

ЎЗБЕКИСТОНДА — ОЛИЙ ТАЪЛИМ —

Высшее образование в Узбекистане
Higher education in Uzbekistan

илемий, ўқув-услубий, таҳлилий журнал

№1 2022 йил

ISSN 2181-3051

www.edujournal.uz

“Адолатли ижтимоий сиёсат юритиш, инсон капиталини ривожлантиришининг энг муҳим омили ҳисобланган сифатли таълим-тарбия масаласи бундан буён ҳам доимий эътиборимиз марказида бўлади”.

*Шавкат МИРЗИЁЕВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти*

ТАЪЛИМ – ТАРАҚҚИЁТ АСОСИ

Президентимиз “Ҳамма буюклик ниятдан келади, меҳнатдан келади”, деган фикрни кўп таъкидлайди. Дарҳақиқат, инсоният Ер юзида пайдо бўлганидан буён унинг азалий миссияси — ўқиш, ўрганиш, буюкликка эришиш учун интилишдир. Шу маънода, таълимнинг ўзгармас моҳияти борки, у ўзликни англаш ва дунёни билишга бўлган иштиёқда намоён бўлади.

Бугунги глобал даврда барчамидан талаб қилинадиган муҳим жиҳат эса ҳаракат ва интилишда тараққиёт шиддатига муносиб бўлишдир. Бу шиддат, бу ўзгариш ва янгиланишлар Ўзбекистоннинг олий таълим тизимида ҳам яққол кўзга ташланмоқда. Энг аввало, мамлакатимиздаги олий таълим ташкилотлари сони 160 тадан ортди, қабул квоталари 30 фоизга етди. Кириш имтиҳонларидаги енгилликлар, ёшлар учун имтиёз ва имкониятлар кенгайгани, амалиётга бошқарувнинг янгича тамойиллари жорий этилаётгани, ўқиш ва ўқитишнинг замонавий услублари қўлланилаётгани — буларнинг барчаси олий таълимда бўй кўрсатаётган ўзгаришлар, ташланаётган янги қадамлардир.

Шу билан бирга, профессор-ўқитувчиларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларнинг меҳнатини муносиб рағбатлантириш, хорижий ҳамкорликни кенгайтириш баробарида мамлакатимиз олий таълим тизимининг ҳалқаро имижини яхшилаш борасида ҳам талай ишлар қилинмоқда. Татбиқ этилаётган бу каби қўламли янгиликлар тизим самарадорлигини оширишга ёрдам бермоқда.

Очиғини айтиш керак, Ўзбекистонда олий таълимни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясининг қабул қилиниши билан тизим мазмуни янги босқичга кўтарилди.

Албатта, бу ислоҳотлар замирида Президент Шавкат Мирзиёев илгари сурган, барча саъй-ҳаракатларимиз инсон учун, инсон қадри учун, деган эзгу ғоя ётибди. Давлат раҳбарининг олий таълимга, илм-фан ривожига, умуман, янги Ўзбекистон ёшларининг билимли, заковатли бўлиб вояга этишига қаратаётган юксак эътибори бу ўзгаришларга куч бермоқда.

Чунончи, Президент раислигига 2021 йил 16 июнь куни олий таълим тизимидағи долзарб масалаларга бағишлиган видеоселектор йиғилишида белгиланган устувор вазифалар ҳам айни давр замонавий таълим тизимининг ўлчовларига мос келади. Яъни, бугун миқдор ўзгаришларидан, сифат ўзгаришларига ўтиш вақти келди. Навбатдаги муҳим масала — таълим сифатини ошириш, ҳалқаро стандартларга мослашиш, замонавий, мустақил фикрга эга, ўз касбининг маҳоратли эгаси бўлган мутахассисларни этиширишдан иборат.

Бундан ташкири, 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида олий таълим тизими олдида турган муҳим вазифалар белгилаб берилди. Олий таълимга қамров даражасини 50 фоизга етказиш, таълим сифатини ошириш, 2026 йилга қадар 10 та салоҳиятли олий таълим муассасасини QS ва THE ҳалқаро рейтингларига киришга мақсадли тайёрлаш, қарийб 100 минг ўринли талabalар туар жойларини барпо этиш, 2026 йилгача нодавлат олий таълим ташкилотлари сонини камидаги 50 тага етказиш шулар жумласидан.

Шу билан бирга, олдимизда ечимини топиш керак бўлган муаммолар ҳам йўқ эмас. Олий таълимни дунё андозаларига мослаштириш, илгор тажрибаларни ўзлаштириш, юртимиз олий ўқув юртларини дунё тан олган рейтинги юқори бўлган “ТОП” университетлар қаторига киритиш, уларга ўқув ва илмий фаолиятида янада кўпроқ мустақиллик бериш каби мақсадларимиз бор. Зотан, олий таълим муассасаларининг битирувчилари танлаган соҳаси ривожи учун хизмат қиладиган мутахассис бўлиб этишсин.

Қўлингиздаги “Ўзбекистонда олий таълим” журнали ана шу имконият туфайли олиб борилаётган изланишлар натижалари, соҳамиз вакиллари эришаётган ютуқлар, айрим ўринларда йўл қўйилаётган хато ва камчиликлар, муаммолар ва уларни бартараф этиш бўйича мутахассислар тавсиялари асосида юзага келди. Ушбу нашр саҳифаларидан мамлакатимиз олий таълим тизимига оид сўнгги ва салмоқли ўзгаришлар, уларнинг моҳияти, соҳага оид норматив-хуқуқий ҳужжатлар шарҳлари, илмий-амалий, халқаро тажрибалар таҳлили ўрин олади.

Шубҳасиз, олий таълим соҳасидаги сўнгги янгиликлар, маълумотлар юртдошларимизга ҳам бирдек кераклидир. Боиси, мамлакатимизнинг ҳар бир хонадони, ҳар бир оиласининг камида битта бўлса ҳам аъзоси шу тизим вакили, кимдир талаба ёки собиқ талаба, магистр, кимдир ўқитувчи, докторант, балки профессор, академикдир. Демак, журналнинг қамрови ниҳоятда кенг. Шунга яраша журнал ижодий жамоасининг мақсадлари ҳам катта: дунё олий таълим тизимлари ичра Ўзбекистон олий таълими ва унинг ўзига хос қиёфаси бўлиши кутилаётган мазкур журнал энг етакчи ўринларда бўлиши кўзланмоқда.

Журнал соҳадаги энг муҳим тадқиқотлар, олий таълим тизимидағи илғор тажрибаларни оммалаштириш, ўзаро тажриба алмашиш учун муҳим минбар вазифасини бажаради, деб умид қиламиз.

Алоҳида таъкидлаш лозим, журнал олий таълим тизими ривожига хисса қўшиш билан боғлиқ таклифлар, талаблар ва ташаббуслар учун кенг майдонга айланиши керак. Тизимда фаолият юритувчи педагоглар, ходимлар ундан қўлланма сифатида фойдалансин.

Биз ана шу йўлда журнал ижодий жамоасига муваффақият тилаймиз.

Абдуқодир ТОШҚУЛОВ,
Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта маҳсус таълим вазири,
иктисод фанлари доктори, профессор

ИСЛОҲОТЛАР УЧУН МУНОСИБ МАЙДОН

Замонавий ҳаётни илм-маърифат ва таълим тараққиётисиз тасаввур этиб бўлмайди. Ҳар қандай давлатнинг келгуси равнақи шу соҳада қўлга киритган ютуқлари билан чамбарчас боғлиқ.

Айнан шунинг учун ҳам, бутун дунёда олий таълим тизимига алоҳида эътибор қаратилади. Хусусан, мамлакатимизда бу тизим ҳамиша етакчи бўлиб келган. Президентимиз Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан миллий таълим тизимини ривожлантириш биринчи галдаги вазифа сифатида белгиланиши ҳам бежиз эмас. Айниқса, сўнгги беш йилликда мамлакатимизнинг Янги Ўзбекистон сифатида, том маънода “қайта туғилиши” жараёнларида олий таълимнинг ўрни ҳал қилувчи аҳамият касб этмоқда.

Олий таълим ҳар қандай соҳа ривожида муҳим аҳамият касб этишига кўп бор гувоҳ бўлганман. Қолаверса, бу тизимнинг мамлакатимизда азалий қадриятларимиз, шарқона тарбия билан чамбарчас боғлангани миллатимизнинг бебаҳо ютуғидир. Айниқса, “устоз-шогирд” анъанаси соҳанинг таянч нуқталаридан бири. Шубҳасиз, фахр билан айтиш мумкинки, охирги йилларда олий таълимнинг бу жиҳатларига ҳар қачонгидан-да кўпроқ эътибор қаратилмоқда.

“

Шундай экан, тизимдаги янгиликлар, ислоҳотларни намойиш қилиш, тажрибаларни алмашиш учун муносиб майдон, илмий асос эҳтиёжи ҳар қачонгидан-да юқори. Янги ташкил қилинган “Ўзбекистонда олий таълим” журнали мана шу бўшлиқни тўлдириш учун айни муддаодир. Журнал тизимнинг илмий-методологик асоси сифатида соҳага янги қарашларни, некбин фикрларни юзага чиқариши лозим.

”

Қолаверса, олий таълим соҳасида ноёб иқтидор эгаларини кашф қилиш, уларни мамлакатга танитишида айни нашрнинг ўрни бекиёс бўлишига умид қиласиз. Юқорида таъкидлаганимиз — “устоз-шогирд” анъанаси янада узвий ва мустаҳкам давом этишида ҳам бундай босма нашр ниҳоятда зарур, фан ривожида, илм тараққиётида, таълим жараёнлари, изланишлар алмашинувида керакли манбадир.

Азиз ўқувчи!

Сиз ҳақиқатан ҳам баҳтлисиз. Зотан, кенг имкониятлар даврида ҳаёт кечириб, фаолият юритмоқдасиз. Биз, фахрийлар сизга бу борада ҳавас қилсак арзийди.

Шундай экан, олим, ўқитувчи, тадқиқотчи ёки талаба бўласизми, Янги Ўзбекистоннинг олий таълим тизимига алоқадор инсон сифатида мазкур журнални мунтазам кузатиб бориб, ҳаётингиз, фаолиятингиз ва келажагингизга тиргак бўлгувчи янгиликларни, асосли мулоҳазаларни, қизиқарли муҳокама ва самарали таҳлилларни топишингизга ишонамиз.

Таҳририят фаолиятига эса, илм-фанни тарғиб қилишдек эзгу ва хайрли ишда улкан зафарлар тилаб қоламиз!

Оқил САЛИМОВ,

Ўзбекистонда хизмат қўрсатган фан арбоби,
техника фанлари доктори, академик

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ЯНГИ БОСҚИЧ ДАВРИ КЕЛДИ

Узоқни кўзлаб, аниқ мақсадлар билан юритилган ислоҳот, албатта, амалий натижа беради. Шу маънода, Ўзбекистонда бошланган эврилишлар самараси ҳар соҳада бўй кўрсатмоқда. Олий таълим тизимидағи ўзгаришлар ҳам ана шу қутлуг қаҳқашон ичидадир.

Бугун олий таълим ислоҳотларининг самараси аниқ мезонлар асосида ўлчанмоқда. Гап шу ҳақда борар экан, Ўзбекистон олий таълими турли босқичлардан ўтиб келаётганини айтиш ўринли бўлади.

Дарҳақиқат, ҳар бир босқич — ўзига хос ноёб тажриба. Сўнгги беш йилликда эса ижобий маънодаги фавқулодда кескин “ўзгаришлар” юз берди. Зотан, таълим ва жамият ривожининг пойдевори саналмиш илм-фан, изчил тадқиқотлар тизимини улкан имкониятлар қамраб олди. Хусусан, Фанлар академияси, илмий-тадқиқот муассасалари фаолиятини такомиллаштириш бўйича кенг кўламли ислоҳотлар амалга оширилди.

Ўтган беш йилда 24 та илмий ташкилот ва 4 та инновацион технопарк фаолияти йўлга қўйилгани, давлатимиз раҳбари академиклар, илм-фан намояндлари билан бир неча бор учрашиб, соҳа олдида турган долзарб масалаларни атрофлича муҳокама қилгани ҳамда уларни

ҳал этиш бўйича аниқ вазифаларни белгилаб бергани, олимларнинг иш ҳақи З баробарга оширилгани, илмий муассасаларнинг моддий-техник базасини янгилаш учун катта миқдорда маблағлар йўналтирилгани бу борада амалга оширилаётган ишларнинг кўлами ва миқёсини кўрсатиб турибди.

Бироқ, соҳа тараққиёти йўлида биз кўз юма олмайдиган аччиқ ҳақиқатлар ҳам йўқ эмас. Зеро, давлат раҳбарининг бир муддат илгари жон куйдириб айтган сўзлари ҳамон долзарб: “Бир нарсани билишимиз керак: илмсиз, инновациясиз олдимизга қўйган мақсадларга ҳеч қачон эриша олмаймиз. Ҳисобот учун эмас, натижা учун ишлаш керак”.

Афсуски, олий таълим муассасаларида илмий тадқиқотларнинг самарадорлик даражасини юқори, деб айта олмаймиз. Мамлакатимизда бугун илгари сурилаётган илмий тадқиқотлар миллий тараққиёт, хусусан, ишлаб чиқариш соҳаларида эртага қандай самара бериши ҳақида илм аҳлининг таҳлиллари, жон куйдириши борасида оқсаётганимиз рост. Халқаро илм майдонида ҳам сифат нуқтаи назаридан юқори кўрсаткичларни қайд этяпмиз, деб мақтана олмаймиз.

Бу камчиликнинг туб илдизи ягона маълумот алмашинуви тизимлари мавжуд эмаслиги, тажрибалар алмашинуви сустлигига бориб тақалади. Рақамли коммуникация замонида олимлар, олий таълим муассасаларининг малакали мутахассислари таълим ва илм-фанда эришган ютуқлари ҳақида тез боҳабар бўлишнинг имкони етарли. Аммо, маълум даражага эришмоқликтиннинг тадрижи қандай? Бу йўлда қандай тўсиқларга дуч келиш мумкин ёки афзал, ноафзал услублар ҳақида батафсил маълумотлар, чуқур илмий таҳлил, мониторинг кўрсаткичлари борасида тақчиллик яққол кўзга ташланар эди.

“Ўзбекистонда олий таълим” журнали сифатли, фойдали ҳамда амалий натижаларга туртки бўлгувчи тадқиқотлар нашри бўлишини кутамиз.

Унинг ҳар бир саҳифасида олий таълим ривожи учун ҳисса қўшишга арзийдиган маълумотлар акс эттирилиши, ҳеч бўлмаганда, қайта-қайта тақрорланаётган хато ва камчиликларни тўхтатишига ундейдиган таҳлиллар келтирилишига умидвормиз. Муаллифлар айни жиҳатни ҳамиша инобатга олишини истаган ҳолда, олий таълимнинг янги босқичига хос янги журнал фаолиятига муваффақият тилаймиз.

Қаландар АБДУРАХМОНОВ,
иктисод фанлари доктори, академик

ISSN 2181-3051

“ЎЗБЕКИСТОНДА ОЛИЙ ТАЪЛИМ” ЖУРНАЛИНИНГ ҚАДАМИ ҚУТЛУҒ БЎЛСИН

Президент Шавкат Мирзиёев таназзулга юз тутган олий таълим тизимиға қайтадан ҳаёт бағишилади. Ҳа, тан олиб айтишимиз керакки, чорак аср вақт давомида мамлакатимиз нафақат олий таълими, балки таълим тизимининг барча босқичлари учун турғунлик йиллари бўлди. 2017-2021 йиллар Ўзбекистон таълим тизимини тиклаш, тараққий эттириш йиллари бўлиб тарих саҳифаларига муҳрланди.

Ўзбекистон олий таълими мана беш йилдирки, тарихий ислоҳотларни бошдан кечирмоқда.

Мен нимага фикримни узоқдан бошладим? Бунинг боиси шуки, бугун мамлакатимиз олий таълим тизимиға “Ўзбекистонда олий таълим” каби журнал жуда зарур, деб ҳисоблайман. Шу ўринда, журналнинг мақсад ва вазифалари ҳақида муроҳазаларимни айтиб ўтишни ўринли, деб ҳисоблайман.

Биринчидан, журнал ўз олдига улкан вазифаларни қўйиши керак. Мақтov ва баландпарвоз мақолалардан қочиб, аксинча, таҳлилий-танқидий фикрларга кенгроқ ўрин ажратиши зарур. Олий таълимнинг долзарб муаммолари ва уларнинг ечими юзасидан ўринли таклифлар доимий равишда билдириб борилиши мақсаддага мувофиқдир.

Иккинчидан, хорижда ишлаган, ўқиган, илмий фаолият юритган олимларнинг тажрибаларини журнал саҳифаларида мунтазам бериб бориш, керак бўлса, баҳс-мунозара уюштириш ижобий натижа беради, деб ўйлайман. Қўрқмасдан жаҳоннинг энг илфор, замонавий педагогик усулларини қабул қилиш давр тақозосидир.

Учинчидан, олий таълим тарихи ва бугуни, эргаси ҳақида таҳлилий мақолаларга эҳтиёж жуда катта. Биз йиллар давомида ўзимизни ўзимиз камситиб, олий таълим тарихини совет даври билан боғлаб келдик. Бугун бу ёлғонга мутлақо тоқат қилиб бўлмайди. Наҳотки, Бухорода, Хивада, Самарқандда ва бошқа минтақаларимизда олий таълим совет давригача бўлмаган. Самарқандийлар, Бухорийлар, Насафийлар, Хоразмийлар, Термизийлар ўз даврида қаерда ўқиган? Дунёни титратган, уйғотган билимларини қаерда олган? Уларни ким ўқитган? Нега дунёнинг тўрт томонидан илм олувчилар Ватанимизга интилган? Мана шу саволларга жавоб топишимиз, бу борада изланишлар олиб боришимиз зарур, деб ўйлайман.

“Бугун даврнинг ўзи, шафқатсиз дунё тараққиёти олдимизга жуда кўп вазифаларни қўймоқда. Олий таълим нафақат ўқитиши, балки илмий изланишлар ва илм-фанинг марказига айланиши зарур. Бу икки тамойилни ҳеч қачон алоҳида тасаввур қилиб бўлмайди. Қайси олий ўқув юртида илмий салоҳият юксак бўлса, ўша даргоҳда ўқиш-ўқитишиш ишлари ҳам талаб даражасида бўлишига ишонаман. Тан олиш керакки, жаҳон илм-фани жуда тараққий этди. Биз анча орқада қолганмиз. Кутиб туришга фурсат йўқ. Мазкур муаммони тезроқ ҳал этишимиз зарур.

“Ўзбекистонда олий таълим” журнали ўқишли, саводли ўқувчилари кўп журнал бўлишига ишонаман. Бу йўлда таҳририятга омад тилайман. Журнал Ўзбекистонимиз олимларининг энг юксак минбарига айлансин!

Рустам ХОЛМУРОДОВ,
Олий Мажлис Сенати аъзоси,
Самарқанд давлат университети ректори,
техника фанлари доктори, профессор

Рахимжон ҲАКИМОВ,

Ўзбекистон Республикаси Олий ва
ўрта махсус таълим вазирининг фан ва
инновациялар бўйича ўринбосари,
юридик фанлар доктори, профессор.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИГА АКАДЕМИК БОШҚАРУВ МУСТАҚИЛЛИГИ БЕРИЛДИ

Бу таълим сифатини кафолатлайдими?

Ислоҳот, ривожланиш ва тараққиёт. Фоя, ижро ва самара. Булар бир-бирини тақозо қилувчи ва ёнма-ён ҳаракатланувчи жараёнлар. Уларнинг бир маромда кечиши, кутилган натижа бериши пойдеворга, яъни гоя аслиятига ҳамда илоҳот йўлининг қай даражада мукаммаллигига боғлиқ. Бугун таълим соҳасига татбиқ этилаётган янгиликлар, ўзгаришларнинг барчаси соҳа тараққиёти дебочасидир.

Давлат раҳбарининг 2021 йил 24 декабрдаги “Давлат олий таълим муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори соҳа ривожи учун муҳим вазифаларни белгилаб берди.

Мазкур Қарор билан тизимда қандай ўзгаришлар бўлади? Олий таълим муассасалари фаолиятида-чи? Қандай янги тажрибалар амалиётга татбиқ этилади?

Шу каби саволларга Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрta махсус таълим вазирининг фан ва инновациялар бўйича ўринбосари, юридик фанлар доктори, профессор Раҳимжон ҲАКИМОВдан жавоб олдик.

— Раҳимжон Расулжонович, аввало, сиз билан янги журналинизмнинг илк сони учун сұхбатлашаётганимизда ҳам рамзий маъно бор. Гап шундаки, ўтган беши йилда Янги Ўзбекистонни барпо этиши йўлида таълим соҳасида ҳам туб илоҳотлар амалга оширилди. Бу қутлуг жараён жорий миллий тараққиётимиз даврида ҳам янгича мазмун, замонавий руҳда давом этиши мақсад қилинган. Шу маънода, сұхбатимизни Президентимизнинг “Давлат олий таълим муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги

Қарори мазмун-моҳияти ҳақида мулоҳазаларингизни эшиитишидан бошласак. Бу Қарор қабул қилиншиига қандай зарурат бор эди?

— Раҳмат. Фурсатдан фойдаланиб, барча ҳамкасларимизни, ёшларимизни, илм аҳлини “Ўзбекистонда олий таълим” журнали билан кутлаймиз. Бу журнал олий таълим, умуман, мамлакатимизда илм-фан ривожи учун муносиб минбар бўлишига ишончимиз комил.

Таъкидлаш жоизки, давлатимиз раҳбари томонидан илгари сурилган Ҳаракатлар стратегияси асосида ўтган беш йилда барча соҳаларда кенг кўламли ислоҳотлар амалга оширилди. Бу саъй-ҳаракатларнинг замирида инсонни улуғлаш, ўзбек халқининг фаровон яшashi учун шароит яратишдек эзгу маслак мужассам. Фаровон яшаётган жаҳон давлатлари илм-фан, таълимнинг ривожланиши хисобидан катта ютуқларга эришмоқда, иктисодиёти ҳам юксалмоқда.

Шу нуқтаи назардан, сўнгги йилларда Ўзбекистонда таълимнинг асосий бўғини — олий таълимни замон талабларига мослаштириш масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Олий таълим муассасалари ҳақиқий маънода, илм, маърифат, маданият, инновациялар ўчоғи бўлиши учун, уларда, аввало, зарур шароитлар яратилиши керак. Бизда олий таълим тизимини тартибга солувчи қонун-коидаларнинг аксарияти бундан 10-15 йил аввал қабул қилинган. Уларнинг аксарияти бугунги кун талабларига жавоб бермасди. Шу боис, замон билан ҳамнафас фаолиятни ташкил этиш борасидаги хуқуқий асосни қайтадан кўриб чиқиш зарурати пайдо бўлди.

Олий таълим муассасаларига эркинлик бериш қарорига ўз-ўзидан келингани ўйқ. Бунга йиллар давомида босқичма-босқич тайёргарлик кўрилди. Хусусан, 2016-2017 йилларда олий таълим муассасаларининг моддий-техник базасини яхшилашга эътибор қаратилди. 2017 йилдан олий таълим тизимида катта ислоҳотларга старт берилди.

Кунига минглаб янги инновация, технология ва қашфиётлар дунё юзини кўрмоқда. Шунга мос равища мөҳнат бозори ҳам тез ўзгаряпти. Иш берувчи эса ўз соҳасининг сўнгги янгиликларидан хабардор, ғояларга интилевчан, ташаббускор мутахассис билан ишлашни хоҳлади. Бундай кадрларни тайёрлаш учун, аввало, университетларнинг ривожланишига тўсиқ бўлаётган занжирларни узиб ташлаш керак эди. Янги қарор айнан мана шу муҳим масалаларни қамраб олгани, мавжуд муаммоларга ечим топиб бергани билан аҳамиятлидир. Унга асосан, Ўзбекистондаги 35 та олий таълим муассасасига академик ҳамда ташкилий мустақиллик берилди.

2017 йилда Тошкент давлат юридик университетига академик мустақиллик бериш бўйича давлат раҳбарининг алоҳида қарори қабул қилинди. Университетга ўқув режа дастурларини ишлаб чиқиш, молиявий манбаларни шакллантиришда эркинлик берилди. 2019 йил Ҳукумат қарори билан яна 10 та молиявий барқарорликка эга бўлган олий таълим муассасаси тажриба-синов тариқасида ўзини ўзи молиялаштириш тизимига ўтказилди. Улар ўз мулкини бошқариш, қабул квоталарини шакллантириш, профессор-ўқитувчиларга устамалар белгилаш ваколатига эга бўлди. 2020-2021 йилларда тажриба-

“

Илм-фан, таълим ва маданиятнинг маскани бу олий таълим муассасалариридир. Албатта, таълимни олий даражада олиб боришининг ўз тартиби бор. Бу узоқ йиллик тарихга эга. Европа ва Шарқда пайдо бўлган университет ҳамда академиялардаги таълим мана шу тизимнинг пойdevori бўлган. Йиллар давомида тизим ривожланди ва бу изчил давом этмоқда.

“

синовдан ўтказилган, бутун дунё олий таълим муассасалари фаолиятини ташкил этишнинг фундаментал принципларидан бири бўлган академик мустақиллик бериш амалиёти Ўзбекистонда ҳам ўзини тўла оқлади.

Шу мақсад йўлида “Давлат олий таълим муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарор лойиҳасини ишлаб чиқишида Европада катта тажрибага эга бўлган Жаҳон банки мутахассислари, олимлар, вазирликлар, идоралар вакиллари қатнашди.

Қарор билан ҳар бир олий таълим муассасасининг таълим бозорида самарали рақобатга киришишига зарурый муҳит яратилди.

— **Академик мустақиллик ўзи нима, деган саволга ҳам ойдинлик киритиб ўтсангиз.**

— Академик мустақиллик, бу — олий таълим муассасаси олимлари ўз фаолияти, ўкув жараёнини ташкил этиш, қабул квоталарини белгилаш, илмий тадқиқотларни олиб боришда мустақил бўлишини англатади. Авваллари уларнинг фаолиятига аралашишлар кўп бўларди, буюртма асосида илм талаб қилинарди. Академик мустақиллик берилган университетлар талаба қабул қилишдан бошлаб, унинг диплом олишига қадар бўлган барча жараённи мустақил ташкил қиласди.

Академик мустақиллик берилган олий таълим муассасалари ўкув режаси, ўкув дастури, малака талблари, мутахассислик таълим йўналишларини ўзи шакллантиради. Авваллари бу масалаларни Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, тармоқ кенгаши кўриб чиқиши талаб қилинарди. Бюрократия сабаб фаннинг долзарблиги йўқоларди. Ёки ўкиш давомийлиги муддатларини белгилаш, докторантурা босқичи ҳамда кечки ва сиртки таълимни жорий қилиш учун ҳам турли ташкилотлардан рухсат олиш талаб қилинарди. Эндилиқда, бу масалаларнинг барчасини академик мустақиллик берилган университетлар мустақил тарзда ҳал қиласди.

— **Шу ўринда, ташкилий бошқарувдаги эркинлик нима учун керак, деган савол туғилиши ҳам табийи. Бу ҳақда нима дейсиз?**

— Бугун олий таълим муассасаларидан инновациялар — янги технологиялар яратиш, кашфиётлар қилиш, самарали илмий тадқиқотлар олиб боришни талаб қиляпмиз. Аммо, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардаги чегаралар сабаб бирон олий таълим муассасаси бу ишларни мустақил амалга ошира олмасди. Масалан, Тошкент кимё-технология университетида озиқ-овқат соҳаси бўйича технологлар тайёрланади. Бироқ, мазкур университет мустақил равишда бирон-бир цех фаолиятини йўлга қўя олмасди. Талabalар илмий тадқиқот ишлари билан шуғулланиши учун реал амалиётдаги ҳолатни кўриши керак. Амалиёт учун хусусий корхонага борсангиз, ишни тўхтатиб талabalарга тушунтиргунча, қанча вақт йўқотилади. Бу ишлаб чиқарувчига маълум миқдорда зарар ҳам келтиради. Бундан ташқари, катта ҳажмдаги ишлаб чиқарыш корхоналарида тажриба-синов ўтказиш ҳам қийин.

Дунё тажрибасида бундай мутахассис тайёрловчи олий таълим муассасаларининг ўзида кичик цехлар фаолият юритади. Аввалига стартап ғояси ишлаб чиқилади, университет унга пул тикиб, талabalari ҳамда

Олий таълим муассасаларининг ишлаб чиқариш билан интеграциясини таъминлаш, уларнинг вазирлик, идораларга қарашли корхона, ташкилотлар билан яқин ҳамкорлигини йўлга қўйиш белгиланди.

тадқиқотчи олимлари билан кичик корхона ишини йўлга қўяди. Корхонада ишлаб чиқарилган маҳсулот эса, ҳам университетга, ҳам жамиятга миллиардлаб доллар фойда келтиради. Қарорга кўра, бундан буён биздаги олий таълим муассасалари ҳам бундай фаолиятни эркин амалга ошириши, янги стартапларни амалиётта татбиқ этиши мумкин.

— XXI асрда дунё миқёсида таълимга эътибор кучайди. Чунки глобаллашув даврида нажот таълимда экани аён бўлиб қолди. Бу жараёнда соҳага янгича ёндашувлар кириб келди. Улардан бири — “Endowment found” тузилмасидир. Бу тузилманинг вазифаси нимадан иборат?

— “Endowment found”лар университетнинг бюджетдан ташқари тузилмаси бўлиб, нодавлат нотижорат ташкилот сифатида қўшимча маблағни жалб қилиш воситаси ҳисобланади. Жаҳонга машҳур Harvard университетининг мана шундай фондида миллиардлаб доллар пули бор. Фонд битирувчиларнинг кўмаги, университетга хайриҳо бўлган инсонлар ҳамда хайриялардан келган маблағлар асосида шакллантирилади. Маблағ университетда илм-фанни ривожлантириш, талabalарни қўллаб-куватлашга йўналтирилади. Авваллари бундай фондлар ташкил этишга рухсат берилмас эди.

— Академик мустақиллик берилиши билан университет профессор-ўқитувчилари фаолиятида нималар ўзгаради?

— Олий таълим муассасасига педагог ва ходимларни ишга қабул қилиш масаласини Ҳукумат белгилаб берарди. Бу амалиёт бугунги замон талабларига мос эмас. Боиси, хориж университетларига ишга киришда тузиладиган шартномалар 28-30 бетлик ҳажмда бўлади. Уларда профессор-ўқитувчиларнинг вазифалари белгиланади. Айтайлик, касб маданияти, одоб-ахлоқ меъёрлари, машғулотлар ўтиш методикаси, фойдаланиш мумкин бўлган адабиётлар, иш услуги каби. Бизда бир қоғозлик шартнома тузилади, унда ишга қабул қилиш ва ишлаш муддати кўрсатилади, холос. Шунинг учун профессор-ўқитувчиларнинг ўз устида ишлаши талаб даражасида эмас.

Эндиликда университетлар ишга қабул қилаётган ходимга ўз талабини қўя олади. Аввал 5 йиллик танлов, деган тизим бор эди. Шу танловдан ўтган ходим ишга қабул қилинар, кўп нафи тегмаса ҳам йиллар давомида ишлаб юраверарди. Университет уни ишдан бўшата олмасди. Бу ходим на янгилик қиласди, на KPI талабига жавоб берарди.

Қарор билан ишга қабул қилиш ва бўшатиш, ички тартиб ротациясини белгилаш ваколатлари университетлар кенгашига берилди. Албатта, бунда меҳнат қонунчилиги нормаларига амал қилинади. Университетлар ишга қабул қилишда ўз талабларини ишлаб чиқиши, хусусан, олий таълим муассасаси ишга киришга номзодларга хорижий тилни мукаммал билиш талабини қўйиши мумкин. Чунки, бугунги ёшлар бир нечта тилни пухта билади. Ўқитувчи битта тилда битта адабиёт ўқиса, талаба 5 та тилда 5 та адабиёт ўқимоқда. Айни шу каби жараёнлар инобатга олиниб, ваколатларнинг барчаси юқоридан қуиға ўтказилди. Бу, ўз навбатида, олий таълим муассасалари ўртасида кучли рақобат мухитини шакллантириш, уларнинг масъулиятини оширишга хизмат қиласди, ташаббускор бўлишга ундейди.

— Сиз олий таълим муассасаларига молиявий мустақиллик берилиши ҳақида қандай фикрдасиз? Бу ўзини оқлайдими?

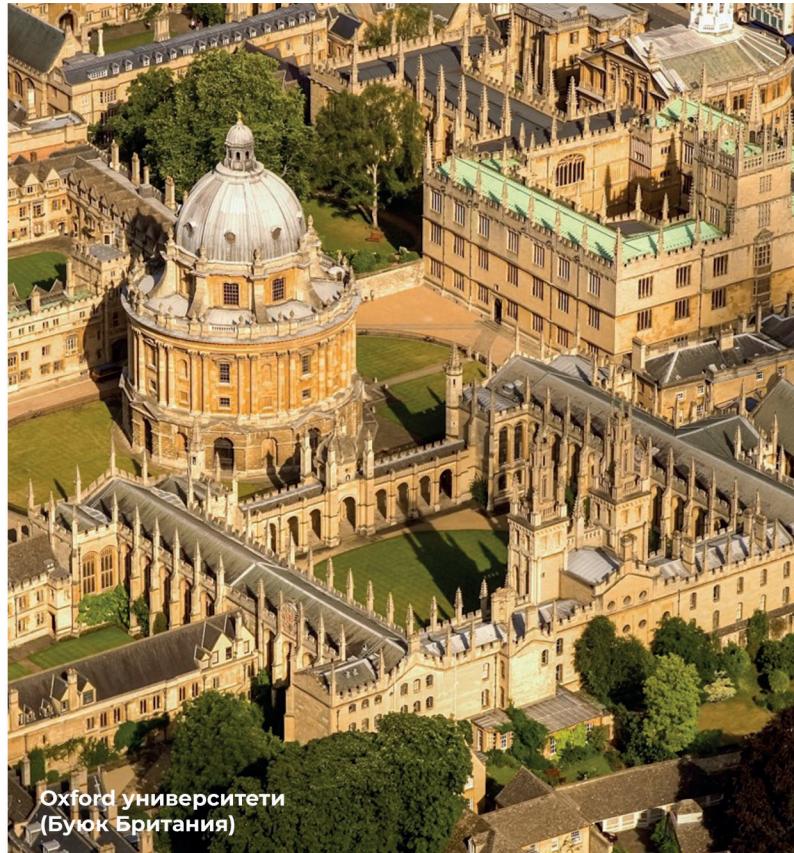
— Молиявий мустақиллик ҳар бир олий таълим муассасасининг ҳисоб-китоб жараёнини ўзи амалга оширишини англатади. Университет қанча кўп даромад топса, шунча тез ривожланади.

“ Буюк Британиядаги Cambridge, Oxford университетлари ўзи жойлашган худуддаги ахоли пунктларини ривожлантириш билан бирга уларни иш билан таъминлайдиган даргоҳга айланган. Дунёдаги минглаб катта-катта ишлаб чиқариш субъектлари ортида ҳам университетларнинг олимлари турибди. Шу орқали илм тижоратлаштирилади, фойда келтириш манбаига айланади. ”

Cambridge университети
(Буюк Британия)

Oxford университети
(Буюк Британия)

Ўзбекистонда шу кунга қадар университетларнинг ривожлантириш жамғармасидан фойдаланиш тартибини ҳукумат белгилаб берарди. Дейлик, профессор-ўқитувчидаги яхши ғоя бор. Бу ғоя орқали у жамиятга, ишлаб чиқариш корхонасига ўз хизматини таклиф қилиши мумкин. Аммо, ўқитувчи бу хизматидан тушадиган 100 сўм пулнинг 5 сўмини моддий-техникага ишлатиши, 25 сўмини таклиф этган ғояси учун олиши мумкин эди, холос. Табиийки, бу профессор-ўқитувчига мотивация бера олмасди. Шунинг учун ҳам, аксарият профессор-ўқитувчилар ғоясини олий таълим муассасаларида эмас, балки турли хусусий корхоналарда амалиётга татбиқ этишини афзал кўйарди. Эндиликда ғоя муаллифига у келтираётган фойданинг улуши тақсимотини университетларнинг ўзи белгилайди. Масалан, университет профессор-ўқитувчига келтирган маблағининг 75 фоизини бериши, университет жамғармасига эса 25 фоизини қолдириши мумкин.

— Мустақиллик берилган олий таълим муассасалари фаолияти қандай тартибга солинади?

— Олий таълим муассасалари давлат ташкилоти ҳисобланади. Уларда таълимнинг сифатли олиб борилиши, ишнинг тўғри ташкил қилиниши бўйича таълим стандартлари ишлаб чиқилган. Бу бўйича Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш инспекцияси олий таълим муассасалари фаолиятини

мувофиқлаштириб боради. Бундан ташқари, ҳар бир олий таълим муассасасининг ўз устави бор. Уларга амал қилиниши бўйича соҳа мутахассисларидан ташкил топган Кузатув кенгашлари тузилади. Инновацион ривожланиш жамғармаларини ҳам олий таълим муассасасидаги Кузатув кенгашлари бошқаради. Шунингдек, алоҳида қоидалар белгиланди. Унга қўра, мустақиллик берилган университетлар ҳар бир сарфлаётган маблағи бўйича ўзининг расмий веб-сайтида очик маълумот ҳисоботларини эълон қилиб бориши лозим. Бу олий таълим муассасаси фаолияти жамоатчилик назоратида бўлишини ҳам англатади.

— Раҳимжон Расулжонович, сиз Кузатув кенгашлари хақида гапирдингиз. Бу янги тузилма, албатта. Шу хақда ҳам кенгроқ тўхтальсангиз.

— Олий таълим муассасаларида ректордан ҳам юқори турувчи жамоатчилик асосидаги бошқарув тузилмаси, яъни Кузатув кенгашлари тузилади. Мазкур кенгаш ректор ҳамда профессор-ўқитувчилар фаолиятига баҳо берувчи, молиявий ҳисоб-китоблар тўғрилигини кузатиб борувчи, стратегик ривожланиш масалаларини ҳал қилувчи орган ҳисобланади. Кузатув кенгашларининг ваколатлари қарорда аниқ белгиланган.

Шу билан бирга, барча университетлар “Рақамли университет” лойихаси доирасида “Олий таълим жараёнларини бошқариш ахборот тизими” (HEMIS — Higher Education Management Information Systems)га босқичма-босқич интеграция қилинмоқда. Мазкур тизим орқали олий таълим муассасалари фаолиятининг барча йўналишлари бўйича маълумотларни кузатиб бориш мумкин.

Кенгаш аъзолари иш берувчилар, вазирлик, идора ҳамда жамоатчилик вакилларидан иборат таркибда шакллантирилади. Ҳар бир олий таълим муассасасида жорий қилинаётган, молиявий ҳисоб-китобларни амалга оширувчи ички аудит хизмати ҳам кенгаш олдида ҳисоб беради. Аввал Вазирлар Маҳкамаси ваколатида бўлган университет ректори ва проректорини ишга тайинлаш ҳамда бўшатиш масаласи ҳам мазкур тузилманинг ваколатлари қаторига киритилди.

Олий таълим муассасаларида бундай Кузатув кенгашлари тузилиши ўз-ўзини назорат қилиш, танқидий баҳолаш ва ўрни келса, рағбатлантириш механизмини кучайтиради. Бир сўз билан айтганда, Президент раҳбарлигида мамлакатимиз таълим соҳасида ҳам мисли кўрилмаган ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Энг муҳими, зиёлилар ва ёшларимизнинг дунёкараши ўзгармоқда. Жамиятда ўқитувчиларнинг қадри ва нуфузи тикламмоқда. Бугун янги тараққиёт даврига қадам кўйдик. Мақсадларимиз улуғ. Бу йўлда “Инсон қадри учун” тамойили бош мақсад қилиб олинган. Шунингдек, дунёга Учинчи Ренессанс билан юзланишни олий мақсад сифатида белгилаганмиз.

Ўйлайманки, бунинг учун бизда имкониятлар мавжуд, профессор-ўқитувчиларимиз, талаба-ёшларимизнинг салоҳияти етарли.

P/S. Вазифалар аниқ, уларни амалга ошириш механизлари ҳам ишлаб чиқилган. Энди эътибор қаратилиши шарт бўлган жиҳат, уларнинг ижросини самарали таъминлашдир. Бунинг учун олий таълим тизимидағи ҳар бир раҳбар ва ходимдан катта масъулият ва тизимли ишлаш талаб қилинади.

Садоқат МАҲСУМОВА сұхбатлашди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг
“2022–2026 йилларга мўлжалланган
Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси
тўғрисида”ги Фармони

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОННИНГ
2022–2026 ЙИЛЛАРГА МЎЛЖАЛЛАНГАН
ТАРАҚҚИЁТ СТРАТЕГИЯСИ

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ УЧУН
БЕЛГИЛАНГАН МАҚСАДЛАР

1

Олий таълим билан қамров даражасини 50 фоизга етказиш ва
таълим сифатини ошириш

2022 йилда кадрлар буюртмачилари таклифлари асосида қабул параметрларини ошириш.

2026 йилда қабул кўрсаткичини камидага 250 мингга етказиш.

2022 йилда ёшларни олий таълим билан қамров даражасини 38 фоизга етказиш.

Давлат олий таълим муассасаларига академик ва молиявий мустақиллик бериш, шу жумладан, улар томонидан меҳнатга ҳақ тўлаш, ходимлар сони, тўлов-контракт микдори ва таълим шаклини мустақил белгилаш амалиётини йўлга кўйиш.

Тўлов-контракт асосида ўқишига қабул қилиш параметрларини олий таълим муассасалари томонидан мустақил белгилаш тартибини жорий этиш.

Тўлов-контракт асосида ўқишига қабул қилиш параметрларини олий таълим муассасалари томонидан мустақил белгилаш тартибини жорий этиш.

2

2026 йилга қадар 10 та салоҳиятли олий таълим муассасасини QS ва THE халқаро рейтингларига киришга мақсадли тайёрлаш

Олий таълим муассасаларининг QS ва THE халқаро рейтингларига кириши учун мақсадли дастурни ишлаб чиқиш.

10 та салоҳиятли олий таълим муассасасини танлаш.

Салоҳияти ва ўзига хос хусусиятидан келиб чиқиб, халқаро рейтингларга киришиш бўйича 5 йилга мўлжалланган мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш.

3

Қарийб 100 минг ўринли талабалар туар жойларини барпо этиш

Талабалар туар жойларини давлат-хусусий шериклик асосида барпо этишда лойиҳаларни молиялаштиришнинг мақбул усусларини йўлга қўйиш.

2022 йилда 18 800 ўринли 47 та талабалар туар жойларини барпо этиш.

2026 йилга қадар 72 400 ўринли 181 та талабалар туар жойларини барпо этиш натижасида талабаларни ётоқхона билан таъминлаш даражасини 60 фоиздан ошириш.

5

“Эл-юрт умиди” жамғармаси орқали эркин ва ижодий фикрлайдиган ёшларни нуфузли хорижий олийгоҳларга ўқишиш, юбориш кўламини 2 бараварга ошириш, бунда ёшларнинг 50 фоизини техник, аниқ фанлар ва IT соҳаларига ўқитиши

Хорижий давлатларнинг энг нуфузли университетларида бакалавриат, магистратура ва докторантурасида таълим олиш учун очиқ саралаш танловларини ўтказиши.

Хорижий олий таълим муассасаларининг бакалавриат, магистратура ва докторантурасида таълим дастурларида қатнашиш мақсадида Жамғарма томонидан очиқ танлов эълон қилиш ва ўтказиши.

4

2026 йилгача нодавлат олий таълим ташкилотлари сонини камидаги 50 тага етказиши

2022 йилда Навоий, Самарқанд, Сурхондарё, Қашқадарё вилоятлари ва Тошкент шаҳрида камидаги 1 тадан нодавлат олий таълим ташкилотини ташкил этиш орқали уларнинг жами сонини 34 тага етказиши.

Қорақалпогистон Республикасида 5 та нуфузли маҳаллий ва хорижий олийгоҳларнинг филиалларини ҳамда Тошкент вилоятида 5 минг нафар талабага мўлжалланган Нурафшон давлат университетини ташкил этиши.

Андижон вилоятида 4 та хусусий олийгоҳ ташкил этиши. Ҳудуддаги ёшларни олий таълим билан қамровини 23 фоиздан 50 фоизга етказиши.

Намангандаги келгуси 5 йилда 7 та олийгоҳ ташкил этиби, жами олий ўқув юртлари сонини 10 тага етказиши.

Самарқанд шаҳрида 20 минг нафар талабага мўлжалланган “Ёшлар шаҳарчаси”ни барпо этиби, унда камидаги 4 та хорижий университетнинг филиал ва кампусларини жойлаштириши. Хорижий давлатларнинг етакчи техника университетлари билан биргаликда Самарқанд технология университетини ташкил этиши.

Урганч давлат университети қошида Муҳаммад Ал-Хоразмий номидаги халқаро математика маркази ва жамғармасини, Ўзбекистон давлат хореография академиясининг Урганч филиали ва унинг қошида Урганч бошлангич рақс санъати мактаб-интернатини ташкил этиши.

2026 йилга қадар республика худудларида камидаги 1 тадан нодавлат олий таълим ташкилотларини ташкил этиши орқали уларнинг сонини 50 тага етказиши.

ЯПОНИЯ ОЛИЙ ТАЪЛИМИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

(ЎЗБЕК ОЛИМЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛЛАРИ АСОСИДА)

КИРИШ

Бугун жаҳон ҳамжамияти инсониятнинг билимли бўлишини тарғиб этмоқда. Айни жараёнда, табиийки, таълим муассасаларининг ўрни янада ошиб боряпти. Кунчиқар мамлакат — Япония ҳам бу жараёндан четда қолмаган. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг катта эътибор малакали кадрларни тайёрлашга қаратилган бу юртда 800 га яқин олий таълим муассасаси фаолият юритади. Уларда 18 ёшли аҳолининг 70 фоизга яқини таҳсил олмоқда.

Умидахон АШУРОВА,
тилшунос, Kinjo gakuin университети
associate профессори

Умумий таҳлилларга кўра, хорижий тиллар икки хил мақсадда ўрганилади:

биринчи, чет элдаги билим ва тажрибаларни ўрганиш;

иккинчи, ўрганилаётган тилда сўзлашувчилар билан мулоқот учун зарур амалий кўникмаларга эга бўлиш.

XIX асрнинг охиридан буён, иккинчи, яъни прагматик мақсад дунёда доминантлик қилмоқда. Шунинг учун, ҳозирги даврда дунё бўйлаб инглиз тили энг кўп ўрганилаётган тил бўлиб келмоқда.

2011 йилдаги хорижий тиллар таълим тизими-даги ислоҳотлар натижаси ўлароқ, Япониядаги болалар инглиз тилини бошлангич мактабнинг 5-6-синфларидан, яъни 11-12 ёшдан ўрганишни бошлайди [1].

Ҳафтасига уч маротаба 50 дақиқалик дарс ҳисобида кўрадиган бўлсак, оддий япон ўкувчиси олий таълим муассасасига келгунига қадар 875 соат инглиз тили дарсини ўзлаштирган бўлади.

Хукумат аҳоли орасида инглиз тилидаги мулоқот кўникмаларини ривожлантиришни асосий мақсад қилиб олганига қарамай, Япония монолингуал ва монокултурал бўлган (аҳолининг 98 фоизи японлардан иборат) давлатdir. Бу мамлакатда ўқув қўлланмалари ҳалигача имтиҳонларда яхши натижа кўрсатишга қаратилган, ўқитиш услуби эса анъанавий “Ўқиб-таржима қилиш = Grammar Translation” методикасига асосланган [2].

18 ёшли аҳолининг 50 фоиздан ортиғи юқори синфларни битиргач, университет ва институтларда таълим олишни давом эттиради. Бу ёшлар ҳам биринчи ва иккинчи боскич даврида ҳафтасига 2-3 марта 90 дақиқадан инглиз тили дарсига қатнашиши талаб қилинади. Олийгоҳларга кириш учун тайёрловчи “жуку” (кечки мактаблар/репетиторлик курслари) даги вақтни ҳам хисобга оладиган бўлсак, 20-21 ёшга бориб бир япон талабаси 8-10 йил мобайнида 1.800-2.500 соат атрофида инглиз тилини ўрганиш учун вақт ажратиши маълум бўлади.

Аммо, тилшунос олим Хунинг таъкидлашига кўра, инглиз тилида сўзлашишни ўрганиш Японияда қиммат, катта харажатли хизмат турига айланиб қолмоқда, яъни тил ўрганиш имкониятлари ўқувчи ва унинг ота-онасининг ижтимоий ҳамда иқтисодий ҳолати билан чамбарчас боғлиқдир [2].

Мамлакатдаги олийгоҳларда таълим олаётган 2,5 миллиондан ортиқ талаба бир ёки икки йил мобайнида инглиз тилини ўрганиши талаб қилинади. Булардан фақат 140 мингтасигина тилшунослик факультетларида таълим олади. Университетлардаги инглиз тили дарслари асосан:

— қисқа муддатли (1 йил);

— Англия ёки Америка адабиёти ва маданиятига ихтисослашган япон профессорлари томонидан ўтиладиган (2 йиллик);

— шартнома асосида ишга олинган чет эллик ўқитувчилар томонидан ўтиладиган (3-5 йиллик) турларга бўлинади.

Дарслар уч туркумда олиб борилади.

1

Коммуникатив инглиз тили
(English for Communicative Purposes).

2

Академик инглиз тили
(English for Academic Purposes) ҳамда тест учун тайёрлов дарслари.

3

Мутахассислик билан боғлиқ бўлган (English for Specific Purposes) тил курслари.

Биринчи ва иккинчи туркумдаги дарслар мажбурий бўлиб, 1-2-босқич мобайнида ўтилади. ESP дарсларини олиш эса ихтиёрий ва талабалар асосан бу билимларни 3-4-босқичда ўрганади.

Яна бир эътиборга лойик томони шундаки, япон талабалари кўп холатларда 3-4-босқичда TOEIC (Test of English for International Communication) тестини топширади. Бунинг асосий сабаби эса Халқаро бизнес коммуникациялари тадкиқот институтининг 2017 йилда ўтказган текширувига кўра, корхона ва ташкилотларнинг 70 фоиздан ортиғи ишга кирувчидан айнан шу тест натижаларини талаб қилишидадир.

Тилшунослар эса бу тестга танқидий назар билан ёндашади: тест талабадаги амалий кўнкималарни (сўзлашиб ва ёзиш қобилиятини) эмас, назарий билим(эшлишиб ва ўқиш қобилияти)нигина текширади. Ёндашувлар турли хил бўлишига қарамай, шу тестда яхши натижа олиш япон талабаларнинг асосий мақсадидан бирига айланган. Афсуски, бундай тил ўқитиш ва ўрганиш услублари япон ёшларининг инглиз тилидаги қобилиятини сусайтириб, талабаларнинг коммуникатив кўнкималарга эга бўлиши ҳамда рақобатбардош дунёда хорижий тилда ўз фикрларини эркин ифода этиши учун жуда катта тўсиқ бўлиб қолмоқда [3].

Японияда ҳуқуқшунослик таълим тизимининг умумий таҳлили

150 дан зиёд олий таълим даргоҳида ҳуқуқ факультетлари ёки ҳуқуқ соҳасини ўргатишига мўлжалланган қўшма факультетлар жорий этилган. Талабалик даври 4 йилдан иборат ва таълим кредит-модуль тизими асосида шакллантирилган.

Япония олий таълим тизимида ҳуқуқшунослик соҳасини ўқитиш 2 босқичдан иборат:

биринчи босқич, ҳуқуқ факультетлари ва олий ҳуқуқ мактаблари. Бу борада Ўзбекистон таълими билан умумий жиҳатларни кўриш мумкин.

Талабалар ўқув йилининг биринчи босқичида Liberal Arts, деяномланувчи фундаментал фанлар жамланма дарсини ўрганади. Liberal Artsга сиёsat, иқтисодиёт, санъат, тарих, жамиятшунослик ва инсон соғлиғига доир турли фанлар киради. Университет ихтисослашувига қараб, таклиф этиладиган фанлар тури бир-биридан фарқ қилиши мумкин. Масалан, Нагоя иқтисодиёт университетида талабаларнинг умумий билимларини ошириш ва жамоа билан ишлашга кўнижтириш мақсадида 15-18 кишилик гурӯхларда семинарлар ўтказилади.

Алишер УМИРДИНОВ,

ҳуқуқшунос, Нагоя иқтисодиёт университети assistant профессори,
PhD (халқаро ва қиёсий ҳуқуқ)

Бошқа соҳалар бўйича керакли кўнікмаларни шакллантириш учун иқтисод, бизнес, компьютер сабоқлари ва баъзи соҳаларни амалиёт орқали ўрганиш каби таълим олиш методлари қўлланилади;

иккинчи босқичдан бошлаб, хукуқ факультети талабалари мутахассислик фанларини ўрганишни бошлайди. Бунда хукуқ фани учун зарур бўлган кўнікмаларни шакллантирувчи “Давлат ва хукуқ”, “Халқаро жамият ва хукуқ”, “Жиноят ва хукуқ”, “Корпорациялар ва хукуқ” каби фанлар ўргатилади. Иккинчи курснинг ярмидан бошлаб эса “Хукуқ фалсафаси”, “Ахборот ва хукуқ”, “Конституциявий хукуқ” фанлари ўтилиб, талабанинг кейинги даражаларга тизимли қўтарилиб боришига ёрдам берилади.

Айтиш жоизки, хукуқ факультетлари професионал хукуқшуносларни эмас, балки шу соҳа бўйича умумий билимларга эга инсонларга таълим беришни мақсад қилган. Хукуқ факультетларини битирган талабаларнинг аксарияти ҳам ушбу соҳада ишламаслиги бунинг яққол далилидир.

Японияда 2004 йилдан бошлаб янги хукукий таълим тизими сифатида Houka daigakuin — Law School тизими жорий этилди. Ўзбек тилига Олий хукуқ мактаби, дея таржима қилинаётган ушбу маҳсус таълим босқичи хозирда Япониянинг 40 га яқин университетида мавжуд бўлиб, Адлия вазирлиги томонидан ҳар йили ташкил қилинадиган ва мамлакатдаги энг мураккаб имтиҳон сифатида эътироф этиладиган Shihō shiken, яъни Адлия имтиҳони учун кадрлар етиштиради. Ушбу тизим аслида Япониядаги адвокатлар етишмовчилигига барҳам бериш мақсадида АҚШдан намуна сифатида жорий этилган [4].

Таълим муддати 3 йилни ташкил қиласиди. Ўқитиш жараёнлари хукуқ соҳасининг мураккаб қисмларини ўзлаштиришга қаратилган, case study, яъни мураккаб казусларни ечиш мобайнида талабаларнинг хукукий онги юқори кўрсаткичларга қадар оширилади. Имтиҳондан ўтган талабалар адвокат, суд-хукуқ ёки прокурорлик соҳаларидан бирида фаолият бошлайди [4].

Япония университетларида кириш имтиҳонлари жуда шаффоф ташкил этилади ҳамда кўп сонли мутахассислар томонидан кузатилади. Олий хукуқ мактабига кириш осон эмас, ундан кейинги Адлия имтиҳони ҳам адолатли шаклда ва бутун мамлакат бўйлаб бир хил тарзда ташкил қилинади.

Аммо, инсон омили туфайли айрим муаммолар ҳам йўқ эмас. Адлия имтиҳони жорий этилгач, 2016 йилда Япония тарихида илк бор имтиҳон саволларининг уни тузган Мейджи университети профессори томонидан ўзининг талабасига яширинча берилиши бутун Япония хукукий таълим тизимини титратиб юборди. Оқибатда профессор ва Мейджи университети Олий хукуқ мактаби декани лавозимидан озод этилиб, университет ректорининг маоши 5 ой давомида 20 фоиздан камайтирилган.

Японияда хукуқ соҳаси бутун миллат томонидан қадрлангани ва ишонарли тизим сифатида қўрилгани туфайли ҳам университетлар бундай ҳолларда аёвсиз чоралар қўллади.

Хукукий таълим профессорларининг иш юклamasи университетнинг давлат, оммавий ёки хусусий эканига кўра фарқланади. Хусусий университетларда иш соати кўп, ойлик маош ҳам юқори. Ҳафталик иш юклamasига мувофиқ, 2-3 соат алоҳида соҳалар бўйича маъруза, 2-3 соат талабаларнинг семинар ва магистр ёки докторлик ишини назорат қилишга ажратилади.

Япония университетларида февраль-март ойларида қишки таътил, август-сентябрда эса ёзги таътил сабаб дарслар бўлмайди. Бу вақт профессорлар учун ижодий ишлар билан шуғулланиши, хориждаги конференцияларда иштирок этиши учун кулагаш шароит яратади.

Ҳар бир университет, ўз профессор-ўқитувчилари учун йилига бир неча минг долларлик китобларни сотиб олиш учун бюджетидан маблағ ажратади. Ҳулоса қилганда, илмий эркин муҳитнинг таъминланиши ва ҳар бир профессор-ўқитувчи учун шахсий хоналар ажратилиши ҳам дарслар юксак савияда ўтилишига туртки беради.

Биология ва табиий фанлар таълимида назарий, илмий ҳамда амалий билимларнинг мутаносиблиги

Япония олий таълимида табиий фанлар алоҳида ўрин тутади. Биология, кимё ва физика фанлари қўпчилик миллий университетларнинг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади.

Табиий фанлар йўналишида ўқишига кириш Японияда машхур бўлган **Sentaa shiken** — марказий имтиҳон тизими орқали амалга оширилади [5]. Мазкур имтиҳон шаффоф бўлиб, ўқишига кирмоқчи бўлган мактаб ўқувчининг нафақат хотиравий, балки мантиқий билимларини ва фикрлаш қобилиятини ҳам синаб кўрувчи ёзма шаклдаги бир нечта фан саволларидан иборат. Масалан, биология йўналишида ўқимоқчи бўлган талаба бунга қўшимча равишда бошқа табиий фанлардан ҳам саволларга жавоб бериши керак бўлади. **Sentaa shiken** нафақат имтиҳон топширувчилар, балки имтиҳон олувчилар учун ҳам ўта масъулиятли жараёндир.

Биология йўналишида талabalар ўқишининг биринчи 2 йилида биология ҳамда ёндош фанларни ўзлаштиради. Қўшимча равишда инглиз тили ҳам чуқур ўргатилади. Асосан, денгиз ва қуруқлик ўсимликлари биологияси, генетика асослари, биокимё ва биотехнология каби фанлар назарий ҳамда амалий тарзда ўқитилади. Факультет профессорлари 2 йил давомида ўз илмий изланишларидан келиб чиқиб, амалий дарсларни олиб боришга, шу орқали талabalarda замонавий амалий қўникмаларни шакллантиришга ҳаракат қиласди.

Бакалавр босқичи учинчи йилининг дастлабки семестрида факультет профессор-ўқитувчилари ўргасида “талabalар ови” бошланади. Яъни, талabalар айнан 3-босқичнинг 2-семестридан лабораторияларга бўлиниб, кейинчалик, бакалавр ва магистрлик диссертацияларини бевосита лабораторияда амалга оширадиган тажрибалари асосида ёзади. Бунинг учун эса, талabalар факультетда мавжуд лабораториялар, уларнинг илмий йўналиши ҳамда профессор-ўқитувчилар таркиби, қолаверса, йил бўйи айнан ушбу лаборатория томонидан чоп этилган илмий мақолалар ҳақида боҳабар бўлиши керак.

“Талabalар ови” жараёни айнан шу жойда бошланади. Ҳар бир лаборатория аудиторияга йифилган талabalарга ўз илмий ишлари, қандай илмий саволларга жавоб топиш билан машғуллiliklari ҳамда мақолалари ҳақида 15-20 дақиқалик тақдимот намойиш қиласди. Талabalар маълум вақт давомида лабораториялардан бирини танлаб (одатда, 1, 2 ва 3 каби танловлар берилади), масъул шахсга ёзма ариза беради.

Хўш, нима учун лабораторияларга талабани жалб қилиш муҳим? Чунки, талabalар университетга тўлайдиган йиллик шартнома маблағининг бир қисми айнан талaba илмий тадқиқот қиладиган лаборатория профессорининг илмий ишлари учун ўтказиб берилади. Бу профессорга лабораториясининг фаолияти учун муҳим.

Талаба 3- ва 4-босқичда асосан илмий иш, тажрибалар ўтказиш билан машғул бўлади. Бу даврда назарий дарслар сони қисқартирилади. 4 йиллик бакалавр ва 2 йиллик магистратура кредит-модуль тизимида бўлгани учун ҳам, қўплаб кредитлар бакалавр босқичининг биринчи ва иккинчи йилида тўплаб олинади [6].

Табиий фанлар йўналишида яна бир эътиборли жихат шуки, талаба бакалавриат ёки магистратурани тутатгач, университет дипломи билан мактабларда ўқитувчилик қила олмайди. Бунинг учун маҳсус имтиҳонлар жамланмаси мавжуд бўлиб, келажакда шу соҳада ўқитувчи бўлишни маҳсад қилган талабалар З босқичда маҳсус имтиҳон учун тайёрланади. Имтиҳондан ўтганларга сертификат берилади ва улар кейинчалик шу соҳада ўқитувчи касбида ишлаши мумкин.

Табиий фанлар, айниқса, биология соҳасини битирган талабаларнинг кўпчилиги йирик компанияларда ишлайди. Улар дори-дармон, тиббиёт асбоб-ускуналари ёки озик-овқат ишлаб чиқарувчи соҳага ихтисослашади.

Табиий фанлар йўналишидаги профессор-ўқитувчилар фаолиятини 2 тоифага бўлиш мумкин: илмий иш қиливчи ва ўқитувчи.

Одатда кўплаб университетларда талабаларга дарс берәётган профессор-ўқитувчилар илмий ишларга 75 фоиз, таълимга 20 фоиз ва бошқа ташкилий ишларга 5 фоиз вақт ажратади. Аксар профессорлар асосий вақтини таълимга ажратиб, илмий иш қилишга камроқ эътибор қаратади.

Бир сўз билан айтганда, Японияда замон билан ҳамнафас бўлган профессор-ўқитувчилар томонидан олиб бориладиган дарслар ва илмий ишлар нафақат кизиқарли, балки долзарб бўлиши билан ажралиб туради.

Хулоса

Кичик қиёсий тадқиқотимиз хуқуқшунослик соҳасида Япония тизими Ўзбекистондаги таълим тизимидан фарқ қилиб, кўпроқ АҚШ анъанасига яқинлашганини кўрсатади. Чет тиллар таълимида эса, хукумат ўз олдига кўйган маҳсад билан амалдаги ўқитиш тизими ҳали-ҳануз фарқли бўлиб келмоқда ва япон аҳолисининг инглиз тилидаги коммуникатив қобилияти бироз суст бўлса-да, ривожланишда давом этяпти. Ва ниҳоят, биология ва табиий фанлар соҳаси ривожланган мамлакатлар (АҚШ, Европа) каби назария ва амалиёт уйғунлигига асосланган бўлиб, асосий эътибор таълимдан кейинги ишлаб чиқариш соҳалари учун етук кадрлар тайёрлашга қаратилган.

Академик эркинлик, илмий тадқиқот ва моддий таъминот масаласида эса япон университетларининг профессор-ўқитувчилари яхши таъминлангани, алоҳида илмий хоналар ажратилгани натижалар самарадорлигига жиддий таъсир килганини кўрсатади.

Эркин ҚЎРҒОНОВ,
неуробиолог, Киото технология институти assistant профессори, PhD (физиология/неуробиология)

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Higher Education in Japan, Annual Reports from Higher Education Bureau within the Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology (MEXT) 2008, 2014, 2018.
2. Yuko Goto Butler, The Implementation of Communicative and Task-Based Language Teaching in the Asia-Pacific Region, Cambridge University Press, 2011.
3. Hosoki, Y. (2011). English Language Education in Japan: Transitions and Challenges (I). Kyushu International University Academic Journal Collection, 6(1), 199–215.
4. Hiroshi Oda, Japanese Law, 4th edition, Oxford, 2021.
5. National center for University Entrance Examination, www.dnc.ac.jp/center/index.html.
6. Kyoto Institute of Technology, Student Program Guidebook, (2017 edition) Kyoto, Japan.

Мансур ЭШОВ,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети Ўқув ишлари бўйича
проректори, иқтисод фанлари доктори, профессор

Мансурбек СУЛТОНОВ,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети Академик
фаолият ва регистратор бошқармаси бошлиги, доцент, PhD

КРЕДИТ-МОДУЛЬ ТИЗИМИ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 24 декабрда “Давлат олий таълим муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги хамда “Давлат олий таълим муассасаларига молиявий мустақиллик бериш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорларининг қабул қилиниши олий таълим тизимининг янги сифат босқичига ўтишини бошлаб берди ва кадрлар тайёрлаш борасида янги саҳифа очилди [1,2]. Бу ўзгаришлар, ўз навбатида, олий таълим муассасаларида кредит-модуль тизимига тўлиқ ўтишни таъминлашга ҳам имконият яратади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Тараққий этган мамлакатлар тажрибасида кредит-модуль тизими бўйича кўплаб илмий ва амалий тадқиқотлар ўтказилган бўлиб, мазкур тизимнинг турли андозалари кенг тарқалган. Масалан, Америка Кўшма Штатларининг кредит тизими (USCS) [3], Европа мамлакатларининг кредит тизими (ECTS) [4], Осиё — Тинч океани мамлакатларининг кредит тизими (UCTS) [5], Буюк Британиянинг кредит тизими (CATS) [6].

Мамлакатимиз олий таълим муассасаларида ҳам кредит-модуль тизимини татбиқ этиш борасида дастлабки фундаментал қадамлар ташланди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги хамда 2020 йил 2 марта “2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Харакатлар стратегиясини “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да

амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги Фармонлари қабул қилинди. Уларда белгиланган вазифалар ижросини таъминлаш мақсадида, Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги қарори билан тасдиқланган “Олий таълим муассасаларида ўқув жараёнига кредит-модуль тизимини жорий этиш тартиби тўғрисида”ги Низом асосида мамлакатимиз таълим тизимида кредит-модуль тизимини жорий этишнинг норматив-хукукий ва услубий пойдевори шакллантирилди [7,8,9].

Ўзбекистондаги давлат олий таълим муассасалари 2020-2021 ўқув йилидан бошлаб босқичма-босқич таълимнинг кредит-модуль тизимиға ўта бошлади. Ўтган вақт давомида бу борада Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан олий таълим муассасаларига етарли меъёрий-услубий кўрсатма берилди.

Шунга қарамай, кўплаб олий таълим муассасалари кредит-модуль тизими моҳиятини ҳалигача етарли даражада тушуниб етмаяпти. Қуйида ўрганиш ва тажрибалар асосида тизимда ечимини кутаётган бир нечта муаммолар ҳақида мулоҳаза юритамиз.

Олий таълим муассасалари ўқув режаларидағи фанлар таркиби кредит-модуль тизими талабларига мос келмайди

Жорий ўқув йилида барча олий таълим муассасалари кредит-модуль тизимиға ўтган бўлса-да, айрим олий таълим муассасаларининг ўқув режаларидағи модуль ва фанлар мазкур тизимга мос эмас. Улар эски ўқув режаларидағи мавжуд бўлган фанларни ҳеч қандай таҳлилларсиз, шундайлигича янги кредит-модуль тизими ўқув режасига кўчириб қўйган. Кредит-модуль тизимиға ўтиш деб, мавжуд фанларга кредитлар тақсимлаш билан чекланган. Бошқача айтганда,

кредит-модуль ўқув режаси тайёрланаётганда, унга киритилган ҳар бир фаннинг талабаларнинг соҳа бўйича мутахассис бўлиб етишишидаги роли ва аҳамияти, ўша мутахассисликларга бўлган соҳавий талаблар умуман ёки етарли даражада таҳлил қилинмаган. Бундай олий таълим муассасаларини кредит-модуль тизимиға том маънода ўтди, фаолиятини шу янги тизимда олиб боряпти, деб бўлмайди.

Олий таълим муассасалари ўзларининг ўқув режаларини тайёрлашда тан олинган хорижий рейтингларнинг ТОП-500 талигига кирган университетлар тегишли ўқув режаларини ўрганган ҳолда ишлаб чиқиши, ўқув режаларининг пишиқ ва пухта бўлишига хизмат қиласиди. Яъни, олий таълим муассасалари ўқув режаларини нуфузли хорижий университетлар тажрибасидан келиб чиқсан ҳолда, кредит-модуль тизимиға мос равишда оптимальлаштириш мақсадга мувофиқ.

Фан силлабусларини такомиллаштириш шарт

Фан силлабусини ишлаб чиқиши ва уни талабаларга тақдим этиш кредит-модуль тизимининг асосий талабларидан биридир. Бундан ташқари, силлабус таълим жараёнига шаффоффлик олиб киради. Жумладан, унда фан ҳақидаги асосий маълумотлар, фаннинг қисқача таснифи, мақсади, кўзланган натижалар, фаннинг обьекти, ўқитиш ва ўрганиш усуллари, мавзулар рўйхати, талабалар билимини баҳолаш усули, вақти ва уларнинг мезонлари, асосий ва қўшимча адабиётлар рўйхати каби маълумотларни қамраб олиши лозим. Лекин, амалда аксарият модуллар бўйича яратилган силлабуслар таркибий қисмлари ва ундаги маълумотлар силлабусга қўйилган ушбу умумий талабларга жавоб бермайди. Хусусан, силлабусда келтирилган адабиётлар рўйхати дарсда фойдаланилмайдиган адабиётлар билан кўр-кўронада тўлдирилган. Аксарият ҳолларда ўқитувчи ушбу адабиётларнинг барчасидан фойдаланмайди, уларнинг аксарияти ўқитувчининг ўзида ҳам йўқ.

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ ЖАРАЁН

Яъни ўқитувчи ўзида йўқ, ўзи ўқимаган адабиётни худди талабадан ўқиши талааб этаётгандек намоён бўлади.

Қолаверса, кўп ҳолларда адабиётлар рўйхати асосий ва қўшимча адабиётларга ажратилмаган. Натижада, талаба фан учун айнан қайси адабиётдан фойдаланиши, уларни қаердан топиш мумкинлигини, ҳар бир дарс учун айнан қайси адабиётни ўқиши кераклигини билмайди. Бу дегани, талаба дарсга тайёргарликсиз келади. Бунинг сабаби, асосан, силлабусдаги ноаниқликдир. Бундан ташқари, айрим ҳолларда дарсда ўтилаётган мавзулар силлабусда кўрсатилган фан мақсади ва таълим натижаларига мос келмайди, талабаларнинг билимини баҳолаш тартиби, вақти ва мезонлари аниқ кўрсатилмаган. Натижада, талаба айнан қандай мезонлар асосида баҳоланишини билмайди. Топшириклар ва назорат ишларининг вақти кўрсатилмагани туфайли талаба семестр давомида вақтини аниқ режалаштира олмайди. Буларнинг барчаси талабанинг фанни мукаммал ўзлаштиришига салбий таъсир ўтказади.

Силлабус, таъбир жоиз бўлса, ҳар бир фаннинг “паспорти” эканлигини, у таълим жараёнига шаффофлик олиб киришини ҳисобга олган ҳолда, унда куйидаги зарурый элементлар бўлиши тавсия этилади. Жумладан:

- 1** — фан ҳақида маълумот (фан коди, фан учун ажратилган кредитлар микдори, қайси семестрда ўқитилиши, пререквизит ёки кореквизитлар);
- 2** — фан ўқитувчиси ҳақида маълумот (исм-шарифи, илмий унвони, контакт маълумотлари, оғиси жойлашган хона рақами, талабаларни қабул қилиш вақти);
- 3** — талабалар билимини баҳолаш усуллари, мезонлари, аниқ ёки тахминий вақти кўрсатилиши керак;
- 4** — фаннинг қисқача таснифи, мақсади, кутилаётган натижалар, таълим бериш усуллари (методикаси), мавзулар рўйхати, ҳар бир дарс учун талаба ўқиши керак бўлган материаллар номи ва бетлари;
- 5** — асосий ва қўшимча адабиётлар рўйхати алоҳида ҳолда (бунда фақат фан давомида аниқ фойдаланиладиган адабиётлар бўлиши керак. Асосий адабиётлар сонини 1-2 тадан оширган маъқул).

Кредит-модуль тизимида талабаларнинг мустақил таълими

Кредит-модуль тизимида талабанинг аудиториядан ташқари, мустақил таълимига алоҳида эътибор берилади. Амалда талабанинг муайян модуль бўйича ўқиш юкламасининг 40 фоизи аудиторияда, 60 фоизи мустақил таълимни ташкил этади. Эски ўқув режаларига нисбатан олганда, жами аудитория соатлари 56 фоизга камайган, талабанинг мустақил таълимига ажратилган вақти 47 фоизга ортган. Бундан ташқари, кредит-модуль тизимида ўтиш ўқув режасидаги жами ўқув юкламасини 24 фоизга камайишига олиб келади. Шундай экан, кредит-модуль тизимида, аудитория ўқув юкламаси кисқариши сабабли энди талабада мустақил таълим, адабиётлар ўқиш учун кўпроқ имконият пайдо бўлади. Бу, ўз навбатида, энди талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиши, мустақил таълим учун шароитлар (масалан, кутубхоналарни яратиш, кенгайтириш, талабалар

учун ўқиши заллари ташкил этиш) яратиш заруратини келтириб чиқаради.

Қолаверса, ҳозирда талабанинг аудиториядан ташқари мустақил таълими деганда, кўп профессор-ўқитувчиларимиз фақат талабага реферат, тақдимот, мавзулар бўйича маълумот тайёрлашни тушунмоқда. Аслида, талабанинг мустақил таълими — бу талаба аудитория дарслари оралиғидаги вақт мобайнида ушбу фан бўйича, хусусан, келгуси дарс бўйича ўқиши, тайёргарлик кўриши учун йўналтирилган вақтдир. Ёки ўқитувчи томонидан аудиториядаги контакт соатда улгурмай қолган таянч тушунча (янги билим) ларни мустақил ўзлаштириши. Амалиётда эса кўп профессор-ўқитувчиларимиз талабанинг мустақил соатларини қандай ўтказиши ўзларига ташлаб қўйган, ҳар бир дарс оралиғидаги мустақил таълим вақтидан айнан қандай фойдаланиш кераклиги бўйича йўналиш ёки кўрсатма бермайди. Ҳатто, фан силлабусларида ҳам талаба дарслар оралиғида дарсликнинг айнан қайси қисмларини ўқиши, қандай ишлар амалга ошириши тўғрисида

кўрсатма берилмаган. Бу тушунмовчилик талабалар фанлар бўйича мустақил соатларини мақсадсиз ёки билим олишдан бошқа ишларга сарфлашига сабаб бўлмоқда. Чунки ўқитувчининг ёрдами ва кўрсатмаларисиз талабалар ўз мустақил соатларидан самарали фойдалана олмайди.

Олий таълим муассасалари талабаларнинг мустақил таълимини амалга оширишлари учун шароитлар яратишга ҳаракат қилиши лозим. Кутубхоналарни кенгайтириш, уларни замонавий, хорижий ва маҳаллий илмий китоблар билан бойитиш, талабалар учун умумий ўқиш ҳамда ишлаш заллари ташкил этиш мақсадга мувофиқ. Олий таълим муассасаси ахборот-ресурс марказлари ташкил этиш, кутубхоналарни жаҳон илмий маълумотлар ва китоблар электрон базаларига улаш керак.

Шу билан бирга, кутубхоналаримизни имкон қадар хорижий кутубхоналар андозаси асосида қайта реконструкция қилиш лозим. Ахборот-ресурс маркази замонавий хорижий ва маҳаллий адабиётлар билан бойитилиши мақсадга мувофиқ. Профессор-ўқитувчилар талабаларнинг мустақил соатларини ташкил этиш бўйича масъулиятларини кучайтиришга эришиш ва улар бу вазифани маълум маънода ўз зиммаларига олиши шарт. Бунда улар ўз силлабусларида талабаларга ҳар бир дарс бўйича мустақил соатларини қандай ўтказиши бўйича кўрсатмалар бериши, ўқиш ва тайёргарлик учун аниқ материалларни тавсия этиши ва талабалар мустақил вақтини шу мақсадларда фойдаланаётганлигини мунтазам текшириб бориши мақсадга мувофиқ.

Профессор-ўқитувчи бунга дарс жараёнида тавсия этилган материаллар бўйича саволлар бериш, масалалар ишлатиш, мухокамалар қилиш йўли билан эришиши мумкин.

Барча олий таълим муассасалари катта сифимли замонавий аудиторияларга эга бўлиши мақсадга мувофиқ. Қамровнинг кескин ошиб бориши тенденцияси маълум бир муддатдан сўнг олий таълим муассасаларида бино ва аудиториялар, салоҳиятли ўқитувчилар етишмовчилигига ва бунинг натижасида таълим сифатининг тушиб кетишига, талабаларнинг таълим жараёнидан қоникмасликларига олиб келади. Кўпгина олий таълим муассасалари аудиториялар етишмаслиги туфайли дарсларни онлайн ёки бир неча сменада ташкил этишга мажбур бўлмоқда.

Хориж тажрибасига асосан шуни айтиш мумкинки, кредит-модуль тизимида фаолият юритаётган олий таълим муассасаларида фанларнинг маъруза дарсларида иштирок этадиган талабалар сонига кескин чекловлар қўйилмаган. Бундай дарслар 100-500 нафар талабага мўлжалланган залларда амалга оширилиши мумкин. Хорижий университетларда кредит-модуль тизимида олиб борилаётган фанлар турдош йўналишларда умумкасбий фанларни йирик гурухларда ва 100-500 нафар талабага мўлжалланган аудиторияларда салоҳиятли профессор-ўқитувчилар томонидан олиб борилади.

Ҳозирда аксарият олий таълим муассасаларида бундай аудиториялар мавжуд эмас. Бу эса, штатларнинг ва профессор-ўқитувчиларнинг юкламалари ортишига олиб келади. Қолаверса, амалдаги вақт меъёрларида ҳар бир дарс учун талабалар сонига қўйилган айрим чекловлар маъруза дарсларида талабалар сонини оширишга тўсқинлик қилмоқда. Олий таълим муассасаларида ракамлаштириш ва дарсларни ташкил этиш ҳамда бошқаришда информацион технология ва Интернет имкониятларидан фойдаланиш бўйича қилинаётган ишлар талаб даражасида эмас.

Хорижда ҳар бир университетнинг виртуал, онлайн платформаси мавжуд ва таълим тизимини бошқариш, профессор ҳамда талаба ўртасидаги алоқа шу онлайн тизим орқали ташкил этилган. Бу таълим тизимини мобиллашувига хизмат қиласи.

Бундан ташқари, амалдаги вақт мөйёларида маъруза дарсларида қатнашувчи талабалар сонига нисбатан қўйилган чекловларни кўриб чиқиши ва уларни юмшатиш зарур. Шунингдек, аудиторияларнинг сифимидан келиб чиқиби, маъруза машғулотлари учун шароитлар яратилиши зарур. Бундай катта сифимли аудиторияларда барча талабалар, шу фан бўйича энг муносиб профессор-ўқитувчининг маърузаларини тинглашга муваффақ бўлади.

Тажрибали профессор-ўқитувчига катта сифимли аудиторияда дарс берганини ҳисобга олган ҳолда, ойлик маошига қўшимча устами ҳақ белгиланиши мумкин. Бундан ташқари, унга бир нечта ёрдамчи “teaching assistant”ни хам бириктириш мақсадга мувофиқ.

**Регистратор офисини, яъни
университетда ишларни “ягона дарча”
усулида ташкил этиш ва талабалар
учун хизмат қилишнинг айрим
йўналишларини ягона тизимга
ўтказиш керак**

Хозирда аксарият маҳаллий олий таълим муассасаларида таълим жараёнини ташкил этиш ва талабаларнинг мурожаатлари билан ишлаш масалалари олий таълим муассасасининг бир нечта ички тузилмалари томонидан алоҳида амалга оширилади. Масалан, талабага ўқиши тўғрисида маълумотнома керак бўлса, у одатда деканат эшиги тагида саргайиб туришига тўғри келади. Ўқув шартнома тўлови масаласи бўйича саволлар юзасидан эса одатда олий таълим муассасасининг маркетинг ёки молия бўлимига югуради.

Университетнинг талабалар билан муносабатларини бу каби “фрагментлашган” тарзда ташкил этилганлиги кўп ҳолатларда сарсонгарчилик ва ўзбошимчалик, таниш-билишчилик ҳамда коррупцияга ҳам йўл очмоқда.

Аслида, буларнинг барчаси талабаларга тезкор тарзда, хеч қандай миннатсиз ва танишибилишсиз кўрсатилиши керак бўлган хизмат турлари ҳисобланади. Кредит-модуль тизимида ўтиш эса вазиятни янада мураккаблаштиради. Чунки, эндиликда талаба ҳар ўқув йили ва семестр бошида ўз ўқув дастурини шакллантиради. Талабалар танлов фанларига рўйхатдан ўтиши ёки уларни ўзгартиришни асосан онлайн тарзда амалга оширса-да, онлайн маълумотларни қайд этиш, уларни мувофиқлаштириб турувчи тузилмага эҳтиёж туғилади. Бундан ташқари, талаба муайян фан бўйича имтиҳондан йиқилиб, имтиҳонни қайта топшириши ёки фанни қайта ўқишига тўғри келса, бундай мурожаатлар кимга, қай тарзда берилади, деган саволлар туғилади. Ва ниҳоят, талаба муайян фандан олган баҳосидан норози бўлиб, апелляция хуқуқини амалга оширмоқчи бўлса, бундай мурожаатларни қабул қилиш, қайд этиш ва ўйналтирувчи тузилмага зарурат туғилади.

Ривожланган давлатлар университетлари амалиётида бу каби хизматларнинг аксарияти “Registrar’s office” томонидан амалга оширилади. “Registrar’s office” университетдаги ўзига хос бўлинма ҳисобланиб, у университет талабаларини ўқишига қабул қилинган кунидан бошлаб ўқишини битиргунга қадар уларга ўқиши жараёни билан боғлиқ барча маъмурий масалаларда тўғридан-тўғри хизмат кўрсатувчи марказлашган маъмурий тузилмадир. Айрим олий таълим ташкилотларида ушбу тузилмани “талабалар хизмати” (student services), “талабалар хизмати нуктаси” (student service point) деб ҳам аташади.

Таълимнинг кредит-модуль тизимини регистрар оғисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Регистрар оғисни бошқача қилиб айтганда, олий таълим ташкилотининг “ягона дарчаси” дейиш мумкин. Бу тизим талабаларга ўқиши тўғрисида маълумот тақдим этишдан тортиб, контракт тўловини қабул қилиш, уларга диплом иловасини бериш, қайта имтиҳонларини ташкил этиш, танлов фанларига регистрация қилиш, уларнинг муайян фан бўйича баҳосидан норозилигини қайд этиш масалаларигача тезкорлик билан ҳал қилишни зиммасига олади ва жараёнларни тезкор, автоматлашган тизим орқали амалга оширади. Буларнинг барчаси маълум маънода марказлашган, инсон аралашувини камайтирган ҳолда маълумотлар базаси орқали ташкиллаштирилади.

Хулоса

Олий таълим тизимидағи барча ташкилотларни таълимнинг кредит-модуль шаклига тўлиқ ўтказиш бугунги куннинг устувор вазифаларидан биридир. Мазкур ишларни амалга оширишда хорижий тажрибалар ўрганилиши, самарали усуллар амалиётда қўлланилиши керак. Айниқса, ҳар бир олий таълим муассасаси ўзида мавжуд таълим йўналишлари ва мутахассисларни бўйича хорижий олий таълим муассасалари тажрибалари асосида янги ўқув режалари ва силлабусларини ишлаб чиқиши керак. Шу билан бирга, талабаларнинг мустақил таълимни тўғри ташкиллаштириш учун олий таълим муассасалари ўз моддий-техник базасини яхшилаши, замонавий ахборот-ресурс марказлари, ўқув ва илмий лабораторияларини яратиш, дарс бериш сифатини ошириш ва замонавий адабиётлар билан таъминлаш зарур. Хусусан, чет элдаги нуфузли олий таълим муассасаларида таҳсил олган ва дарс бераётган педагог кадрларни жалб қилиш самарали ёндашувнинг дебочасидир. Бундан ташқари, талабалар билан ишлаш тамойилларини тубдан ўзгартириш вақти келди. Уларга хизмат қўрсатиш сифатини яхшилаш ва ортиқча оворагарчиликлардан халос қилиш мақсадида олий таълим муассасаларида регистратор офислари фаолиятини ташкил қилиш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 24 декабрдаги “Давлат олий таълим муассасалари-нинг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-60-сон Қарори. <http://www.lex.uz>.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 24 декабрдаги “Давлат олий таълим муассасаларига молиявий мустақиллик бериш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-61-сон Қарори. <http://www.lex.uz>.
3. Бадарч Д. Высшее образование США. НИИВО, 2001; Pennsylvania State University. Baccalaureate Degree Programs Bulletin. 2000-2001. <http://www.europa.eu.int/comm/education>.
4. ECTS users' guide 2015, Publications Office, 2017, <https://data.europa.eu/doi/10.2766/87592>.
5. UCTS Users' Guide; доклад Ассоциации университетов и колледжей Канады (AUCC) <http://www.umap.org/pdf/umapbook.pdf>.
6. “SEEC - Credit System”. Seec-office.org.uk.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ПФ-5847-сон Фармони. <http://www.lex.uz>.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 марта “2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Рес- публикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-5953-сон Фармони. <http://www.lex.uz>.
9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги 824-сон қарори билан тасдиқланган “Олий таълим муассасаларида ўқув жараёнига кредит-модуль тизимини жорий этиш тартиби тўғрисида”ги Низом.

ТАДҚИҚОТ

Олий таълимни ривожлантириш тадқиқотлари ва илғор технологияларни татбиқ этиш маркази амалдаги таълим йўналишлари, ўқув режа ва фан дастурлари учун ишлаб чиқилган дунё рейтингида ТОП-500 таликка кирган хорижий университетлар ўқув режа ва силлабусларига қиёслаган ҳолда ўрганиш ҳамда унинг натижалари бўйича тегишли таклифлар тайёрлаш юзасидан тадқиқот ўтказди.

Тадқиқотда тажриба учун республикада фаолият кўрсатаётган 10 та билим юрти ҳамда 26 та таълим соҳасидан 5 таси танлаб олинди: иқтисодиёт, тиббиёт, педагогика, техника ва қишлоқ хўжалиги.

Мазкур таълим соҳалари бўйича таянч олий таълим муассасаларининг (Тошкент давлат иқтисодиёт университети, Тошкент тиббиёт академияси, Тошкент вилояти Чирчик давлат педагогика институти, Тошкент давлат техника университети, Тошкент давлат аграр университети) ҳар биридан хорижда ўқиган, илмий тадқиқот олиб борган 4 нафардан профессор-ўқитувчилар эксперт сифатида жалб қилинди.

Ҳар бир таълим соҳасининг асосини ташкил этадиган 3 тадан бакалавриат таълим йўналишлари танлаб олинди.

Таълим соҳалари таҳлили бўйича таянч олий таълим муассасалари томонидан хорижий давлатларнинг танланган таълим йўналишларида кадр тайёрлайдиган ва ҳалқаро рейтинги юқори ТОП-500 таликда бўлган 40 дан ортиқ университетнинг ўқув режалари ва фан силлабус (таълим дастур) лари таҳлил қилинди.

Таҳлил давомида эришилган натижалар асосида танлаб олинган 15 та таълим йўналишидан 7 тасининг номи хорижнинг нуфузли университетларидаги таълим йўналишларидан келиб чиқкан ҳолда ўзгартирилиши лозимлиги аниқланди.

Хорижий университетлар ва бу ўқув режалари таҳлили таълим соҳалари бўйича ёндашувларда муайян фарқланишлар мавжудлигини кўрсатди.

Хусусан:

иктисодиёт соҳасида математик аппарат юқори даражада қўйилган, иқтисодиётнинг микро ва макро, эконометрика ва молиявий таҳлилга асослангани, талабаларда мустақил илмий тадқиқот ишларини олиб бориш бўйича кўникмаларни дастлабки курсларда ёқ шакллантирилиши, иқтисодий масалаларни ечишда R ва Python дастурларидан фойдаланиш даражаси юқорилигини кўрсатди;

тиббиёт соҳасида ижтимоий фанлар инобатга олинмагани, тиллар кесимида турли ёндашувлар мавжудлиги, давлатнинг ривожланиш даражаси, ҳозирда ва келажакда трендда бўлган соҳаларга, шунингдек, клиник фикрлаш ва таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиришга йўналтирилгани, мустақил таълим жараёнига алоҳида эътибор қаратилиб, қайта алоқа жараёнининг мавжудлиги кузатилади;

педагогика соҳасида Ўзбекистон тарихи, фалсафа фанларининг мажбурий фанлардан танлов фанларига ўтказилишига, жисмоний тарбия фанининг ўқув дастуридан чиқариб ташланишига, мактаб ўқувчиларининг фан олимпиадалари ва турли танловларга, шу-

нингдек, ҳалқаро баҳолашда (PISA, PIRLS) иштирок этишга тайёрлашга бўлган эҳтиёж математик мантиқ, математик лингвистика ва математик саводхонлик фанларининг ўқув режага киритилишига асос бўлди;

техника соҳасида фанлар сонини қискартириш уларнинг хусусиятидан келиб чиқиб, унификациялаш ва кредитлар миқдорини ошириш асосида амалга оширилди;

қишлоқ хўжалиги соҳасида ўқув режаларда фундаментал фанлар салмоғи юқорилиги, талаба кўпроқ мустақил ишлашга йўналтирилгани, уларнинг етук ва салоҳиятли кадр бўлиб етишишида замонавий технологияларни чукур ўрганишга хизмат қилувчи методикаларнинг қўлланилгани кузатилди.

Ўқув режаларининг аналитик таҳлили динамикаси: таклиф этилаётган ўқув режаларида аудитория ва мустақил таълим соатлари ҳажмининг тақсимотида ўзгаришлар мавжуд. Умумий 7200 соат юкламанинг 2664 соати ёки 37 фоизи аудитория соати; 4536 соати ёки 63 фоизи мустақил таълим учун ажратилган. Амалдаги ўқув режаларда бу нисбат 42 фоиз (3020 соат)га 58 фоиз (4180 соат)ни ташкил этади.

Юқоридаги таҳлиллар асосида таклиф этилаётган ўқув режаларида таълим соҳалари ва йўналишларининг ўзига хослигидан келиб чиқиб, мажбурий фанлар учун 132 (55 фоиз)дан 170 (71 фоиз)гача бўлган кредит миқдорини ажратиши лозимлиги белгиланди.

Таҳлил этилаётган 15 та таълим йўналишларининг ўқув режаларида мажбурий фанлар сони амалда 23 тадан 38 тагача бўлган. Қиёсий таҳлил асосида таклиф этилаётган ўқув режаларига кўра, 14 тадан 27 тага (тиббиёт соҳасида 77 тадан 62 тага (ўқиши муддати: 6 йил) қисқармоқда.

Танлов фанлари эса амалда 5 тадан 13 тагача бўлган. Янги лойиҳага кўра, уларнинг сони 9 тадан 16 тага оширилди, шунингдек, янги ном ва мазмунда киритилган фанлар сони 70 тадан ортди.

Хорижда таҳсил олган, ҳимоя қилган ва хориж тажрибасига эга етук профессор- ўқитувчилардан иборат эксперталар гурухлари жалб қилинди

5
та

Тадқиқотлар учун 5 та таълим соҳасининг асосини ташкил этадиган 3 тадан бакалавриат таълим йўналиши танлаб олинди

15
та

Дунёнинг ТОП-500 талигидаги нуфузли университетларнинг ўқув режа ва фан дастурлари ўрганиб чиқилди

5

та

7
та

Дунёнинг ТОП-500 талигидаги нуфузли университетлари тажрибаси асосида таълим йўналишлари номини ўзгартириш бўйича янги лойиха ишлаб чиқилди

ЎҚУВ РЕЖАЛАРИ, ФАН ДАСТУРЛАРИ ТАКОМИЛЛАШТИРИЛДИ

Тошкент вилояти Чирчик давлат педагогика институти

Тошкент давлат техника университети

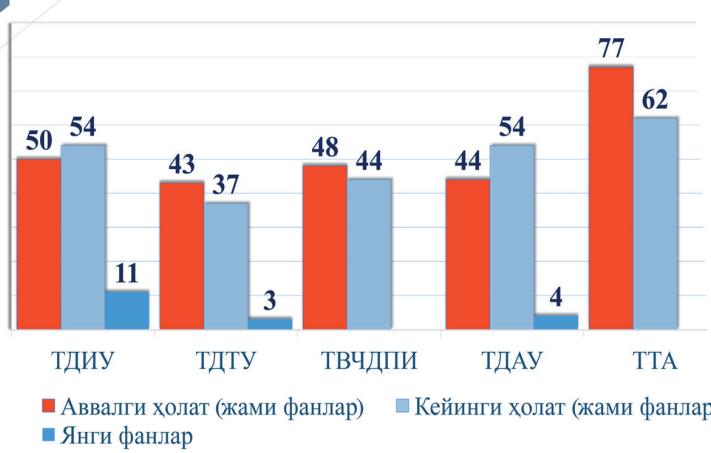
20%

Ўқув режаларидағы үзгаришлар

Мустақил таълим ва аудиторияга ажратилган соат миқдорлари қайта кўриб чиқилди

Ўқув режаларидағи номутахассислик фанлари қисқартирилди, танлов фанлари миқдори кўпайтирилди ва хориж тажрибаси асосида янги фанлар киритилди

Халқаро рейтингга кирган нуфузли университетлар тажрибаси асосида академик мобиллик дастурлари тacomillashтирилди

Танлов фанлари учун 48 (20 %) дан 90 (37,5 %) гача, курс иши учун 6 (2,5 %) дан 18 (7,5 %) гача, малакавий амалиёт учун 6 (2,5 %) дан 34 (14 %) гача ва якуний давлат аттестацияси (битирив малака иши) учун 4 (1,6 %) дан 6 (2,5 %) гача бўлган кредит миқдори белгиланди.

Силлабуслар таълим соҳаларининг ўзига хослигидан келиб чиқиб, эксперплар томонидан қуидагилар таклиф этилди:

Тошкент вилояти Чирчик давлат педагогика институти (ТВЧДПИ) эксперплари амалдаги фандастурлари ўрнига нисбатан содда, тушунарли ва кулай, талабалар ва иш берувчилар учун муҳим маълумотларни ўз ичига олган фан силлабусларини яратиш, унинг шакли ва таркибий қисмларини такомиллаштириш бўйича Тошкент Вестминстер университети тажрибаси асосида янги силлабуснинг қуидаги тузилмасини таклиф этди:

курснинг қисқача мазмуни (Summary of module content): модул (фан) нинг қисқача мазмуни баён килинади.

Таълим натижалари: курс (модул)ни якунлаган талабаларда қандай билим, кўнімка ва малакалар бўлиши, шунингдек, қандай компетенцияларга эга бўлиши санаб ўтилади.

Ўқитиши ва ўрганиш усуллари: модулни ўқитиши, маъруза, амалий машғулот ва семинар ташкил этилиши ҳамда лаборатория ишлари ва мустақил таълимни ўзлаштириш механизми ҳақида маълумот берилади.

Фан бўйича талабалар билимини баҳолаш мезонлари (Assessment rationale, Assessment criteria). Талабани аудиторияда ва мустақил таълимда қандай тартибда баҳолаш кераклиги кўрсатилади. Фаннинг ўзига хос хусусиятидан келиб чиқиб, баҳолаш мезон ва турлари бўйича умумий баллнинг қанча фоизи ажратилиши белгиланади. Кредит-модуль тизими талабанинг мустақил фаолиятига асосланади, шу сабабли, баҳолашда ўзлаштириш миқдорининг 50 фоизи мустақил таълимга ажратилади.

Тошкент давлат иқтисодиёт университети эксперплари томонидан нуфузли хорижий университетларнинг иқтисодиёт йўналиши бўйича фан силлабуси таҳлили асосида силлабуснинг янги андозаси таклиф этилмоқда: унга кўра силлабус фан тўғрисида маълумот (Course details); ўқитувчи тўғрисида маълумот (Responsible for subject/module); фан тавсифи (Overview);

фаннынг мақсади (Aims); таълим бериш натижалари (Learning outcomes); таълим бериш усуллари (Teaching and learning methods); фаннинг таркибий тузилиши (Course content); мустақил таълим ва мустақил ишлар (Independent study and independent work); адабиётлар (Recommended reading); талабалар билимини баҳолаш (Assessment methods); тақризчилар (Reviewers) каби таркибий қисмлардан иборат бўлади.

Тошкент давлат техника университети эксперплари томонидан Chungnam National University, University of Aberdeen, Istanbul Technical University ва Korea University олий таълим ташкилотларининг силлабуслари ўрганилиб, 6 қисмдан (амалда 9 қисм) иборат Chungnam National University силлабусини техника таълим соҳаси ўқув жараёнига жорий этиш таклифи берилган.

Амалдаги таълим йўналишлари, ўқув режа ва фан дастурлари ТОП-500 таликка кирган хорижий университетлари ўқув режа ва фан силлабусларига қиёсланган ҳолда қуидаги муаммолар аниқланди:

1. Таҳлилга жалб этилган маҳаллий ҳамда шу йўналишда фаолият олиб бораётган дунёнинг нуфузли университетларининг таълим йўналишлари, ўқув режа ва фан дастурларида жиддий фарқлар мавжудлиги. Амалдаги ўқув режаларида фанлар миқдори кескин фарқланиши, тақорорий фанлар улушки кўплиги кузатилди.

2. Олий таълим ташкилотларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил этилиши амалдаги қатор норматив-хуқуқий хужжатларни тўғридан-тўғри қўллашга тўсқинлик қилмоқда.

3. Мустақил таълимни ташкил этишининг методологик асоси йўқлиги профессор-ўқитувчилар ва талабаларнинг бу йўналишдаги фаолиятини ташкил этишда турлича ёндашувларни юзага келтирмоқда.

4. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришнинг мавсумийлиги, республика тупроқ-икълим шароитлари, экологик муаммолар ва бошқа омиллар сабабли аграр таълим йўналишлари бўйича юқори халқаро рейтингга эга бўлган хорижий университетлар ўқув режалари билан тўлиқ уйғулаштириш имконияти мавжуд эмас.

Таҳлил давомида аниқланган муаммоларни бартараф этиш, шунингдек, олий таълим ташкилотларида таълим жараёнини янада такомиллаштириш бўйича таклифлар:

биринчидан, тиббий кадр тайёрлаш тизимини тубдан ислоҳ қилиш учун аниқ чоралар зарур. Бунда Қозоғистоннинг қуидаги тажрибасидан фойдаланиш максадга мувоғик;

тиббий таълим тизими энг замонавий, юқори самарадорлик асосида ташкил этилган, дунё экспертлари томонидан юқори баҳоланаётган, хорижий талабаларни ўзига жалб этаётган Литванинг Вильнюс университети таълим йўналишлари, ўқув режалари, фан дастурлари Қозоғистон Республикасининг Асфандиёров номидаги тиббиёт университети томонидан халқаро келишув асосида тўлиқ харид қилинган. Университетда амалиётга жорий этилган ва у ижобий натижа берган;

иккинчидан, олий таълим ташкилотларида таълим жараёнини кредит-модуль тизими асосида ташкил этиш, таълим сифатини ошириш учун:

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги 824-сон қарори билан тасдиқланган “Олий таълим муассасаларида ўқув жараёнига кредит-модуль тизимини жорий этиш тартиби тўғрисида”ги Низомга;

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирининг 2018 йил 9 августдаги 19-2018-сон буйруғи билан тасдиқланган “Олий таълим муассасаларида талабалар

билимини назорат қилиш ва баҳолаш тизими тўғрисида”ги Низомга (Адлия вазирлигининг 3069-рўйхати), Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирининг 2018 йил 10 сентябрдаги 20-2018-сон буйруғи билан тасдиқланган “Олий таълим муассасаси профессор-ўқитувчилар таркибининг ўқув юкламиси ҳамда ўқув-услубий, илмий-тадқиқот ва “устоз-шогирд” ишларини белгилаш қоидарий”га (Адлия вазирлигининг 3076-рўйхати);

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 20 июндаги 393-сон қарори билан тасдиқланган “Олий таълим муассасалари талабалари ўқишини кўчириш, қайта тиклаш ва ўқишдан четлаштириш тартиби тўғрисида”ги Низомига ўзгартириш ва кўшимчалар киритиш зарур;

учинчидан, талабалар фанни сифатли ва тўлиқ ўзлаштиришлари учун мустақил таълимга ажратилган соатлар самарадорлигини ошириш, мустақил таълимни тартибга солиш механизмини ишлаб чиқиш, шунингдек, профессор-ўқитувчilarни ўқитаётган фани бўйича мустақил таълимни ташкил этиш кўникмасини шаклланишига ёрдам берадиган услубий йўриқнома ишлаб чиқиш зарур;

тўртингчидан, амалга оширилган таҳлил методикаси асосида республикадаги давлат олий таълим муассасалари ва уларнинг филиаллари бакалавриат таълим йўналишлари ҳамда магистратура мутахассисликларининг 2022/2023 ўқув йилига ўқув режа ва фан силлабусларини хорижий давлатларнинг ТОП-500 талигига кирган университетлари билан киёсий таҳлили асосида тайёрлаш зарур.

Олий таълимни ривожлантириш тадқиқотлари ва илғор технологияларни татбиқ этиш маркази

ТАЪЛИМ СИФАТИГА ҲАММА БИРДЕК МАСЪУЛ

Бахриддин ЗАРИПОВ,

Жаҳон физиологлар жамияти академиги,
Рим университети (Италия) фахрий профессори,
Буюк Британиянинг PETROMARUZ компанияси
директори маслаҳатчиси,
биология фанлари доктори, профессор

Сифат – ҳар қандай соҳа тақдирини белгилаб берувчи энг муҳим фактор. Таълимда сифатни таъминлаш эса инсоният олдидаги ниҳоятда муҳим вазифа. “Сифатли таълим — етук кадрлар — ривожланган давлат” — бир қараашда оддий кетма-кетлик, аммо унинг ҳаётий ҳаракати учун аниқ чора-тадбирлар ишлаб чиқилиши, амалиётга бехато татбиқ этилиши шарт. Боиси, бирон босқичда йўл қўйилган хато учун эртага катта товон тўланиши ҳеч гап эмас.

Хўш, Ўзбекистон олий таълимида сифат кўрсаткичлари бўйича эришилаётган натижалар мақташга арзигуликми? Аслида, сифатли таълимни ташкил этиш ва олиб боришнинг аниқ формуласи борми? Бу бўйича дунё таълим тизимида қандай тажрибалар шаклланган? Шу доирадаги масалалар юзасидан Жаҳон физиологлар жамияти академиги, Рим университети (Италия) фахрий профессори, Буюк Британиянинг PETROMARUZ компанияси директори маслаҳатчиси, биология фанлари доктори, профессор Баҳриддин ЗАРИПОВ билан суҳбатлашдик.

— Таълимнинг сифатли берилиши жамият тараққиётини кафолатлади. Аммо, ҳамма йўналишда бирдек мукаммалликни таъминлаш имконисиз. Айтинг-чи, таълимда сифат кўрсаткичини яхшилашни нимадан бошлаш керак?

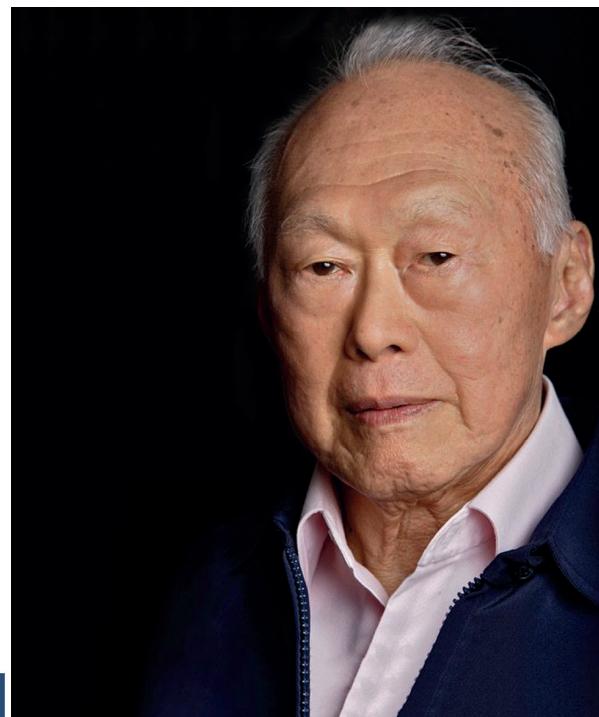
— Қаердаки, таълим сифатли бўлса, ўша ерда ривожланиш, ўсиш бўлади. Менимча, педагог кадрларни тайёрлаш масаласига биринчи навбатда эътибор қаратиш керак. Чунки, педагоглар таълимнинг ҳар бир босқичида иштирок этади, улар олий таълимнинг ҳам таянч нуқтаси. Ёшлиарнинг ҳаётга бўлган муносабати, ўрганаётган соҳасига қизиқиши, иштиёқини уйгота оладиган, ривожлантирадиган мутахассис ҳам ўқитувчилардир.

Ўзбекистонда Учинчи Ренессанс авлодлари тарбияланаётган бугунги даврда бу масаланинг аҳамияти икки карра ошган. Эътибор қаратилса, Биринчи ва Иккинчи Ренессансда аждодларимиз қуюнчаклик билан интилган муҳим йўналиш ҳам айнан таълимда педагоглар билимининг сифати бўлган.

Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, Учинчи Ренессанс авлодлари янгича фикрлайдиган, етук салоҳиятга эга, илмли ёшлар бўлиши шарт.

Шунинг учун, ўзгариш, ислоҳот, аввало, мана шу авлодга сабоқ берувчи ўқитувчи-педагог кадрларни тайёрлаш тизимидан бошланиши керак. Бутун дунё сиёсатчи ва иқтисодчилари Сингапурни фуқаролари учун юксак турмуш даражасини қисқа давр ичидаги яратиб берган муваффақиятли давлат сифатида эътироф этишади. Мамлакатнинг XX асрдаги етук бошқарувчиси, сиёсий арбоб ва “Сингапур мўъжизаси” муаллифи Ли Куан Юн бу эътирофларга қўйидагича жавоб беради:

Мен Сингапурда мўъжиза яратмадим, фақатгина Ватаним олдидағи бурчимни бажардим, холос. Давлат бюджетини таълимга йўналтирдим. Муаллимни қўйи табакадан Сингапурдаги энг юқори мартабага кўтардим. Давлатдаги “мўъжиза”ларни қилган инсонлар муаллимлардир. Улар илм, ахлоқ, меҳнат ва ҳақиқатни севадиган, камтар авлодни етиштириб чиқарди. Бунинг учун улардан миннатдормиз!

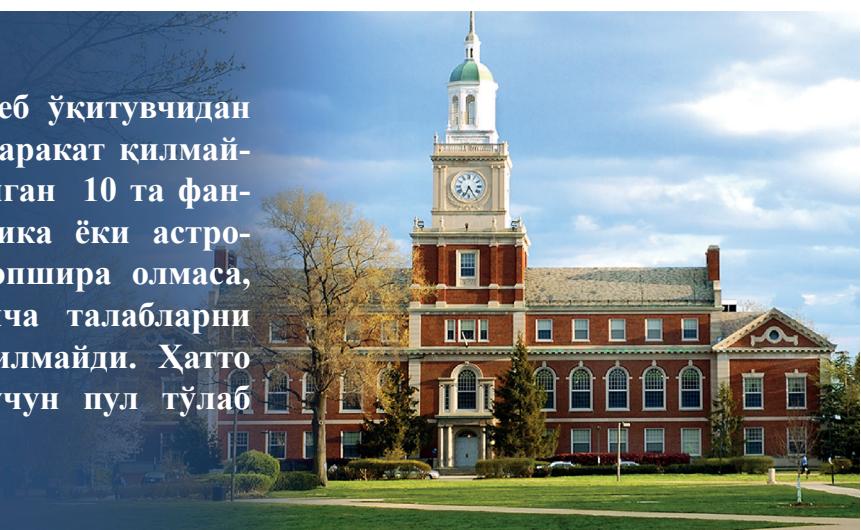
— Хориж давлатларида кўп бўлгансиз, дунёнинг энг машхур, хусусан, АҚШдаги Harvard университети талабаларига маъruzalар ўқийсиз. У ердаги таълим сифати қайси мезонлар асосида ўлчанади?

— Хорижда таълим сифатининг асоси ишонч ва ростгўйлиқда. Таълим жараёнида биронта ёлғон йўқ. Талабанинг дарсларда иштироки, имтиҳонларни топшириши хоҳ анъанавий, хоҳ онлайн таълим шакли бўлсин, ҳеч бир жараёнда на талаба ва на педагог алдов ишлатмайди.

Вазиятдан чиқиши билимсизликни хаспўшлаш ҳақида гап бўлиши мумкин эмас. Талаба берилган вазифаларни бажармаганми, имтиҳон саволлари жавобини билмайдими очиқ тан олади, ўқитувчи эса унинг ўқиши, изланиши, ўз устида ишлаши учун имконият, яъни вақт беради. Ўқитувчининг бу ишончи талабага икки ҳисса масъулият юклайди. Америкада давлат ривожланиши, турмуш янада фаровон бўлиши учун талаба йигит-қизларга нималар қилиш кераклиги сингдирилади. Талабалар ҳам ўз давлати ривожига ҳисса қўшиши кераклигини ҳис қиласи ва шунга интилади. Мамлакатда давлат таълим стандартлари, дарсга келди-кетди йўқламаси, ўзлаштириш кўрсаткичларидан ота-онани хабардор қилиш каби барча жараёнлар автоматлаштирилган тизим орқали оширилади.

Билими йўқлар билимим бор, деб ўқитувчидан турли йўллар билан баҳо олишга ҳаракат қилмайди. Масалан, бир курсда ўқитиладиган 10 та фаннинг биттасидан, дейлик математика ёки астрономия фани бўйича имтиҳонни топшира олмаса, имтиҳонидан йиқилган фан бўйича талабларни бажармагунига қадар диплом берилмайди. Ҳатто икки-уч йиллаб фақат шу фан учун пул тўлаб ўқийдиганлар ҳам бор.

Бу тартиб ва талаб қатъий эканини англатади. Бундан ташқари, хориж олий таълим муассасаларида ёшларга мотивация бериш тизими тўғри йўлга кўйилган. Хусусан, Harvard университети талабаси биринчи курсда яхши ўқиб, фанларни аъло баҳоларга ўзлаштиrsa, шартнома пулининг 10 минг АҚШ долларини (бир йиллик тўлов 50 минг АҚШ долларини ташкил қиласи) университет ўз ҳисобидан қоплайди. Иккинчи курс якунида ҳам яхши натижа кўрсатса, яна шундай имтиёз тақдим қилинади. Ёзги таътил даврида талаба ижтимоий ҳимоя ва қаровга муҳтоҷ бўлган ёши катта-нуроний, кексаларга ёрдам кўрсатса, инсонпарварлиги учун яна 10 минг АҚШ долларилик имтиёз берилади. Бундан ташқари, талабанинг жамоат ишларида фаоллиги, мусобақаларда эришган натижалари эвазига шартнома пулинни камайтириш амалиёти қўлланилади.

Шу орқали талабаларнинг билими, илми, меҳри ҳамда жамият хаётидаги иштироки рағбатлантирилади. Бу эса, таълимнинг сифатли ўзлаштирилишига замин яратади.

— Ўзбекистондаги олий таълим сифатини қандай баҳолайсиз?

— Афсуски, бизда ўзининг фамилиясини тўғри ёза олмайдиганлар ҳам бор. Бу илм,

таълим жараёнининг баъзи босқичларида бўшликлар мавжудлигини, тизим тўғри йўлга қўйилмаганини қўрсатади. Кўп йиллар мобайнида таълимга етарлича эътибор қаратилмагани натижасида баъзи нарсаларни бой бердик. Масалан, биология факультетида аввал 25 нафар академик дарс берарди. Илмий кенгаш фаолият юритар, шароитлар етарли даражада эди. Ўрта бўғиндаги бошқарувчилар сабаб, бугун бундай шароитлар йўқ. Табиийки, шароитнинг етарли эмаслиги таълим сифатига ҳам таъсир қиласди. Соҳага оид ўнлаб фармон, қарорлар қабул қилинмоқда, уларда сифатли таълим олиб боришнинг аниқ йўналиши белгиланяпти, механизми яратиляпти. Аммо, соҳада эскича фикрлайдиганлар ҳозирча бисёр. Уларнинг каромати, қўштироқ ичидаги саъй-харакати билан бугун, минг афсуски, савияси юқори бўлмаган ўқитувчилар ҳам пайдо бўлган. Бунга қўз юма олмаймиз. Айтинг-чи, шу даражадаги кадрлар дарс бераётган таълим тизимидан сифатни талаб қилиш мумкинми?

— Бугун таълим тизимида кўплаб ўзгаришлар, ислоҳотлар қилинмоқда. Аммо, очиғини айтиш керак, кадрлар салоҳияти меҳнат бозори талабларига ҳануз мос эмас. Бунинг асосий сабаби нимада?

— Ёшлар орасида илмли, салоҳиятилари кўп. Мен шундай талabalар билан кўпроқ ишлашга, қобилиятини ривожлантиришга ҳаракат қиласман. Уларнинг бу даражага етиши сабабларини таҳлил қилганимда, ота-онаси фарзандининг таълимига алоҳида эътибор қаратадигани гувоҳи бўлдим. Бироқ, бундай талabalар озчиликни ташкил қиласди. Биз барча ёшларнинг юқори даражада билимли бўлиши учун ҳаракат қилишимиз керак.

Бунинг учун олий таълим муассасаларида ўзига берилган вазифани қоғоз, ҳисобот учун эмас, аниқ, асосли натижа учун ҳаракат қилишини таъминловчи тизим ишлаши керак.

Бир неча университет ёки мактабдаги таълим сифатини таъминлабгина жамият тараққиётини кутиш мантиқсизлик. Ҳар бир олий таълим муассасаси, қўйингки, ҳар бир таълим маскани юқори таълим сифати учун жавобгар бўлиши шарт.

“

Таълим сифатига бефарқ бўлишга эса хеч биримизнинг ҳаққимиз йўқ. Мавжуд камчиликлар ечими борасида нафақат масъуллар, балки, ҳар бир фуқаро, ҳар бир қатлам бош қотириши лозим. Чунки, Ватан барчамизники, унинг келажагига ҳаммамиз бирдек жавобгармиз.

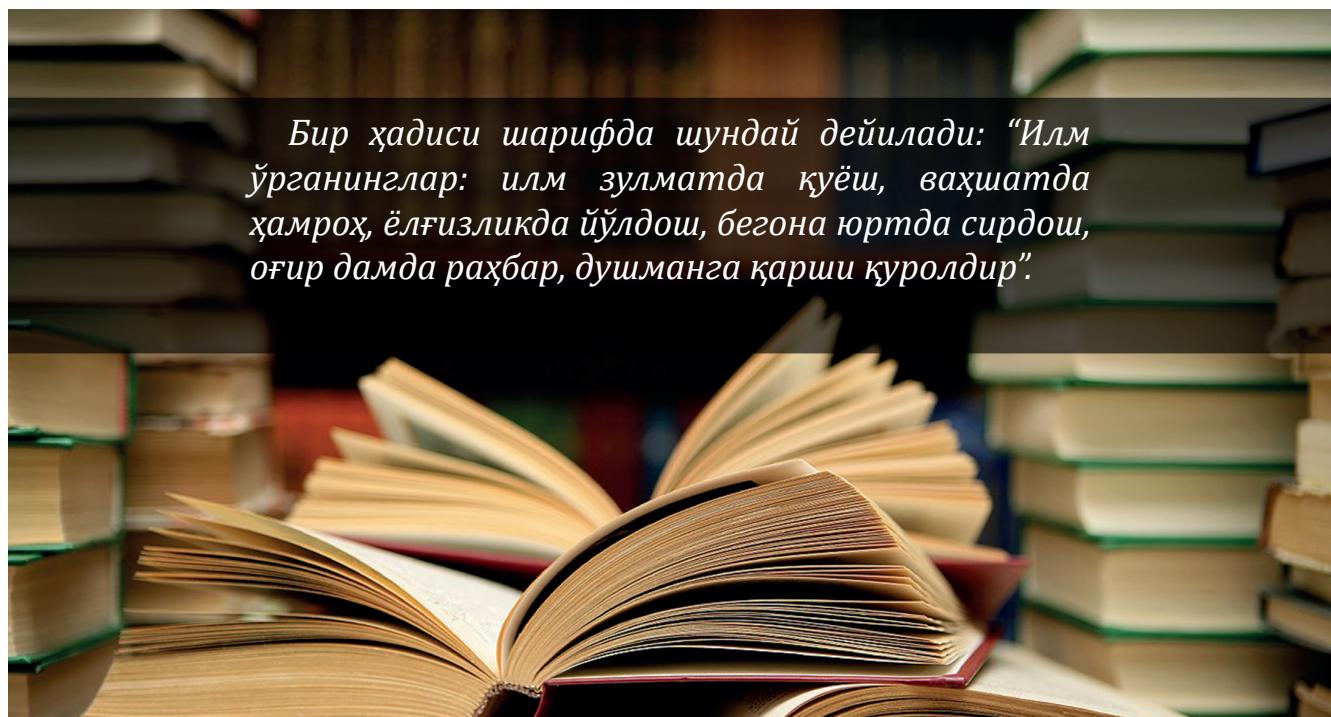
”

Суҳбат видеосини кўриш учун
QR кодни сканер қилинг!
EduJournal official

Таълим сифатини кафолатловчи яна бир синалган йўл, бу — китобхонлик. Давлат раҳбари бу масалага алоҳида эътибор қаратди, китобхонликни ошириш бўйича чора-тадбирлар ҳам белгиланди. Аммо, ишлар охиригача етиб бормаяпти. Мавжуд кутубхоналаримизда хизмат кўрсатиш сифати талаб даражасида эмас. Китоб, бу — маданият, маърифат, илм. Жамиятда инсоннинг бутун умр илм олиши учун барча шароитни яратиб бериш, маърифатли давлат сиёсатини юритиш, бола онгу шуурига гўдаклигиданоқ зиё олиб кириш ёрдамида ақл “машъала”ларини ёкиш орқали юксак марраларга эришиш мумкин. Бу жуда машаққатли, аммо шарафли йўл, узоқ вақт сарфланадиган вазифа, оғир меҳнат, тараққиёт шарти, замон талабидир.

Бир ҳадиси шарифда шундай дейилади: “Илм ўрганинглар: илм зулматда қуёш, ваҳшатда ҳамроҳ, ёлғизликда йўлдош, бегона юртда сирдош, оғир дамда раҳбар, душманга қарши қуролдир”.

Бундан ташқари, хориж таълимида ишлаб чиқариш ва фан ўзаро узвий боғланган. Ҳар бир соҳа ўз ихтисослиги бўйича ишлаб чиқариш ташкилотларига бириктирилган. Талабанинг амалиёт ўташ даври корхона томонидан қаттиқ назорат қилинади. Амалиёт ўталмаса, баҳо қўйилмайди, университетни битира олмайди. Амалиётни яхши ўтаган талаба учун эса ишлаб чиқариш корхонаси буюртма беради, иш ўрни таклиф қиласади.

Ўзбекистонда ҳам айнан мана шу жараёнда масъулият ва жавобгарликни ошириш керак. Бизда талаба амалиёт жойига бордими, йўқми, шу саволга жавоб олинса бас. Баъзилари, хатто амалиёт ўташи керак бўлган жойга бормасдан ҳам қофоз тўлдириб келади. Таассуфки, бугун диплом учун курашиб вақти ўтди, билим учун курашганларгина мақсадга етмоқда.

— **Мазмунли ва фойдали сухбат учун миннатдорлик билдирамиз.**

**Садоқат МАҲСУМОВА,
Садоқат САМАНДАРОВАлар сухбатлаши.**

Мирзиёд МИРСАИДОВ,

“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти” миллӣ тадқиқот университети
Назарий ва қурилиш меҳаникаси кафедраси мудири,
техника фанлари доктори, профессор, ЎзРФА академиги

Тохиржон СУЛТОНОВ,

“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти” миллӣ тадқиқот университети
Илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректори,
техника фанлари доктори, профессор

ДУНЁ УНИВЕРСИТЕТЛАРИ РЕЙТИНГИ: ЎЗБЕК ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ҚАНДАЙ ҚИЛИБ ВА ҚАЧОН УШБУ РЕЙТИНГЛАРДАН МУНОСИБ ЎРИН ЭГАЛЛАЙДИ?

КИРИШ

Олий таълим сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий жараёнлар билан тартибга солинадиган мураккаб жараёндир. У ўзида маданий анъаналар ва миллӣ хусусиятларни мужассам этади. Шунинг учун, ҳар бир мамлакатнинг таълим тизими, аввало, ўзи учун ноёб ва муҳимдир.

Бугун дунёда таълим сифати ва унинг қийматига бўлган қарашлар тубдан ўзгарди. Чунки яхши ўқиган, сифатли таълим олган, малака кўникмаларига эга бўлган ва замонавий фикрлайдиган битириувчиларга ҳар жойда талаб ва таклифлар ошиб бормоқда.

Миллӣ рейтинг, ҳалқаро рейтинг каби тушунчалар орқали дунёнинг барча университетлари таълим кўрсаткичларини оширишга, рақобат шароитида юқори натижаларга эришишга астойдил киришган.

Ўзбекистонда ҳам олий таълимни тизимли ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, замонавий билим ва юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, мустақил фикрлайдиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жихатидан янги босқичга кўтариш, илғор таълим технологияларига асосланган ҳолда, ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш мақсадида Президентимизнинг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги [1] Фармони қабул қилинди.

Унга мувофиқ, мамлакатимизда олий таълим тизимини жаҳон стандартлари асосида 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси тасдиқланди ва қатор вазифалар белгилаб берилди. Улардан бири, республикада камида 10 та олий таълим муассасасини халқаро эътироф этилган ташкилотлар (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Higher Education ёки Academic Ranking of World Universities) рейтингининг биринчи 1000 та ўриндаги олий таълим муассасалари ўйхатига киритиш вазифасидир.

ДУНЁ УНИВЕРСИТЕТЛАРИ РЕЙТИНГИДАГИ ЕТАКЧИ ДАВЛАТЛАР

Quacquarelli Symonds World University Rankings — 2022 рейтинги бўйича ТОП-1000 таликнинг биринчи ўрнида АҚШ университетларининг 151 таси, иккинчи ўрнида Буюк Британиянинг 84 та, учинчи Хитойнинг 51 та, тўртинчи ўрнида Германиянинг 45 та ва бешинчи ўрнида Япониянинг 41 та университети турибди. Давлатлар кесимида мавжуд миллий мақомдаги университетлар сонидан келиб чиқиб ҳам, уларнинг ТОП-1000 таликка кирганини фоизлар ҳисобида таққослаш, ўринларга ажратиш мумкин [2].

Масалан:

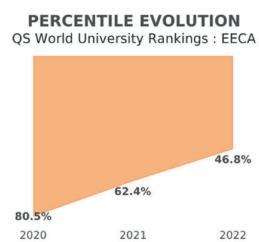
- биринчи ўринда Гонконг туроди, 11 та миллий университетининг 7 таси (63,6 фоиз);
- иккинчи ўринда Италия, 99 та университетидан 36 таси (36,4 фоиз);
- учинчи ўринда Буюк Британия, 254 тадан 84 таси (33,1 фоиз) ТОП-1000 таликдан ўрин эгаллаган.

Кейинги ўринларда Швейцария (27 фоиз), Германия (13 фоиз), АҚШ (8,37 фоиз) миллий мақомдаги университетлари жой олган. Ушбу кўрсаткичларга Россия университетларининг фақат 2 фоизи ва Хитойнинг 7 фоиз университетлари кирган.

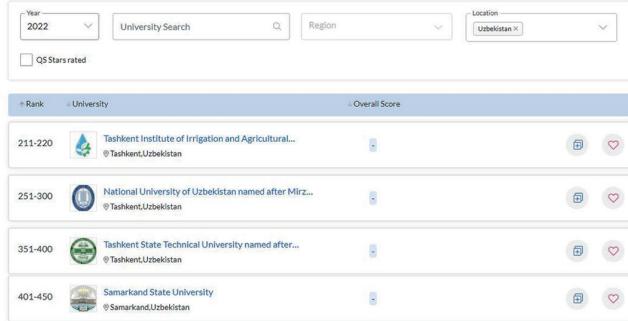
1-расм

TOP 47%

In the 2022 edition, Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers (TIIAME) performed among the top 47% in the QS EEECA University Rankings 2022.

2-расм

2021 йилдаги ҳолат бўйича қўшни Қозоғистон Республикасининг 11 та университети Quacquarelli Symonds (QS) рейтинги бўйича ТОП-1000 таликдан жой эгаллаб, Марказий Осиёда етакчилик қилмоқда.

Юқоридаги таҳлилларга кўра, Марказий Осиё республикалари ичida Қозоғистон пешқадамликни эгаллаб турибди.

Шу ўринда, Ўзбекистон университет ва институтларининг мавқеи ва рейтинги қандай қилиб ва қачон оширилади, деган савол туғилади. Бу бутун таълим тизимида гиларни ўйлантиради.

Бизнинг фикримизча, ушбу вазифани амалга ошириш учун олий таълим муассасалари, энг аввало, дунё университетлари рейтингини аниқловчи ташкилотлар ва уларнинг баҳолаш мезонларини ўрганиб чиқиши зарур. Чунки, ҳар нарса ўз ўлчовига эга. Шунинг учун, қуйида аксарият университетлар иштирок этаётган учта: Quacquarelli Symonds (QS), Times Higher Education (THE), Academic Ranking of World Universities (ARWU) — Шанхай рейтинг компанияларининг баҳолаш мезонлари билан танишиб чиқишига ҳаракат қиласиз.

ДУНЁ УНИВЕРСИТЕЛари РЕЙТИНГИДА ЎЗБЕКИСТОН ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИНГ ДАСТЛАБКИ НАТИЖАЛАРИ ҚАНДАЙ?

2021 йилнинг декабрь ойида Quacquarelli Symonds Ltd (QS) халқаро рейтинг агентлиги “Ривожланаётган Европа ва Марказий Осиё давлатлари олий таълим муассасаларининг (QS World University Rankings: Emerging Europe and Central Asia (QS EEECA))” 2022 йил рейтингини эълон қилди [2]. Унда “Ривожланаётган Европа ва Марказий Осиё давлатлари”нинг энг илғор 400 та университети рўйхати (худудий рейтинг) маълум қилинган.

Ўзбекистон тарихида биринчи бўлиб худудий рейтингга кирган “Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” миллий тадқиқот университети 2022 йилги рейтингда ўтган йилга нисбатан 60 погона юқорираб, 211-ўринда қайд этилди.

Миллий тадқиқот университетининг халқаро рейтинг кўрсаткичлари йилдан йилга ошиб бормоқда. Масалан, 2020 йилда 334-ўрин, 2021 йилда 271-ўрин ва 2022 йилнинг натижаларига кўра, 211-ўринни қайд қилиб, Quacquarelli Symonds Ltd (QS) халқаро рейтинг агентлигининг энг илғор университетлари қаторидан жой олишга эришди.

Кувонарлиси, QSning минтақавий рейтингида қайд этилган Ўзбекистон ОТМлари сони 2022 йилда 4 тага етди. ТИҚҲММИ Миллий тадқиқотлар университети қаторига Ўзбекистон Миллий университети 251-300, Тошкент давлат техника университети 351-400, Самарқанд давлат университети 401+ ўринда қайд этилди. Бу эса, янгиланаётган Ўзбекистоннинг олий таълим тизимидағи самарали фаолияти, таълимга бўлган муносабат юксалаётганидан дарак беради (1- ва 2-расмлар).

ДУНЁ УНИВЕРСИТЕЛари РЕЙТИНГЛАРИНИ БЕЛГИЛОВЧИ КОМПАНИЯЛАР

Дунёда таълим сифатини баҳоловчи кўплаб рейтинг тизимлари бўлиб, улар таълим, маданият, спорт, соғлиқни сақлаш соҳаларига қаратилган йиллик университетлар рейтингини эълон қилиб боради. Улардан Quacquarelli Symonds (QS), Times Higher Education (THE), Academic Ranking of World Universities (ARWU) — Шанхай рейтинг компаниялари ўзининг нуфузи билан дунёга машҳур.

Times Higher Education (THE)

рейтинг ташкилоти дунё университетлари рейтингини аниқлашда асосан бешта соҳа бўйича кўрсаткичларни инобатга олади [4]:

- таълим (ўкув мухити) – 30 фоиз;
- илмий тадқиқотлар (хажми, даромад ва репутация) – 30 фоиз;
- илмий тадқиқот ишларига иқтибослик – 30 фоиз;
- халқаро перспективалар (ходимлар, талабалар, илмий тадқиқот) – 7.5 фоиз;
- ишлаб чиқаришдан олинадиган даромадлар (тижоратлаштириш) – 2.5 фоиз.

QS ҳамда Times Higher Education (THE) рейтинг ташкилотлари илмий фаолиятга доир кўрсаткичларни баҳолашда Нидерландиянинг Elsevier компанияси билан ҳамкорлик қилиб, “Scopus.com”, “Scival.com” платформалари орқали университет номидан чоп этилган илмий мақолалар сонини, уларга келтирилган иқтибосликлар, илмий ҳамкорлик даражалари ни аниқлайди, таҳлил қиласди [5-7] (3-расм).

QS (Quacquarelli Symonds) компанияси таълим ва мутахассислик тармогига йўналтирилган компания бўлиб, 1990 йилда Нунзио Куакуерли томонидан ташкил этилган. Компания қизиқишилари, мутахассислиги бўйича таҳсил олмоқчи бўлган инсонларга ўз йўналишларига мос келадиган университетларни танлаш учун хизмат қиласди.

Компания ҳар йили дунё бўйича энг яхши университетлар рейтингини эълон қиласди. Рейтингни (QS WUR) турли хил индикаторлар ёрдамида 100 фоизлик кўрсаткичда баҳолайди [3]:

— академик репутация (40 фоиз), университетнинг хорижий олимлар, тадқиқотчилар томонидан тан олиниши ёки компания томонидан юборилган сўровномада сиз ишлётган университетнинг ижобий маънода белгиланишидир;

— иш берувчилар репутацияси (10 фоиз), университет битибувчиларига иш берувчи маҳаллий ва хорижий ташкилот вакилларининг ижобий тақризлари хисобланади;

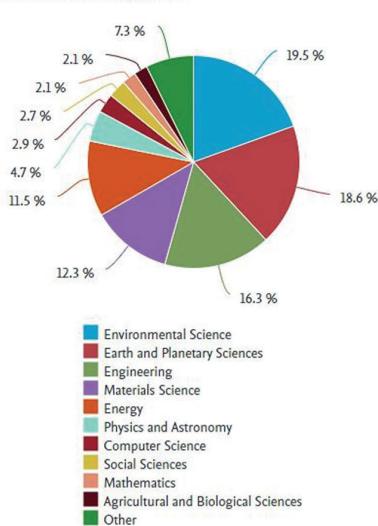
— ўқитувчилар сонининг талабалар сонига нисбати (улуси) (20 фоиз);

— илмий ишларга келтирилган иқтибосликлар (“Scopus” базасидаги мақолалар бўйича) (20 фоиз);

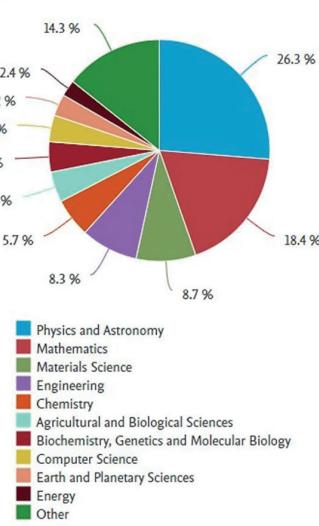
— университетга жалб этилган хорижлик профессор-ўқитувчилар улуси (5 фоиз);

— хорижий талабалар улуси (5 фоиз).

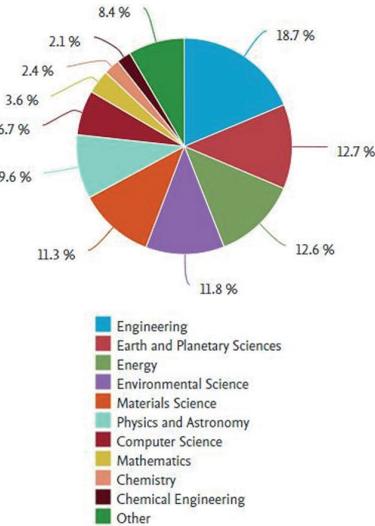
Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Tashkent State Technical University

3-расм. Фан соҳалари бўйича университетларда чоп этилган илмий ишларнинг улушлари (фоиз ҳисобида)

Шунинг учун ҳам, барча университетлар олимлари “Scopus” ёки “Web of sciences” илмий маълумотлар базасига кирувчи журналлар, конференциялар тўпламларида ўзларининг илмий ишларини нашр эттиришга ҳаракат қиласди.

Хозирги кунда бу журналлар ва конференциялар ҳам икки тоифага: пуллик ва бепул нашрларга ажralиб қолган. Пулга мақола чоп этувчи нашриётларнинг “иштаҳалари” сабаб, улар тез орада ўзларининг нуфузини тушириб

юбормоқда ёки журнал саҳифаларида кўплаб фан тармоқларини қамраб олиши ҳисобига Elsevier компанияси томонидан ўтказилган мониторинг натижаларига кўра илмий маълумотлар базасидан чиқариб ташланиб, уларга “йиртқич” (хищник) журнал деб ном бермоқда. Мана шундай журналлар қармоғига 2020 йилда ўзбекистонлик олимларнинг 1740 та илмий мақоласи тушиб, чоп этилган мақолаларнинг 59,7 фоизини ташкил этган (1-жадвал).

1-жадвал. Scopus базасида индексация қилиниши тўхтатилган журналларда энг кўп мақолалар чоп этган мамлакатлар рейтинги (2020)

Country	Articles and reviews in discontinued journals	Total articles and reviews	% of articles and reviews in discontinued journals
1Uzbekistan	1740	2916	59.7%
2Iraq	3643	14687	24.8%
3Indonesia	5995	25601	23.4%
4Philippines	550	4497	12.2%
5Kazakhstan	444	4070	10.9%
6Malaysia	2833	29527	9.6%
7India	13383	155294	8.6%
8Jordan	389	6096	6.4%
9Bahrain	57	896	6.4%
10Ukraine	700	12521	5.6%
11Kyrgyzstan	20	413	4.8%
12Afghanistan	11	268	4.1%
13Viet Nam	576	15451	3.7%
14Romania	443	11984	3.7%
15Morocco	260	7196	3.6%
16Oman	81	2278	3.6%
17Papua New Guinea	6	217	2.8%
18Peru	111	4288	2.6%
19Palestine	28	1087	2.6%
20Tajikistan	6	236	2.5%

© Kenessov, 2021

Охиригина йилларда яна бир хавотирга солаётган нарса — бу миллий олий таълим тизимида Elsevier компаниясининг “Scopus” халқаро маълумотлар базасида олимларнинг h — индексларини сунъий равишда ошириш бўйича олиб бораётган тарғибот ишлари. Вақти келиб, бу масала ҳам ўзининг салбий таъсирини кўрсатиши, шу билан бирга, давлатимизнинг илм-фандаги обрўсини тушириши мумкин. Бу муаммони мақбул ҳал этиш учун илмий ишлар натижаларини фақат конференция материалларида эмас, нуфузли илмий журналларда чоп қилиш, жумладан, юртимизда чиқадиган илмий журналларни ушбу “Scopus” базасига киритишга ташкилот раҳбарлари ва таҳририятлар астойдил ҳаракат қилиши керак.

Academic Ranking of World Universities (Шанхай рейтинги) 2003 йилда ташкил этилган бўлиб, у университетлар рейтингини олтита кўрсаткич бўйича баҳолайди. Унга кўра, университет битирувчилари, ходимларининг Нобель мукофоти ва тўрт йилда бир марта бериладиган “Филдс” медали соҳибларининг мавжудлиги, “Clarivate Analytics” томонидан аниқланган илмий ишларга юқори иқтибослик берилган тадқиқотчилар, “Nature and Science” илмий журналида чоп этилган ишлар сони, илмий ишларга келтирилган иқтибослар кўрсаткичлари бўйича баҳоланиб, ўртача 2000 та университет ушбу рейтингда иштирок этади. Улардан биринчи 1000 таси ўрин эгаллайди. Одатда ушбу рейтингда 80 фоиз балл илмий соҳага йўналтирилган [8].

Ўзбекистон олий таълим муассасалари ушбу рейтинглардан Quacquarelli Symonds (QS) ҳамда Times Higher Education (THE) ларда иштирок этиш имкониятига эга. Бунинг учун, рейтинг кўрсаткичлари бўйича олий таълим муассасасининг мақсадли “Йўл харитаси”ни ишлаб чиқиши, тегишли масъулларни белгилаш, “Йўл харитаси” бажарилишини мунтазам мониторинг қилиш талаб этилади.

Дунё университетлари рейтингининг биринчи 1000 талик ўрнидан жой олиш учун олий таълим муассасасининг мақсадли “Йўл харитаси”да қуидагилар ўз аксини топиши мақсадга мувофиқ:

— юқори рейтингга эга хорижий университетлар тажрибаларини мунтазам ўрганиб бориш;

— рейтинг индикаторлари кўрсаткичларидан келиб чиқиб, олий таълим муассасасининг масъул проректорлари ўз йўналиши бўйича амалга оширилиши лозим бўлган вазифаларни белгилаб олиши;

— рейтингда ҳар йили иштирок этиш учун рейтинг талаблари бўйича кўрсаткичлар маълумотларини жамлаш;

— QS вакилларига репутация сўровномасида иштирок этувчи академик репутация ҳамда иш берувчилар тўғрисидаги маълумотларни тақдим этиш;

— олий таълим муассасаси номидан Scopus базасида чоп этиладиган илмий ишлар сонини ошириш чораларини кўриш;

— чоп этиладиган илмий ишлар сифатига эътибор қаратиш ва уларда иқтибосликни оширувчи омилларни таъминлаш;

— олий таълим муассасасининг веб-саҳифаси индексларини ошириш чораларини кўриш;

— олий таълим муассасасига хорижлик профессор-ўқитувчилар, талабаларни жалб этиш;

— рейтинг агентликлари платформасида олий таълим муассасаси саҳифаси ва тегишли маълумотларни янгилаш бориш.

— дунё тажрибасидан келиб чиқсан ҳолда, давр талабига мос таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари бўйича кадрлар тайёрлашни йўлга қўйиш ҳамда битирувчиликнинг сифат кўрсаткичларини кўтариш;

— бажарилаётган илмий-тадқиқот ишларининг сифатини ошириш ва илмий фаолиятга кўшимча маблағ жалб қилишни таъминлаш;

— олий таълим муассасаси раҳбарлари мавжуд илмий журналларнинг халқаро илмий маълумотлар базаларида, жумладан, “Scopus” рўйхатидаги нашрларга киритишга ҳаракат қилиши зарур.

Бундан ташқари, хорижий профессор-ўқитувчиларни таълим ва илмий фаолиятга кенг жалб этиш, уларга тегишли шароитларни (келиш-кетиш, яшаш ва иш жойи) яратиш каби ташкилий чораларни кўриш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизими 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон Фармони.
2. <https://www.topuniversities.com/university-rankings/eeca-rankings/2022>.
3. <https://www.topuniversities.com/university-rankings-articles/world-university-rankings/understanding-methodology-qs-world-university-rankings>.
4. <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/world-university-rankings-2021-methodology>.
5. <https://www.scopus.com/affil/profile.uri?afid=60111496>.
6. <https://www.scopus.com/affil/profile.uri?afid=60071655>.
7. <https://www.scopus.com/affil/profile.uri?afid=60071663>.
8. <https://www.shanghairanking.com/rankings/arwu>.

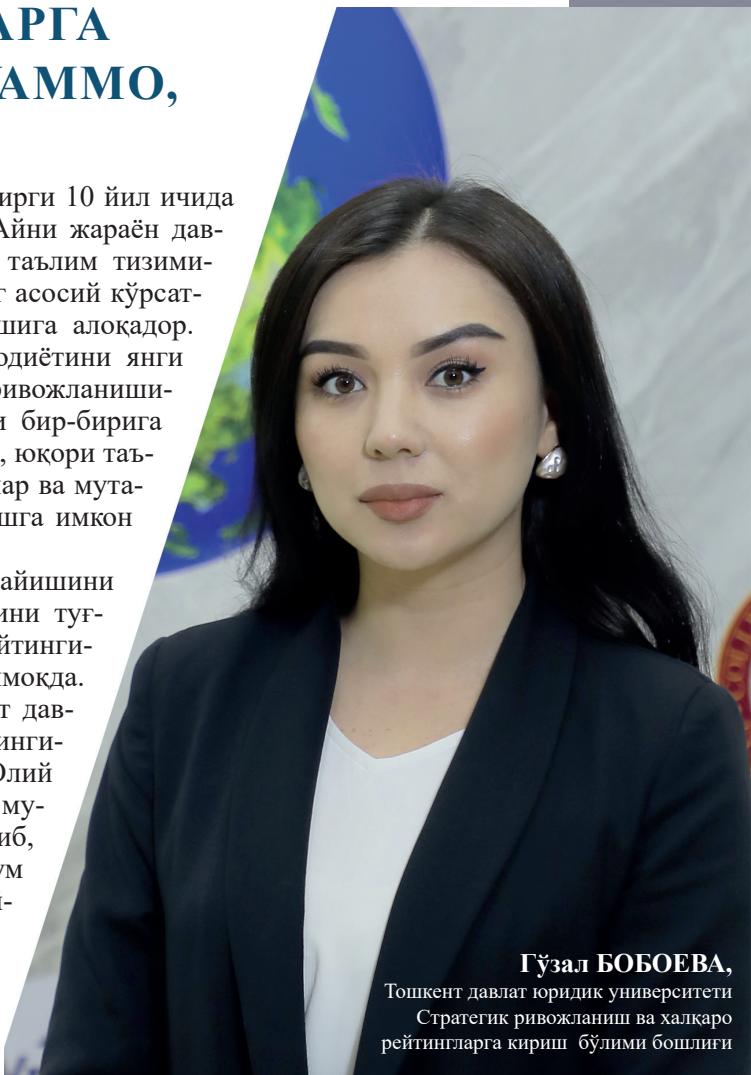

ХАЛҚАРО РЕЙТИНГЛАРГА КИРИШ: НАТИЖА, МУАММО, ИСТИҚБОЛ

Университетларнинг халқаро рейтинги охирги 10 йил ичидагужуда долзарб масалага айланиб бормоқда. Айни жараён давлат ва бошқарув органлари вакилларининг таълим тизими нинг ривожланиши мамлакат тараққиётининг асосий кўрсаткичларидан бири эканлигини тушуниб етишига алоқадор. Таълимнинг юқори даражаси давлат иқтисодиётини янги технологияларга асосланган инновацион ривожланишига, илмий тадқиқот марказлари ва саноатни бир-бирига боғлашга хизмат қилади. Бошқа тарафдан эса, юқори таълим сифати хорижий талабалар, абитуриентлар ва мутахассисларни жалб қилиб, глобал ривожланишга имкон беради.

Университетлар ўртасида рақобатнинг кучайишини таққослаш учун маълум воситалар заруратини тудиради. Сўнгги йилларда университетлар рейтингини ишлаб чиқиш фаол тарзда амалга оширилмоқда. Уларнинг сони йилдан-йилга ошиб, аксарият давлатлар ўзининг жаҳон университетлари рейтингини тузишга уринишлари ҳам кузатилияпти. Олий таълимнинг энг юқори стандартлари учун “мусобақалашаётган” давлатлар сони тобора ортиб, университетлар ўртасидаги рақобат маълум маънода давлатлар ўртасидаги рақобатга айланди.

Рейтингларнинг жадал ривожланишига қараб, уларни қуидаги турларга ажратиш мумкин: жаҳон, минтақавий ва миллӣй рейтинглар.

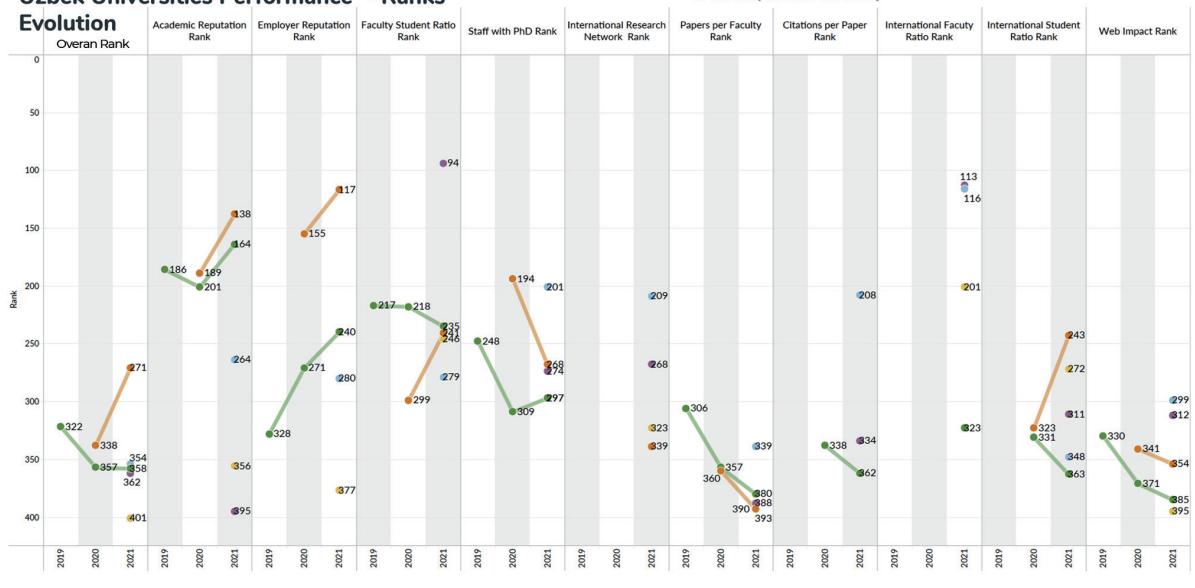

Гузал БОБОЕВА,

Тошкент давлат юридик университети
Стратегик ривожланиши ва халқаро
рейтингларга кириш бўлими бошлиги

EECA RANKINGS 2019-2021

Uzbek Universities Performance - Ranks

QS – Uzbekistan Project

1

Миллий рейтинглар — бу маълум бир мамлакатдаги университетлар таҳлилиниң бир қисми сифатида кўриб чиқиладиган рейтинглар. Масалан, Россияда «Интерфакс», «Эксперт-РА» миллий рейтинглари [1].

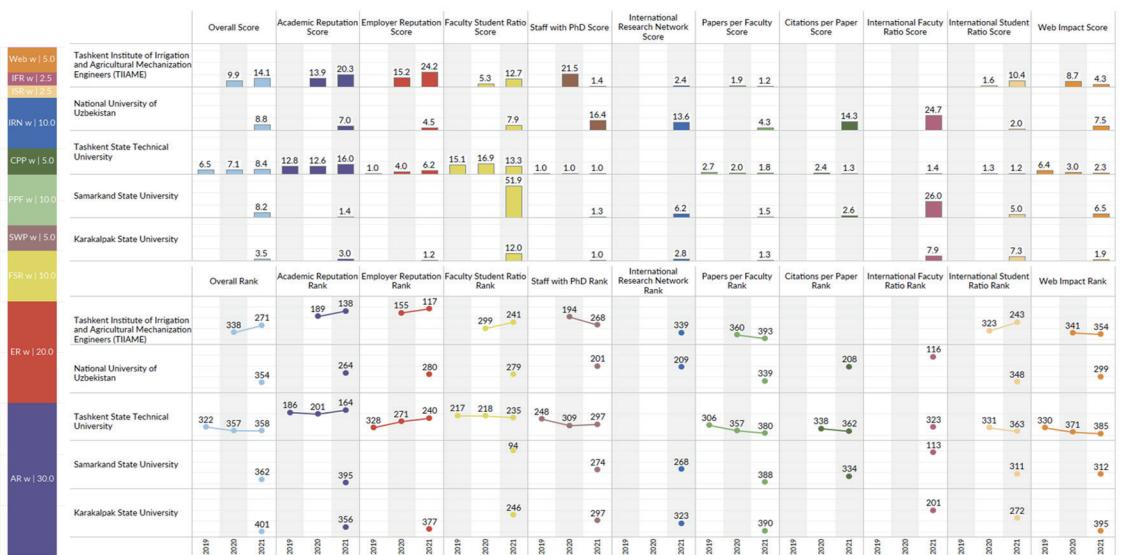
рўйхатига киритиш бўйича аниқ стратегик мақсадлар ишлаб ишлаб чиқилган [2]. Ушбу дастурлар хозирда ўз самарасини кўрсатиб, мамлакатимиздаги қўпгина олий таълим муассасалари QS, THE ва бошқа халқаро рейтингларда муносиб погоналарни эгаллаб келмоқда. Хусусан, 2019-2021 йилларда Ўзбекистоннинг тўртта олий таълим муассасаси “Quacquarelli Symonds” халқаро агентлигининг Emerging Europe and Central Asia University Rankings (EECA), яъни ривожланаётган Европа ва Марказий Осиё давлатлари рейтингида иштирок этиб, ўз натижаларини яхшилаб бормоқда.

EECA RANKINGS 2019-2021 Uzbek Universities Performance - Scores & Ranks

QS - Uzbekistan Project

9

2021 йилнинг декабрь ойида QS рейтинг ташкилоти томонидан QS EECA 2022 рейтинг натижалари эълон қилинди. Унга қўра, Ўзбекистоннинг тўртта олий таълим муассасаси “Quacquarelli Symonds” халқаро агентлигининг 2022 йил учун энг яхши университетлар рейтингида кўрсаткичлар бўйича ўз натижаларини яхшилади.

3

Жаҳон рейтинглари — университетларнинг жаҳон миқёсидаги таҳлиллари доирасидан келиб чиқадиган глобал рейтинглар. Булар: Academic Ranking World University (ARWU), QS World University Rankings, Times Higher Education World University (THE), Webometrics, USE News (Энг яхши глобал университетлар рейтинги) ва бошқалар.

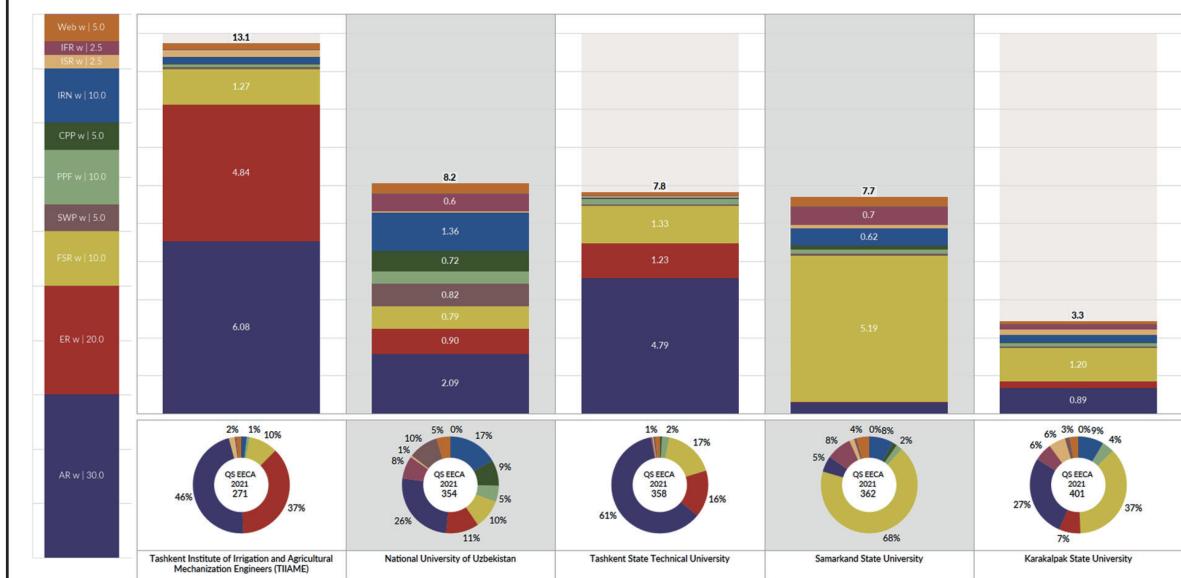
2

Минтақавий рейтинглар — бу битта минтақа доирасида ёки иқтисодиёти бир-бирига яқин бўлган давлатлардаги университетларнинг таҳлили доирасидаги рейтинглардир. Буларга QS Осиё давлатлари рейтинглари, Араб давлатлари рейтинглари, Лотин Америка давлатлари, ривожланган Европа ва Марказий Осиё давлатлари, BRICS (Бразилия, Россия, Хиндистон, Хитой ҳамда Жанубий Африка давлатлари) ни мисол қилиб келтириш мумкин.

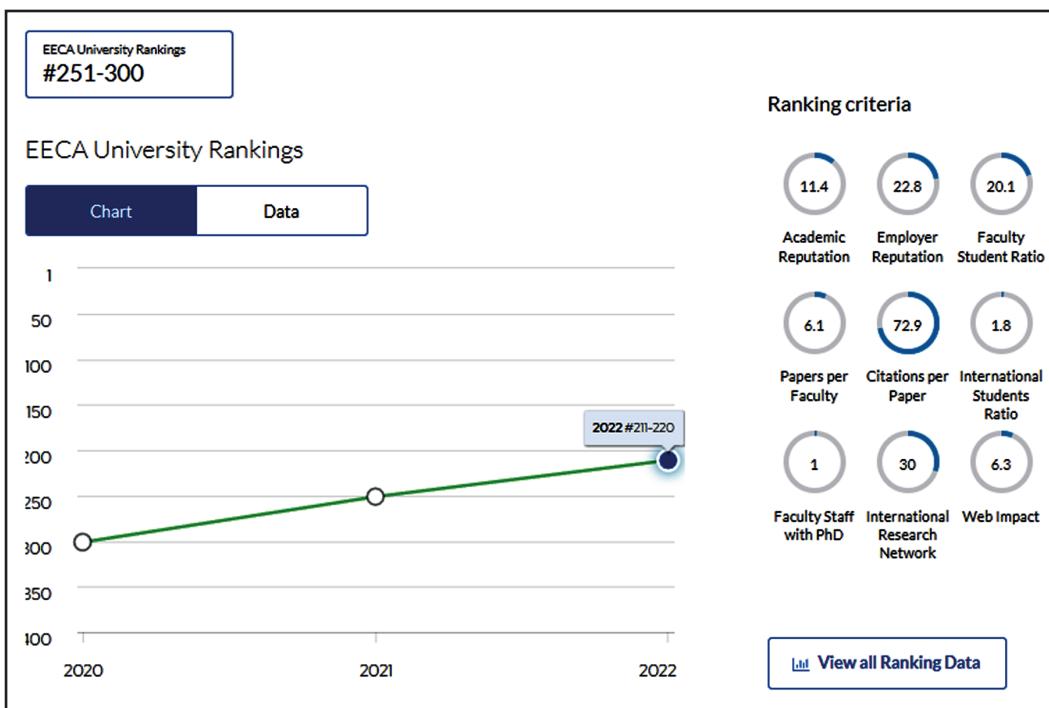
EECA RANKINGS 2021

Uzbek Universities Performance - Score Breakdown

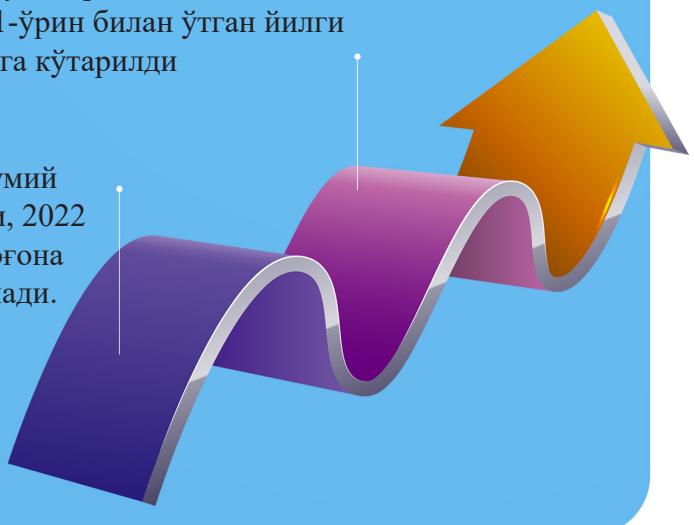
Академик репутация бўйича Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти (“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” миллий тадқиқот университети) 2020 йилда 189, 2021 йилда эса 138-ўринга юқорилаган бўлса, мазкур йўналиш бўйича Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат техника университети 2019 йилда 186, 2020 йилда 201, 2021 йилда эса 164-ўринларни эгаллади. Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети 264-ўрин, Самарқанд давлат университети эса 395-ўринда қайд этилди.

Иш берувчилар репутацияси бўйича Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат техника университети 2019 йилда 328, 2020 йилда 271, 2021 йилда эса 240-ўринни эгаллаган бўлса, Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти 2020 йилда 155, 2021 йилда 117-ўринга юқорилади. Ўзбекистон Миллий университети мазкур йўналиш бўйича 2021 йилда 280-ўринни эгаллади [3].

“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти” миллий тадқиқот университети 2021 йилда 251-ўринда турган бўлса, 2022 йил учун 211-ўрин билан ўтган йилги натижалардан 40 поғона юқорига кўтарили

Ўзбекистон Миллий университети эса умумий рейтинг учун 2021 йилда 351-400-ўринларни, 2022 йил учун эълон қилинган рейтингда 100 поғона юқорига кўтарилиб, 251-300-ўринни эгаллади.

Ўзбекистон Миллий университети академик репутация бўйича энг юқори қўрсаткич — 155-ўринни, хорижий ўқитувчилар сони бўйича эса 170-ўринни эгаллади.

NATIONAL UNIVERSITY OF UZBEKISTAN		RANKS BY INDICATOR: Eeca 2022 EDITION	
OVERALL RANK	251-300	Academic Reputation	155
OVERALL, THE INSTITUTION IMPROVED ON ITS 2021 PERFORMANCE BY MOVING FROM 351-400 TO 251-300.		Employer Reputation	201+
RANKINGS TREND		Faculty Student	210
		Staff with PhD	251+
TOP 56%		Citations per Paper	164
PERCENTILE EVOLUTION QS World University Rankings : Eeca 		Papers per Faculty	251+
		International Research Network	251+
		International Faculty	170
		International Students	251+
		Web Impact	251+
At 155 regionally, the Academic Reputation indicator is the strongest one for National University of Uzbekistan. <small>QS only publishes exact ranks for the top 200 institutions in Academic and Employer Reputation indexes and for the top 250 in all other indicators.</small>			

Шунингдек, Ўзбекистон олий таълим муассасалари Буюк Британиянинг Times Higher Education ташкилоти томонидан баҳолаб борила-диган THE Impact Ranking рейтинги бўйича ҳам юқори поғоналарни эгаллади [4]. Ушбу рейтингда юртимиздаги 10 та олий таълим муассасаси иштирок этиб, Тошкент давлат юридик университети (ТДЮУ) дунёнинг 94 та минтақа ва давлатларидан қатнашган минглаб университетлар орасида 401-ўринни эгаллади. Мазкур олий таълим муассасаси рейтингда мамлакатимиз олий таълим муассасалари орасида энг юқори кўрсаткични қайд этди. Университет THE Impact Rankings еттита йўналишида иштирок этиб, қўйидаги натижаларни кўрсатди:

- SDG 4: Quality Education (таълим сифати)

201-ўрин

- SDG 5: Gender Equality (гендер тенглиги)

401-ўрин

- SDG 8: Decent Work and Economic Growth (муносиб иш жойи ва иқтисодий ўсиш)

201-ўрин

- SDG 9: Industry, Innovation and Infrastructure (саоат, инновация ва инфратузилма)

401-ўрин

- SDG 10: Reduced Inequalities (тенгизликни қисқартириш)

401-ўрин

- SDG 16: Peace, Justice and Strong Institutions (тинчлик, адолат ва кучли институтлар)

201-ўрин

- SDG 17: Partnerships for the Goals (барқарор ривожланиш мақсадларига эришиш йўлидаги ҳамкорлик)

401-ўрин

Муаммолар:

Қозогистон ва Озарбайжон сингари давлатларнинг бир эмас, бир нечта университетлари ТОП-1000 талиқда. Аммо, Ўзбекистон олий таълим муассасалари ҳозиргача QS, THE WUR ва ARWU сингари глобал рейтингларнинг ТОП-1000 талик рўйхатига кира олмаган.

Хоразмий, Ибн Сино, Улуғбекнинг Ватанидаги бирорта университет ТОП-1000 талиқда мавжуд эмас. Ваҳоланки, Ўзбекистоннинг биринчи университети ташкил топганда Қозогистонда ҳам, Озарбайжонда ҳам университет йўқ эди. (Маълумот учун, Ўзбекистон Миллий университети 1918, Боку

давлат университети 1919, Қозоқ миллий педагогика университети эса 1928 йилда ташкил топган). Бунга кўплаб сабабларни келтириш мумкин. Энг катта муаммо олий таълим муассасаларининг QS ва THE рейтингларининг асосий кўрсаткичлари ҳақидаги тушунчалари етарли даражада эмаслиги ва миллий эксперталарнинг камлигидадир. Бундан ташкари, Scopus илмий базасида қайд қилинган журналларнинг даврий равишда базадан чиқиб кетиши ҳолатлари ва нашрларнинг сифатига эътибор бермаслик ҳамда иқтибослик даражасининг пастлиги ТОП-1000 таликка кириш учун энг катта тўсиқлардан бири ҳисобланади.

Дарҳақиқат, олий таълим муассасаларининг халқаро рейтинглардаги ўрнини яхшилаш учун дастлаб илмий салоҳиятни ривожлантириш лозим. Scopus ва Web of Science илмий нашрлар базасида юқори иқтибослик келтирадиган мақолалар чоп этиш, хорижий профессор-ўқитувчилар билан ҳаммуалифликда мақола ёзиш, академик ва иш берувчилар ўртасида овоз бериш жараёнларини тўғри ташкил қилиш, хорижий профессор ва талабалар сонини кўпайтириш глобал рейтинглардан жой олиш учун энг яхши восита ҳисобланади. Бундан ташқари, миллӣ эксперталарнинг билим даражаси ва тажрибаси ҳам жуда муҳимдир. Чунки, статистик маълумотларни тўғри таҳлил қилиш, таҳирлаб, умумлаштириш халқаро рейтингларга кириш учун муҳим қадам ҳисобланади. Яъни, маълумотларни рейтинг ташкилотларига тақдим этишдан олдин улар миллӣ эксперталар томонидан таҳлил қилиниши, таққосланиши ва умумлаштирилиши лозим. Шу ўринда, миллӣ эксперталарнинг тажрибасини ошириш, уларни халқаро эксперталар даражасида ўқитиб тайёрлаш, малакасини ошириш ҳам юртимиздаги олий таълим муассасаларининг нуфузли халқаро рейтинглардан жой олишини кафолатлади.

Хозирги кунда олий таълим тизимида “асосий” ва “иккинчи даражали” халқаро рейтинглар ҳақида нотўғри тушунчалар бор. Глобал рейтинглар жуда кўп ва уларнинг ҳаммасини ўзига яраша нуфузи бор. Университетлар ўзларини нафақат QS, THE ва ARWUда, балки бошқа халқаро рейтингларда ҳам синаб кўришлари керак. Хусусан, хориждаги нуфузли университетлар — Massachusset Technology institute, Oxford, Standford ва Cambridge университетлари QS ва THE рейтингларида энг юқори поғоналарни эгалласа-да, ҳар йили дунё бўйича 100 дан ортиқ халқаро рейтингларда иштирок этади[5]. Юртимиздаги олий таълим муассасалари ҳам саноқли халқаро рейтинглар билан чекланиб қолмасдан, бошқа глобал ва маҳсус рейтингларда иштирок этишлари лозим. Бу орқали, улар жаҳон майдонидаги фан ва инновациялар билан боғлиқ сўнгги янгиликлардан хабардор бўлади, илмий салоҳияти юксалади, халқаро ҳамкорлик алоқалари кучаяди, соғлом рақобат вужудга келади ва қиёсий таҳлиллар орқали университет янада ривожланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Измерение рейтингов университетов: международный и российский опыт / Под ред. Шереги Ф.Э. и Арефьева А.Л. / Министерство образования и науки Российской Федерации. — М.: Центр социологических исследований, 2014.
2. <https://lex.uz/docs/4545884>.
3. <https://www.topuniversities.com/university-rankings/eeca-rankings/2022> .
4. https://www.timeshighereducation.com/impactrankings#!/page/0/length/25/locations/UZB/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/undefined.
5. https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2022/world-ranking#!/page/0/length/25/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats.

ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ИННОВАЦИОН ЙЎНАЛИШЛАРИ

Исломжон ЗОКИРОВ,

Фарғона давлат университети Илмий ишлар ва
инновациялар бўйича проректори,
биология фанлари доктори, доцент

Сўнгги йилларда мамлакатимизда профессор-ўқитувчилар, хусусан, илм аҳлиниң мақомини юксалтириш борасида салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. Бу эса, илм-фан соҳасининг ривожланиши, пировардида, эришилган натижаларнинг дунё ҳамжамияти томонидан тан олинишига хизмат қилмоқда. Мазкур йўналишдаги ишларни тизимли олиб бориша эса Ўзбекистон Республикасининг “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги, “Инновацион фаолият тўғрисида”ги қонунлари [1, 2], ўнлаб фармон ва қарорлар, Давлат дастурлари ҳамда манзилли концепциялар муҳим дастуриламал бўлмоқда. Хусусан, мазкур ҳуқуқий хужжатлар билан илм аҳлига керакли шарт-шароитлар яратилиб, уларнинг келгусидаги вазифалари аниқ белгиланди, кўплаб имтиёзлар берилди.

Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси [3] нинг тасдиқланиши эса иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳани ривожлантириш, илмий-инновацион салоҳиятдан унумли фойдаланиш, мустақил фикрлайдиган ва замон талабига жавоб берадиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш, илмий инфратузилмани модернизация қилиш ишларини сифат жиҳатдан янги босқичга кўтаради.

Ислоҳотлар натижаси ўлароқ, бугун олий таълим муассасаларида ёш авлодни тарбиялаш борасида илмий салоҳияти юқори бўлган профессор-ўқитувчиларнинг салмоғи ортиб бормоқда, илмий мактаблар сони қўпаймоқда.

Чунончи, 2021 йил якунига кўра, олий таълим тизимида фаолият юритаётган профессор-ўқитувчиларнинг (32 228 нафар) 39 фоизи илмий даражага эга.

Давлат раҳбари томонидан 2030 йилга қадар республика олий таълим муассасаларининг илмий салоҳиятини ўртача 70 фоизга етказиш бўйича вазифалар белгиланган. Бунинг учун, аввало, ҳар бир профессор-ўқитувчи ўз устида мукаммал ишлаши, жаҳон илм-фан ютуқларини ўрганиши, изланиш олиб бораётган мавзусига чукур кириши, таҳлил қилиши талаб қилинади.

Хусусан, ЮНЕСКОнинг “Таълим — яширин хазина” (“Learning: The Treasure Within”) деб номланган Халқаро комиссиясининг маърузасида илмий тараққиёт ҳамда иқтисодий-ижтимоий фаолиятларнинг янги шакллари бутун ҳаёт давомида ўқишини талаб этаётгани алоҳида таъкидланган [7, 8].

педагогик кадрлар етишмаслиги кўзга ташланди. Илмий изланиш натижадорлиги, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси жамиятда бўй кўрсатаётган ислоҳотлар, янгиланиш жаравёнлари талаблари билан боғланмаган [7].

Соҳадаги бу каби муаммоларни тизимли ҳал этиш, кадрлар тайёрлаш сифатини янада ошириш, илмий салоҳиятдан республиканинг инновацион ривожланишида самарали фойдаланиш, иқтидорли ёшларни илм-фанга кенг жалб қилиш борасида қўйидагиларга алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

Меъёрий хужжатлар инвентаризацияси юритилиши керак

Бунда олий таълим тизимидағи илмий-тадқиқот фаолиятига доир барча қонунчилик хужжатларини ўрганиб чиқиши (барча олий таълим муассасаларига тегишли бўлган умумдавлат аҳамиятига эга хужжатлар: Ўзбекистон Республикасининг қонунлари — “Таълим тўғрисида”, “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”, “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”, “Инновацион фаолият тўғрисида”; Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари — 12 та; Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорлари — 21 та; Вазирлар Маҳкамаси қарорлари — 15 та; Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлигининг 30 дан ортиқ буйруқларида айнан илм-фан ва илмий фаолият концептуал масала сифатида мустаҳкамланган).

Таълим — яширин хазина

Маълумки, илмий-тадқиқотларни замон талаблари даражасида юксалтириш масаласи халқаро ҳамжамиятнинг доимий эътиборида бўлиб келган.

Бугун Ўзбекистонда олиб борилаётган илмий-тадқиқот фаолияти бу тараққиётга мос келадими? Таҳлилларда профессор-ўқитувчиларнинг маълум қисми замонавий аудиторияга мослаша олмаётгани, уларнинг доимий изланишда бўлмагани, замонавий билим ва касб янгиликларидан бехабарлиги, олий таълим муассасаларида малакали илмий-

педагогик кадрлар етишмаслиги кўзга ташланди. Илмий изланиш натижадорлиги, фан ва

ишлаб чиқариш интеграцияси жамиятда бўй кўрсатаётган ислоҳотлар, янгиланиш жаравёнлари талаблари билан боғланмаган [7].

Уларнинг ижро ҳолати мониторингини замон талаблари асосида такомиллаштириб бориш бўйича доимий таклифлар пакетини жорий қилиш мақсадга мувофиқ. Бу ўринда, асосий субъект саналувчи олимнинг фикри, таклифи ва тавсияси тизимни ривожлантиришда жуда муҳим саналади.

Шунингдек, ўқитувчиларнинг илмий-тадқиқот фаолиятини талаб даражасида давом эттириш бўйича яратилган ички имкониятнинг мавжудлиги, жумладан, профессор-ўқитувчиларнинг ҳозирги йиллик ўқув юкламаси унинг илмий-тадқиқот ишига имкон бериши, тадқиқот олиб бориш учун вақт тақсимоти, ўқув юкламаларини енгиллаштириш масалалари, илмий-тадқиқот ишлари учун алоҳида хоналар ажратилгани, илмий ресурслардан фойдала-

ниш имкониятининг мавжудлиги, Олий аттестация комиссияси тасарруфидаги халқаро журналларга рухсат бериш тартиб-таомиллари каби масалалар кўндаланг турибди.

Бу моддий-техник базани мустаҳкамлаш, илмий-инновацион технопарклар барпо этиш баробарида уларни замонавий ўкув ва илмий лаборатория жиҳозлари билан таъминлаш борасидаги ишларни янада жонлантиришни тақозо этади.

Таълимда анъанавийлик ва замонавийлик

Илгари анъанавий тизимда талабанинг қандай билимларни эгаллаши, қайси профессор-ўқитувчилар дарс бериши, йўналиш профили, фанларнинг қисқача мазмуни бўйича ҳеч қандай материаллар тақдим этилмасди.

Эндилиқда таълим йўналиши ва мутахассисликлар тўғрисидаги барча маълумотлар, хусусан, ўкув режасида акс этган фанларнинг қисқача силлабуси, фанлар кесимида дарс машғулотларини олиб борувчи профессор-ўқитувчилар ҳамда уларнинг эришган ютуқлари, меҳнат бозорида мутахассисга қўйилган талаблар, яъни қандай назарий, амалий билим, кўникма ва касбий малакага эга бўлиши билан боғлиқ маълумотлар олий таълим муассасалари веб-сайтида эълон қилинади.

Бундан ташқари, HEMIS (Higher Education

Management Information System) ахборот тизими орқали профессор-ўқитувчиларнинг илмий лойиҳалари, мақолалари, илмий-услубий нашрлари, илмий изланувчилар тўғрисидаги маълумотлар базаси шакллантирилади. Бу билан профессор-ўқитувчилар ва кафедраларнинг илмий салоҳиятини баҳолаш масалаларини автоматлаштириш жорий этилмоқда. Мазкур янгиликлар профессор-ўқитувчига алоҳида масъулият юклайди.

Шунингдек, халқаро илмий-техник маълумотлар базаларидан фойдаланиш имкониятларининг кенгайгани, глобаллашув жараёнлари жадаллашгани боис, бу тизимда талабаларнинг мустақил таълимини ривожлантириш масаласига алоҳида эътибор қаратилган. Бу эса, профессор-ўқитувчига илмий фаолият билан шугулланиш учун қўшимча имконият ҳам беради.

Илмий фаолият тақсимоти тўғри йўлга қўйилганми?

Хар бир профессор-ўқитувчининг илмий салоҳияти ва лаёқатидан келиб чиқиб, илмий фаолият тақсимотини белгилаш лозим. Хусусан, кафедранинг илмий-тадқиқотлар бўйича йиллик иш юкламаси тақсимотида монография, тавсиянома ёки буортма асосидаги илмий рисолалар, "Scopus", "Web of Science", "Scien Direct" ва бошқа нуфузли маълумотлар базаларидаги журналлар талабларига жавоб бера оладиган савияда ёзиш имкониятини ҳисобга олиш талаб қилинади. Бунда фан докторига халқаро ва республиканинг импакт факторга эга бўлган журналларда, салоҳияти фан номзоди ёки PhD, шунингдек, ёш ўқитувчиларга илмий изланишнинг дастлабки натижаларини эълон қила олиш имкониятини эътиборга олиб, ўқув юкламасини тақсимлаш талаб қилинади. Бу, ўз навбатида, кафедранинг келгуси натижадорлини оширишга хизмат қиласди.

Илмий ҳамкорликни ривожлантириш истиқболлари

Олийгоҳнинг халқаро илмий-техникавий маълумотлар базаларига доимий аъзолигини таъминлаш бўйича чоралар кўриш, тегишли халқаро ташкилотлар билан шартномалар салмогини кенгайтириш талаб этилмоқда.

Бунда:

– ҳар бир профессор-ўқитувчининг халқаро миқёсдаги илмий натижалари, хусусан, сезиларли хирш (*h*)-индексига эга бўлишига алоҳида эътибор қаратиш;

– илм-фан соҳасида илфор хорижий олий ўқув юртларининг илмий-техникавий ва технологик салоҳиятини, илмий-тадқиқот марказлари ва юқори технологияли компаниялари фаолиятини чукур таҳлил қилиш, улар билан қўшма тадқиқот дастурлари ва лойихаларини амалга ошириш, қолаверса, олимлар алмашинуви бўйича ҳамкорликни йўлга қўйиш;

– илмий изланувчиларни хорижий стажировкаларга юбориш, халқаро форум, конференция, кўргазмаларда иштирокини таъминлаш, талабалар академик алмашинуви дастурларини мукаммаллаштириш;

Классик ёндашувларнинг даври ўтган

Бугун техника ва технологияларнинг энг сўнгги маҳсули илм-фаннынг барча тармоқларида ўрин эгаллаб бўлган. Масалан, биологиянинг зоология соҳасида фанга номаълум турни таснифлашда унинг морфометрик белгилари ўлчамларига доир классик аниқлагичлар, фаунистик илмий манбаларга ёндашиш амалиётидан молекуляр биологик тадқиқотларга ўтиб бормоқда. Қолаверса, "Scopus", "Web of Sciences" каби илмий-техник базалардаги журналларда янги тур ҳақидаги маълумот, албатта, молекуляр даражада таҳлил этилгани ҳамда сўнгги русумдаги (тринокуляр электрон) микроскоплар билан тадқиқот олиб бориш шартлиги белгилаб қўйилган. Бу эса, классик услубда расмийлаштирилган мақолага тақризлардан рад жавоби келишининг асосий сабабидир.

Демак, экспериментал тадқиқотлар билан боғлиқ ҳар бир соҳада илмий изланишларда классик ёндашувларнинг даври ўтганлигини тан олиш керак.

– докторантларга хорижий илмий марказлардан ўзининг соҳаси бўйича қўшимча илмий раҳбар (консультант) тайинлаш тизимини кенг жорий этиш;

– қўшма тадқиқот ва таълим дастурлари ва лойихаларини амалга ошириш бўйича етакчи хорижий таълим ташкилотлари ва илмий марказлар билан икки томонлама ҳамкорликни йўлга қўйиш, мавжудларини кенгайтиришга, қўшма тадқиқот дастурлари ва лойихаларини амалга оширишга, шунингдек, илфор технологиилар ва илмий ишланмаларни Ўзбекистон Республикасига жалб қилишга эришиш. Бу ўринда, Ўзбекистон Республикасининг хориждаги дипломатик муассасалари билан мунтазам алоқани йўлга қўйиш;

– халқаро алоқалар қўлами ўсиб бораётганлиги, ушбу йўналишда фаолият юритадиган хорижий ўқув муассасалари билан тажриба алмашиш эҳтиёжидан келиб чиқиб, олийгоҳларнинг халқаро алоқалар бўлимида халқаро илмий ҳамкорликни ривожлантиришга масъул штат бирлиги ташкил этиш ва фаолиятини йўлга қўйиш.

Илм-фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси

Инновацион фаолиятнинг шаклланиши ва ривожланиши бу соҳадаги давлат сиёсати, иш юритишга ёндашув, таълим муассасалари салоҳияти, қолаверса, худуднинг ўзига хослиги, ишлаб чиқариш ҳолати ва инсон капитали каби қатор омиллар билан бевосита боғлиқ.

Шундай экан, соҳада замонавий олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот фаолиятига илмий-тадқиқот институти даражасида эътибор билан қараш лозим.

Хозирда олий таълим муассасаларининг мутахассис тайёрловчи кафедралари хузурида илмий марказлар ташкил этилиши ва тижоратлаштириш бўйича механизmlар жорий қилиниши бу борадаги фаолиятни янги босқичга кўтарди. Шуни алоҳида қайд этиш керакки, илмий марказлар фаолиятини ташкил этиш, уларнинг хусусиятидан келиб чиқиб, худудий, республика ва глобал масалалар йўналишларига тақсимлаш ижобий самара бериши шубҳасиз.

Айни пайтда жаҳоннинг кўплаб илмий-тадқиқот муассасалари ўзларининг йирик лойиҳаларини амалга ошироқда. Мазкур лойиҳалар фондлар ва бюджет томонидан молиялаштирилган бўлиб, турли ишлаб чиқариш корпорациялари билан ҳамкорлик

қиласи. Масалан, Хитойнинг Шанхай университетида олимлар компанияни ривожлантириш учун у ерга яхши ҳақ эвазига ишга ўтади. Бир неча йилдан кейин илмга қайтиб фаолиятини давом эттиради. Амалиёт ва назария узвий боғлиқ ҳолда олиб борилади. Мазкур тажрибани юртимиз олий таълим муассасаларида ҳам татбиқ этиш яхши самара беради.

Жанубий Кореяning иқтисодиёт ва техникадаги асосий ютуғи “инсон ресурсига инвестицияни тўғри йўналтирганлигига” дея баҳоланади. Бу давлатда таълим ва фан интеграциялашган. Дунё амалиётида ўкув муассасалари ва илмий-тадқиқот институтларини ўз ичига олуви академик конгломератлар самарали фаолият олиб бормоқда. Бундай бирлашув илм ва таълим интеграциясининг аниқ асоси бўлиб хизмат қиласи ҳамда мамлакатда ягона илмий-техник ва таълим сиёсатини олиб бориш имкониятини яратади.

Назаримизда, миллый тажрибада ҳам кафедралар хузуридаги илмий марказлар фаолияти мана шу концепциялар асосида шакллантирилиши лозим. Бу ўринда Инновацион ривожланиш вазирлигининг худудий бошқармалари (филиаллари) ва инновацион марказларнинг имкониятларидан унумли фойдаланиш муҳим.

Илмий фаолиятнинг узвийлиги қандай таъминланади?

Ёшларни илмга жалб қилишнинг янги механизmlарини амалиётга татбиқ этиш, хусусан, “устоз-шогирд” муносабатларини самарали йўлга қўйиш вақти келди. Бунинг учун бакалавриат – магистратура – докторантурат тизимидағи илмий-тадқиқот узвийлигини таъминлаш, кейинги босқичларда ўрта мактаб таълим мини ҳам бу тизимга қўшиш талаб этилади. Чунки, баъзи давлатлар амалиётида илмий дунёқараш мактабдан бошланади. Масалан, Жанубий Кореяning ўрта мактабида “уй иқтисодини юритиш” фани ўқитилади.

Илмий фаолият адолатли баҳоланса...

Олий таълим муассасалари миллий рейтингини аниқлашда эришилган илмий-тадқиқот натижаларига таянилади. Шу ўринда, баҳолаш мезонларини ишлаб чиқишида олий таълим муассасининг хусусиятидан келиб чиқиш, масалан, уларнинг гуманитар ёки ишлаб чиқариш билан боғлиқ жиҳатларини эътиборга олиш мақсадга мувофиқдир. Чунки, педагоглар тайёрловчи олий таълим муассасаси билан политехника институти ўртасида илмий лойиҳалар, тадқиқотларни тижоратлаштириш бўйича бир-бирига солишириб бўлмайдиган кўрсаткичлари, кучли ва заиф томонлари бор. Рейтинг индикаторларида эса булар барча хусусиятдаги олийгоҳлар учун бир хил талабда белгиланади.

Хулоса ўрнида...

Замонавий олимнинг илм-фан тараққиёти талабига мослик даражасини баҳолаш мезонлари кучайиб бормоқда. Чунки, халқаро рейтинг индикаторларига профессор-ўқитувчилар илмий фаолиятини мувофиқлаштириш давр талабидир. Илмий фаолият билан шуғулланаётган профессор-ўқитувчиларнинг эришган ютуқларини халқаро ҳамжамият эътироф этиши учун эса чет тилини билиш даражаси, халқаро илмий журналларда мақола чоп этиши, “h-индекси”, илмий йўналишнинг долзарблиги, халқаро тизимлар амалиётидан фойдаланиши, фаолияти натижалари ҳақидаги маълумотларни етказиб бера олиши муҳим саналади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги Қонуни // Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.10.2019 й., 03/19/576/3970-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Инновацион фаолият тўғрисида”ги Қонуни // Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.07.2020 й., 03/20/630/1101-сон.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Илм-фанны 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сон Фармони // Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.10.2020 й., 06/20/6097/1431-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 09.11.2021 й., 06/21/3/1037-сон.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон (08.10.2019 й.) Фармони // Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон; 30.04.2020 й., 06/20/5987/0521-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 09.11.2021 й., 06/21/3/1037-сон.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат олий таълим муассасаларига молиявий мустақиллик бериш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-61-сон (24.12.2021 й.) Қарори // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 25.12.2021 й., 07/21/61/1195-сон.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат олий таълим муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-60-сон (24.12.2021 й.) Қарори // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 25.12.2021 й., 07/21/60/1177-сон.
7. Нурибетов Р.И., Абдурахмонова Г.Қ. Рақобатбардош кадрлар тайёрлашда узлуксиз таълим тизимининг ўрни ва аҳамияти // “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 2, 2018. – Б. 1-10.
8. Образование: сокрытое сокровище. Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для XXI века // <http://www.ifap.ru/library/book201.pdf>.

ЎЗБЕКИСТОН ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ФОРСАЙТ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

XXI аср ҳар жиҳатдан ҳайратланарли кашфиётлар, техника ютуқлари, илм-фан оламидағи катта тадқиқотлар билан ҳаётимизда ўзига хос из қолдирмоқда. Ҳар соҳада янги тенденциялар кузатилди. Бу ҳам илм-фан ривожи ва янги технологиялар билан боғлиқ жараёндир.

Гап шу ҳақда борар экан, биз — зиёлилар, илм-фан вакиллари келажакда фан ва технологиялар бугунгидан-да тез суръатларда ривожланади, дея башорат қилишимиз мумкин. Масалан, айтиш мумкинки, яқин келажакда самолётлар бутунлай композицион ва учувчисиз бўлиши, гаджетлар “рақамли ҳамроҳ” ролини бажариши, инсон саломатлиги ва имкониятлари имплантация қилинадиган наноботлар тўплами билан аниқланиши ҳеч гап эмас. Бу гапимиз футуристик кўриниши мумкин, аммо айнан шундай ихтиrolар 20-30 йил ичida мамлакатларнинг етакчилик ўрнини ва глобал тартибини белгилаб беради [1].

Шундай экан, олий таълимнинг узоқ муддатли келажак стратегиясини тўғри белгилаш ҳар қаочонгидан ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бунда бизга форсайт технологияси ёрдам беради.

Дарҳақиқат, глобаллашув даврида дунё, минтақа, давлат ёки иқтисодиёт соҳалари миқёсидаги йирик муаммолар (экологик, ижтимоий-иктисодий, технологик, сиёсий ва бошқа) ечимиға оид узоқ, ўрта ва қисқа муддатли стратегик концепцияларни ишлаб чиқиша форсайт технологиясидан фойдаланиш энг самарали усул ҳисобланади.

Форсайт асосида узоқ муддатли (5 йилдан 30 йилгача) ривожланиш дастури ёки концепцияси қисқа муддатли аниқ далилларга асосланган маълумотлар асосида яратилади, яъни келажак стратегияси аниқ, юқори даражадаги далиллар асосида режалаштирилади [2].

Форсайт нисбатан янги атама хисобланади. Шу сабабли ҳозиргача унинг мукаммал таърифи ишлаб чиқилмаган. Қуйида “Форсайт нима?”, деган саволга берилган бир неча таърифларни келтирамиз:

Форсайт — фан, технология, иқтисодиёт ва жамиятнинг узоқ муддатли истиқболини тизимли баҳолаш асосида юқори даражада ижтимоий-иктисодий фойда келтиришга қаратилган янги технологиялар ва тадқиқотларнинг стратегик йўналишларини аниқлашга қаратилган технология [3].

Форсайт — келажакни фаол башоратлаш, кўра билиш орқали иқтисодиёт, фан, бизнес ва бошқа соҳаларнинг истиқболли ривожланиш стратегиясини асосли яратиш.

Форсайт мақсади юқори даражада фойда келтиришга йўналтирилган стратегик тадқиқотлар ва инновацион технологияларни идентификациялаш, яъни юқори фойдали келажакни аниқлаш ҳамда унга эришиш стратегиясини яратишдан иборат.

Форсайт технологияси асосида глобал (халқаро ҳамкорлик асосида) муаммолар, жумладан, ҳамкорлик асосида қайси соҳани янада кенг ривожлантириш ва қайси технологияларни такомиллаштириш лозимлиги аниқланади, мақсадга эришишнинг стратегияси ишлаб чиқлади.

Форсайтнинг юзага келиш тарихи

Форсайт технологияси бундан 50 йил аввал АҚШнинг РАНД коorporациясида ҳарбий технологияларнинг истиқболли вазифаларини аниқлаш жараёнида қўлланилган. 1950-йилларга келиб эса, истиқбол технологияларни аниқлашнинг анъанавий услубларидағи камчиликларга тўғри келгач, РАНД мутахассислари Дельфи услубини ишлаб чиқкан.

Ушбу технология асосида АҚШ ҳарбий-ҳаво кучларида кенг қўламли ва тизимли тадқиқотлар олиб борилган. Ҳозирда эса барча соҳаларда форсайт технологияларидан тадқиқотларда кенг фойдаланилмоқда.

1970-йиллардан бошлаб форсайт технологияларидан миллий даражадаги стратегияларни ишлаб чиқишида ҳам фойдаланилган. Ижтимоий-иктисодий соҳада форсайт технологияси дастлаб фаннинг энг истиқболли соҳаларини аниқлашда 60-йиллар охири ва 70-йиллар бошида қўлланилган.

1960-йиллар охирига келиб Японияда технологик башоратлаш потенциал фойдали

сиёсий механизм сифатида қабул қилингач, бу борадаги АҚШ тажрибаси атрофлича ўрганилган.

1970-йилда Япония фан ва техника агентлиги (STA) фан ва технологияларни ривожлантиришнинг 30 йилга мўлжалланган узоқ муддатли башоратлаш стратегиясини ҳамда унга эришиш йўлларини ишлаб чиқсан. 1990-йиллардан бошлаб узоқ муддатли истиқболни белгилашда форсайт технологияларидан АҚШ, Европа, Осиё, Лотин Америкасидаги иқтисодий ривожланган бир неча давлатлар кенг фойдалана бошлаган. Форсайт лойиҳалари натижалари асосида кенг масштабли халқаро тадқиқот дастурлари ишлаб чиқилган. Жумладан, Европа Иттилоғининг олтинчи ва еттинчи илмий тадқиқотлар ва технологияларни ривожлантириш дастурининг бюджет харажатлари 17,5 ва 54 миллиард еврони ташкил қилган. Швециянинг охириги форсайт лойиҳаси 3,6 миллион евро, Туркияда эса, 2 миллион европга яқин маблағ сарфланган [4].

Таълим тизимидағи форсайт тадқиқотлар таҳлили

Европада келажакни баҳолаш фаолиятида Европа таълим дастурларига асосланган башоратлашнинг техник томонлариға эътибор қаратган ҳолда маълумотлар йиғиш, маҳсус порталлар ва тизимлар яратишида университетлар фаол иштирок этади. Форсайт тизимини яратиш ва илмий-техник йўналишларни башоратлашда Manchester университети (Буюк Британия)ни мисол келтириш мумкин. Форсайт тадқиқотлари натижалариға асосланган яна бир университет Singularity University бўлиб, у Америка аэрокосмик тадқиқотлар агентлиги (NASA) томонидан Google, E-planet Ventures, Autodesk, Cisco, Kauffman Foundation ва Nokia каби трансмиллий коорпорациялар ҳамкорлигига ташкил қилинган.

beFORE (Becoming Future-Oriented Entrepreneurs in universities and companies) компанияси томонидан “Университет ва компанияларда келажакка йўналтирилган тадбиркорларни тайёрлаш” мавзусидаги лойиҳада ривожланган давлатлар университетлари томонидан олиб борилган форсайт – дастурлар кенг ва атрофлича таҳлил қилинган. Унда АҚШ, Дания, Польша, Германия, Канада, Австралия, Буюк Британия, Жанубий Африка, Финляндия, Мальта каби давлатлар олий таълим муассасалари томонидан амалга оширилган форсайт тадқиқотлар тўғрисида маълумотлар келтирилган.

Хорижий университетлар томонидан олиб борилган форсайт дастурларга Aarhus университети фан ва технология факультети, математика департаментининг “Башоратлаш маданияти: олимлар келажакни қандай кўради ва жамиятни шакллантиради” магистрлик дастури (Дания), Adam Mickiewicz номли университетнинг “Форсайт ва стратегик таҳлил” дастури (Польша), Берлин университетининг “Келажакни тадқиқ қилиш” дастури (Германия), Онтарио маданият ва дизайн коллежининг “Стратегик форсайт ва

инновацион фаолият” дастури (Канада), Regent университетининг “Стратегик форсайт” дастури (АҚШ), Swinburne технология университетининг “Билим ва Форсайт услублари” дастури (Австралия), Manchester университетининг “Форсайт санъати ва горизонтларни сканерлаш: кутиш, тавсиялар тайёрлаш, фан ва инновациялар соҳаси келажак трансформацияси” дастури (Буюк Британия), Potsdam университетининг “Стратегик инновация ва келажакни шакллантириш” дастури (Германия), Turku университети Иқтисодиёт мактабининг “Келажакни тадқиқ қилиш бўйича магистрлик дастури” (Финляндия) каби форсайт лойиҳаларини мисол қилиш мумкин.

Форсайт лойиҳалар методологияси ва методлари таҳлили

Форсайт лойиҳалар — тўғридан-тўғри истиқболни башоратлаш эмас. Балки, кенг маънода экспертли башоратлаш технологияси концепцияси ва амалиётидир. Форсайт технологияси асосида башоратлаш анъанавий прогнозлашдан анча мураккаб ёндашувдир. Форсайт методологияси ўнлаб анъанавий ва мутлақо янги методларни ўз ичига олади. Форсайт лойиҳаларда асосий тенденция технологияга йўналтирилган лойиҳалардан учта компонентни ўз ичига олган лойиҳаларга ўтишдир: технология соҳалари, бозор ва ижтимоий оқибатлар. Аммо, узоқ муддатли лойиҳаларда башоратлаш технологияларидан малакали фойдаланиш учун форсайтнинг функциялари, тамойиллари ва методологияларини ўрганиш ва таҳлил этиш талаб этилади.

Форсайт лойиҳалар унинг масштаби, қўлланилиш соҳаси ва муаммолари бўйича қуйидаги турларга бўлинади:

1.

Муаммоларни қамраб олиш кенглиги бўйича: халқаро, бир давлат миқёсида, иқтисодиёт тармоқлари ёки вазирлик доирасида, аниқ ташкилот ёки корхона муаммолари бўйича.

2.

Форсайт қўлланиладиган соҳа муаммолари бўйича: ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, таълим, технолого-гик соҳа.

3.

Тадқиқот олиб бориладиган соҳа ичидағи муаммолар тури бўйича.

Форсайт лойиҳаларни амалга оширишда бир қанча услублардан фойдаланилади. Масалан, Японияда асосан Дельфи услубидан, Германия ва Буюк Британияда бир қанча услублар комбинациясидан фойдаланилса, АҚШ ҳамда Францияда танқидий технологияларни аниқлаш бўйича тажрибалар мавжуд. Ҳозирги кунда Форсайт тадқиқотларнинг 30 дан ортиқ методлари мавжуд ва уларни қўйидаги 3 та гурӯхга ажратиш мумкин:

1. Сифатни баҳолаш методлари: ретроноляция, ақлий ҳужум, фуқаролик панели, анжуман ва семинарлар, эссе (сценарий) ёзиш, эксперт панели, башоратлаш, интервью, адабиётлар таҳлили, морфологик таҳлил, мақсадлар дараҳтини тузиш (мантиқий схема), ролли ўйинлар, сценарий, тескари сценарий, илмий фантастика, симуляцияли ўйинлар, текшириш, SWOT-таҳлил, заиф сигналлар (жокерлар).

2. Миқдорий баҳолаш методлари: бенчмаркинг, библиометрия, индикаторлар (вақтинчалик қаторларни таҳлил этиш), патентлар таҳлили, анъаналар экстраполяцияси (нарса ва ҳодисанинг бир қисмини кузатиш асосида олинган натижаларни унинг бошқа қисмига ёйиш ёки татбиқ этиш).

3. Арадаш методлар: таркибий таҳлил, дельфи, асосий истиқболли (критик) технологиялар, манбалар шарҳи, соний сценарий яратиш, йўл харитаси, манфаатли томонлар фикри таҳлили, ўзаро таъсир таҳлили, манбаларни сканерлаш, синов, ролли ўйинлар, глобал трендлар таҳлили, симуляция, мультикритериал таҳлил, келажак қутиси ва бошқа.

Ҳар қандай форсайт тадқиқотлар ёки дастурлар бир неча услублар комбинациясини ҳамда бошлангич аҳборот манбаларини талаб этади. Форсайт методларидан комбинациялашган ҳолда фойданилганда креативлик, экспертиза, ўзаро таъсир ва маълумотлар ҳамда натижанинг исботлангани каби омилларга асосий эътибор қаратилади.

Ўзбекистон олий таълим тизимида форсайт технологиялар

Республикамиздаги кўпгина ишлаб чиқариш корхона ва ташкилотлари олдида турган асосий муаммо ва камчиликлардан бири улар томонидан юқори технологик лойиҳаларни ривожлантириш жараёнини бозор ва технологик трендлар ривожланишини ҳисобга олмасдан амалга ошириб келинаётганидадир. Инновацион секторда кооператив жараёнларнинг ривожланмагани туфайли илмий ютуқларни ишлаб чиқаришга жорий этиш масаласига суст ёндашиш ҳамда маркетинг тадқиқотлари ўтказишнинг етарлича баҳоланмагани кузатилади. Шу сабабли, Ўзбекистон иқтисодий тармоқлари, жумладан, олий таълим тизимини ривожлантиришнинг узоқ муддатли стратегик режаларини ишлаб чиқиши, энг муҳим трендлар ва асосий йўналишларни аниқлашда форсайт технологиясидан фойдаланишни йўлга қўйиш энг долзарб масалалардан биридир.

Дастлабки форсайт тадқиқотлар ва натижалар

Жаҳон банки кўмагида молиялаштирилаётган Академик инновациялар фонди грант лойиҳаси доирасида Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институтида бажарилаётган “Ўзбекистонда замонавий ахборот-коммуникация технологиялари асосида олий таълим тизимида масофавий таълимни ташкил этиш модели ва технологиясини ишлаб чиқиши” мавзусидаги лойиҳа доирасида мазкур институтдаги Форсайт маркази ташкил этилган. Форсайт марказининг “Йўл харитаси” ишлаб чиқилиб, унинг асосий йўналишлари, мақсад ва вазифалари аниқланди.

Форсайт маркази томонидан 2019 йил 30 октябрь куни Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институтида “Ўзбекистон олий таълим тизимида инновацион сиёsat ва форсайт технологиялар” мавзусида республика илмий-амалий семинари ташкил этилди. Лойиҳа доирасида Олий иқтисодиёт мактаби Миллий тадқиқотлар институти қошидаги Халқаро форсайт маркази (Россия), Manchester университети илмий-техник сиёsat институти (Буюк Британия), Истиқболли технologik тадқиқотлар институти (Испания), Тизимли ва инновацион тадқиқотлар институти (Германия), Илмий-техник сиёsat институти (Корея), Технология университети (Финляндия), Бирлашган Миллатлар ташкилоти ҳузуридаги

UNIDO ташкилотларининг форсайт тадқиқотлар бўйича тажрибалари ўрганилган.

Форсайт маркази томонидан форсайтнинг ақлий хужум, сценарийлар яратиш, эксперталар панели, дельфи, келажак кутиси каби методларидан фойдаланган ҳолда Ўзбекистон олий таълим тизимида масофавий таълимни 2025 йилгача ташкил этиш муаммоларига оид дастлабки, икки босқичли форсайт тадқиқотлар ўтказилди [5].

Биринчи босқичда “ақлий хужум” методи ёрдамида Ўзбекистон олий таълим тизимида масофавий таълимни ташкил этишга таъсир этувчи омиллар аниқланди ва натижада 30 дан ортиқ омиллардан иборат тасниф яратилди. Кўп омилли тадқиқотларни режалаштириш методларидан бири “Априор занжирлаш” услуги ёрдамида кейинги босқич тадқиқоти учун ушбу омиллардан 14 та асосийлари танлаб олинди ва 2 та катта гурухга ажратилди.

Иккинчи босқичда эксперталар панели методи асосида ахборот-коммуникация соҳасидаги мутахассислар, жамоатчилик вакиллари, профессор-ўқитувчилар ва талабалардан иборат 50 кишидан иборат эксперталар гурухи шакллантирилди. Ажратиб олинган 14 та омиллар асосида анкета саволнома тузилиб, эксперталарга тарқатилди, жавоблар аноним тарзда олинди.

№	Омиллар номи	Ижобий (ҳа) жавоблари ¹
1	Ўзбекистонда олий таълим тизимининг ҳозирги босқич реформаси шароитида масофавий таълимни ташкил этиш мумкинми?	70
2	Масофавий таълим ташкил этилса, олий таълим билан қамров даражаси қанча ошиши мумкин?	85
3	Ўзбекистон аҳолисида масофавий таълимга эҳтиёж борми ва қандай ёндашади?	75
4	Аҳолининг компьютер билан таъминланганлик даражаси масофавий таълим учун етарлими?	40
5	Аҳолининг хукукий ва компьютер саводхонлик даражаси масофавий таълим учун етарлими?	40
6	Ўзбекистонда Интернет тезлиги масофавий таълим учун талабга жавоб берадими?	50
7	Олий таълим муасссаларида электрон ресурслар етарлими?	85
8	Олий таълим муасссаларининг моддий-техник базаси, жумладан, компьютерлар парки талабга жавоб берадими?	80
9	ОТМларда масофавий таълим платформаси яратилганми?	75
10	ОТМда ахборот-коммуникация соҳаси бўйича кадрлар етарлими?	70
11	Масофавий таълим кадрлар тайёрлаш сифатига қандай таъсир кўрсатади?	50
12	Сиз ёки фарзандларингиз Ўзбекистон ОТМларида масофавий таълим асосида ўқишни хоҳлайсизми?	75
13	Сиз масофавий таълим моделлари ва технологиялари билан танишмисиз?	70
14	Ўзбекистонда масофавий таълим учун алоҳида қонун ҳужжати керакми?	80

¹ Ижобий (ҳа) жавоби сўровда шитирок этган респондентлар умумий сонига нисбатан % да.

Хулоса ва таклифлар

Бугунги шиддатли, таҳликали ва глобаллашув даврида дунёни, инсониятни фақат ва фақат илм-фан, юксак маънавият сақлаб туриши кундек равшан бўлиб қолди. Шу маънода, ҳар биримиз ҳаётимизга, илм-фанга замонавий ёндашувлар асосида киришмоғимиз давр талаби.

Форсайт технологияси эса, ана шу мақсадларга эришишимизда қўл келади. Бунинг учун эса, аввало, мактаб, сўнгра олий таълим тизимини тубдан такомиллаштириш талаб этилади.

Шу ўринда яна бир мулоҳаза: сўров натижалари таҳлили масофавий таълимни ташкил этишга олий таълим муассасаларининг тайёргарлик даражаси ўртacha 80-85 фоизни ташкил этиши, яъни компьютер базалари, электрон ресурслар таъминоти, ахборот-коммуникация соҳаси бўйича мутахассислар штатлари етарли экани, лекин аҳолининг масофавий таълимга тайёргарлик даражаси эса 40-50 фоизлигини кўрсатди. Аҳолининг айrim қатламлари хукукий ва компьютер саводхонлиги, компьютерлар ва юкори тезликдаги Интернет билан таъминланганлик даражаси етарли эмаслигини кўрсатди. Шу сабабли, Ўзбекистонда олий таълим ислоҳотларининг ҳозирги босқичида 2025 йилгача масофавий таълимни ташкил этишни мақсадга мувофиқ эмас, деб ҳисоблаш мумкин.

Бундай шароитда қандай йўл тутмоқ зарур?

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги қошида Форсайт марказини ташкил этиш, унинг асосий миссияси, фаолият йўналишлари, мақсад ва вазифаларини аниқлаш, жумладан, олий таълимни узоқ муддатли ривожлантиришнинг асосий трендлари ҳамда йўналишларини белгилаш, етакчи олий таълим муассасаларида ташкил этилган Форсайт марказлар фаолиятини ва тадқиқотлар натижаларини мувофиқлаштириш зарур.

Бундан ташқари, мамлакатимизда етакчи олий таълим муассасалари асосий фаолият соҳасидан келиб чиқиб, Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлигига ташкил этилган Форсайт марказининг бўлинмаларини ташкил этиш керак. Уларнинг вазифаларини ҳар бир олий таълим муассасасининг

йўналишларига мос ҳолда белгилаш зарур.

Масалан, Тошкент ахборот технологиялари университети қошидаги Форсайт маркази олдига “Ўзбекистон олий таълим тизимида рақамли технологияларни татбиқ этишни ривожлантиришни узоқ муддатли башоратлаш”, Тошкент молия университети қошидаги марказга эса “Ўзбекистон олий таълим муассасаларига молиявий мустақиллик беришни узоқ муддатли башоратлаш” каби вазифаларни қўйиш мумкин.

Умуман олганда, келажакда олий таълим тизимига рақамли технологияларни, жумладан, масофавий таълимни жорий этишни башоратлаш бўйича кенг қамровли Форсайт тадқиқотлар олиб бориш ҳамда тадқиқот натижалари асосида “Ўзбекистон олий таълим тизимига рақамли технологияларни кенг жорий этишнинг 2030 йилгача бўлган стратегияси”ни ишлаб чиқиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Шундагина биз Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида олдимизга қўйган катта мақсадларга эришамиз ва бугунги ҳаётимиз эртага янада фаровон бўлишини таъминлашга мустаҳкам асос қўйган бўламиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- Кнител М.В., Ларионов П.А. Использование технологии “Форсайт” в процессе обучения // Электронный научный журнал “Наука и перспективы”. – №1. – 2016.
 - Ejdis J. Future oriented strategy for SMEs // Procedia-Social and Behavioral Sciences. 2014. Vol. 156. P.8-12.
 - Соколов А.В. Долгосрочное прогнозирование тенденций развития образования методами Форсайт. // Вопросы образования. – 2004. – №3. – С. 66-79.
 - Соколов А.В. Форсайт: взгляд в будущее. // Форсайт. 2007. №1. С.8-9.
 - Rakhimov O.D., Berdiyev Sh.J., Rakhmatov M.I., Nikboev A.T. Foresight In The Higher Education Sector of Uzbekistan: Problems and Ways of Development. // Psychology and Education Journal .2021. 58 (3), P.957-968.
- DOI: 10.17762/pae.v58i3.3029.

СТАТИСТИК ТАҲЛИЛ

2021 йилда олий таълим муассасаларининг илмий-тадқиқот соҳасидаги ишлари ҳолати

Хозирда олий таълим муассасаларида 32 228 нафар профессор-ўқитувчи фаолият юритмоқда. Шундан илмий даражалилар — 12 686 нафар бўлиб, фан докторлари (DSc) — 2 657 нафар (ўртacha ёш 56), фан номзодлари (PhD) — 10 029 нафарни (ўртacha ёш 47) ташкил этади. Илмий салоҳият 39,3 фоиз.

Буғунги кунда республика олий таълим муассасаларида 5 281 нафар докторант (4 964 нафар таянч докторант — PhD, 317 нафар докторант — DSc) ва 342 нафар стажёр-тадқиқотчилар илмий-тадқиқот фаолияти билан шуғулланмоқда.

Маълумот учун: вазирлик тизимидағи олий таълим муассасаларида 3 919 нафар докторант (3 685 нафар таянч докторант — PhD, 234 нафар докторант — DSc) ва 308 нафар стажёр-тадқиқотчилар илмий-тадқиқот фаолияти билан шуғулланмоқда.

Илмий кенгашлар сони босқичма-босқич ошириб борилмоқда. 2021 йилда 68 та олий таълим муассасаларида илмий даражалар берувчи Илмий кенгашлар сони 172 тага етказилди. 2019 йилга нисбатан бу кўрсаткич 2,2 марта га кўп (2019 йилда 86 та бўлган).

Вазирлик тасарруфидаги олий таълим муассасаларида 129 та Илмий кенгаш фаолият юритади.

2021 йилда республика олий таълим муассасаларида жами 1 765 та докторлик диссертациялари ҳимоя қилинган. Жумладан, 1 521 та фалсафа доктори (PhD), 244 та фан доктори (DSc) илмий даражалари бўйича диссертациялар ҳимоя қилинган.

2020 йилда жами 1 252 та (1 051 та PhD, 201 та DSc) илмий даражалари бўйича диссертациялар ҳимоя қилинган.

2021 йилда олий таълим муассасаларида “Scopus” халқаро илмий-техник маълумотлар базасида индексланувчи нуфузли халқаро илмий журналларда 3 389 та мақола нашр этилди ва мақолалар сони 2019 йилга нисбатан 2,6 баробарга ўсди.

2020 йилда “Scopus”, “Web of Science” ва бошқа халқаро илмий-техник маълумотлар базасида индексланувчи нуфузли халқаро илмий журналларда 2 563 та мақола чоп этилган.

Нидерландиянинг “Elsevier” компанияси билан Digital Commons (Bepress) платформаси негизида “Ўзбекистон илмий журналлари” портали (<https://uzjournals.edu.uz>) яратилди. Мазкур порталга олий таълим муассасаларининг 41 та илмий журнали жойлаштирилди ҳамда халқаро талабларга мослаштирилди, материаллар (8 485 та мақола) 108 та давлатда 365 568 марта юклаб олинди.

Мазкур журналлардан 5 таси жорий йилда “Scopus” халқаро илмий-техник маълумотлар базасида индексация қилиниши учун ариза берган.

Жумладан, Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетининг “Bulletin of National University of Uzbekistan: Mathematics and Natural Sciences” илмий журнали, Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат техника университетининг “Technical science and innovation” ва “Chemical Technology, Control And Management” илмий журнали, “Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти” Миллий тадқиқот университети “Irrigation and Melioration” илмий журнали, Тошкент кимё-технология институтининг “Chemistry and chemical engineering” илмий журналлари.

Давлат илмий-техник дастурлари доирасида 2021 йилда олий таълим муассасаларида умумий маблағи 165 миллиард 445 минг сўм бўлган 403 та илмий лойиҳа бажарилди.

Жумладан, умумий маблағи 21,698 миллиард сўм бўлган 59 та фундаментал лойиҳалар; умумий маблағи 94,492 миллиард сўм бўлган 193 та амалий лойиҳалар; умумий маблағи 42,030 миллиард сўм бўлган 101 та инновацион лойиҳалар; умумий маблағи 7,225 миллиард сўм бўлган 50 нафар ёш олимнинг фундаментал, амалий ва инновацион лойиҳалари бажарилди.

2021 йилда олий таълим муассасаларидағи 1 нафар профессор-ўқитувчига нисбатан илмий лойиҳалардан тушган маблағлар ўртacha 5 миллион сўмдан тўғри келмоқда.

2021 йилда умумий маблағи 72,8 миллион АҚШ доллари бўлган 337 та халқаро илмий-амалий лойиҳа бажарилди.

Давлат олий таълим муассасаларида халқаро илмий-амалий лойиҳалардан тушган маблағ 1 нафар профессор-ўқитувчига нисбатан ўртacha 935 АҚШ долларини ташкил этади.

Олий таълим муассасаларида 2021 йилда корхона ва ташкилотлар билан умумий маблағи 101,7 миллиард сўм бўлган 3 160 та хўжалик шартномалари асосида лойиҳалар бажарилган.

Олий таълим муассасаларида хўжалик шартномаларидан тушган умумий маблағлар 1 нафар профессор-ўқитувчига нисбатан ўртacha 2,3 миллион сўмдан тўғри келмоқда.

Республикадаги 15 та олий таълим муассасасида 39 та илмий лаборатория мавжуд бўлиб, унда ўртacha 183 нафар ходим фаолият кўрсатмоқда.

Олий таълим муассасаларида илмий фаолият инфратузилмасини такомиллаштириш мақсадида 7 та олий ўқув юртлариаро илмий лабораторияларни ташкил этиш ва босқичма-босқич жиҳозлаш ишлари амалга оширилмоқда. Бу масалаларга Жаҳон банки лойиҳаси доирасида 10,3 миллион АҚШ доллари сарфланди.

Жумладан, Ўзбекистон Миллий университетида Ҳужайра ва молекуляр биотехнология илмий-тадқиқот лабораторияси (ИТЛ); Тошкент тиббиёт академиясида Тиббий-генетик тадқиқотлар ИТЛ; Тошкент давлат аграр университетида Экофизиологик тадқиқотлар ИТЛ; Тошкент давлат транспорт университетида Материалшунослик ИТЛ; Тошкент давлат техника университетида Назорат-ўлчов ва энергия тежамкор автоматлаштирилган тизимлар ИТЛ; Тошкент архитектура курилиш институтида Қурилиш материаллари ИТЛ; Тошкент кимё-технология институтида Озиқовқат маҳсулотлари ва технологияси ИТЛ ташкил этилмоқда.

2021 йилда интеллектуал мулк объектларига олинган гувоҳномалар сони 2019 йилга нисбатан 3,8 марта ошган.

2021 йилда 1 819 та патент (жумладан, 226 та ихтиро, фойдали модель учун патент, 1 593 та дастурий маҳсулотлар учун гувоҳнома) олинган.

Маълумот учун: 2020 йилда жами 1 689 та патент (432 та ихтиро ва фойдали модель учун патент, 1 257 та дастурий маҳсулотлар учун гувоҳнома) олинган бўлса, 2019 йилда 417 та патент олинган.

Олий таълим муассасаларида олинган патент ва гувоҳномалар ҳар 100 нафар профессор-ўқитувчига нисбатан олганда, ўртacha 7 тадан тўғри келади.

Олий таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган хирш индекси (h-индекс) 5 ва ундан юқори бўлган профессор-ўқитувчилар сони олий таълим муассасаларининг маълумотларига кўра, 1 348 нафарни ташкил этади.

Олий таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган профессор-ўқитувчиларнинг хирш индекси (h-индекс) 5 ва ундан юқори бўлганларнинг 100 нафарга нисбатан улуши республика бўйича 0,9 ни ташкил этмоқда. Ушбу кўрсаткич 12 та олий таълим муассасасида 10 дан юқорини ташкил этади.

2021 йилда 14 та олий таълим муассасаси ҳузурида “Бизнес-акселераторлар” фаолияти йўлга қўйилди ва ушбу олий таълим муассасаларида “Инкубация марказлари” ташкил этилди. Ҳозир республикадаги 40 та олий таълим муассасасида жами 47 та “Инкубация марказлари” фаолият юритмоқда.

2021 йилда республика олий таълим муассасаларининг инновацион жамғармасига 55,7 миллиард сўм маблағ ўтказилиши режалаштирилган. Жамғармаларга 2021 йилда 40,3 миллиард сўм маблағ ўтказилган бўлиб, ушбу маблағдан 32,5 миллиард сўм сарфланган.

Маълумот учун, маблағлар қўйидагиларга: илмий тадқиқотлар ва инновацион ишланмаларни рағбатлантиришга 6,7 миллиард сўм; илмий-лаборатория ускуналари, сарфлаш материаллари ва бутловчи буюмлар учун 8,2 миллиард сўм; кичик стартап лойиҳаларни молиялаштиришга 1 миллиард сўм; илмий-тадқиқот инфратузилмасини шакллантириш ва илмий ходимларни моддий рағбатлантириш учун 7,6 миллиард сўм ҳамда инновация фаолияти билан боғлиқ бошқа харажатлар учун 8,7 миллиард сўм сарфланган.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ИЛМИЙ ФАОЛИЯТ

Илмий салоҳият 39,3%

2021 йилда 2019 йилга нисбатан 2,1 % оширилди

Профессор-ўқитувчилар – 32 228 нафар

Илмий даражалилар – 12686 нафар
Фан докторлари (DSc) – 2 657 нафар

Фан номзодлари (PHD) – 10 029 нафар

ДИССЕРТАЦИЯ ҲИМОЯЛАРИ

- ✓ докторлик диссертациялари 1765 та
- ✓ фалсафа доктори (PhD) 1521 та
- ✓ фан доктори (DSc) 244 та

Докторантурада ўз муддатида ҳимоя қилиш – ўртача 42 %

ДОКТОРАНТУРА КВОТАСИ

Муассасалар	75	Қабул квоталари сони	2 784
Олий таълим муассасалари	70	PhD	2 604
		DSc	180

Илмий ташкилотлари	5	Стажёр тадқиқотчи	360
--------------------	---	-------------------	-----

ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ ЛАБОРАТОРИЯЛАРИ

Мавжуд илмий-тадқиқот лабораториялари

Ташкил этилаётган олий таълим муассасалариаро илмий-тадқиқот лабораториялар

Стартап лойиҳаларни амалга ошириш марказлари

Илмий-ўқув марказлар

ИЛМИЙ ЖУРНАЛЛАР

SCOPUS халқаро илмий-техник базасида 2021 йилда 3 389 та мақола нашр этилди.

“Ўзбекистон илмий журналлари” портали (<https://uzjournals.edu.uz>)

Нидерландиянинг “Elsevier” компанияси билан Digital Commons (Bepress) платформаси негизида “Ўзбекистон илмий журналлари” портали (<https://uzjournals.edu.uz>) яратилди.

Порталга жойлаштирилган илмий журнал материаллари дунёнинг 108 тадан ортиқ давлатларида 365 568 мартадан ортиқ юклаб олинган.

Ўзбекистон олий таълим муассасаларининг 41 та илмий журнали жойлаштирилди.

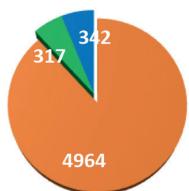
100 нафар профессор-ўқитувчига нисбатан ўртача 6,5 ни ташкил этади.

Интеллектуал мулк объектларига олинган гувоҳномалар

СОҲАСИДА ЭРИШИЛГАН НАТИЖАЛАР ҲОЛАТИ

Олий таълимдан кейинги таълим институтларида таҳсил олувчилар

- PhD
- DSc
- Стажёр-тадқиқотчилар

Давлат илмий дастурлари доирасида бажарилган лойиҳалар

1 нафар профессор-ўқитувчига нисбатан илмий лойиҳалардан тушган маблағлар ўртача 5 млн. сўм

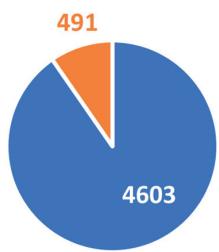
Халқаро лойиҳалар ва хўжалик шартномалари

1 нафар профессор-ўқитувчига нисбатан ўртача 935 АҚШ доллари

1 нафар профессор-ўқитувчига нисбатан ўртача 2,3 млн. сўм

Мустақил изланувчилар

- Фалсафа доктори илмий даражаси бўйича изланувчилар
- Фан доктори илмий даражаси бўйича изланувчилар

Олий таълим муассасаларининг 2021 йилдаги инновацион жамғармаси даромадлари ва харажатлари

Олий таълим муассасаларининг 2021 йилдаги инновацион жамғармаси харажатлари

Бахром АБДУЛЛАЕВ,

Урганч давлат университети ректори,
физика-математика фанлари доктори

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга мурожаатномасида “Биз ўз олдимизга мамлакатимизда Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этишдек улуғ мақсадни қўйган эканмиз, бунинг учун янги Хоразмийлар, Берунийлар, Ибн Синолар, Улуғбеклар, Навоий ва Бобурларни тарбиялаб берадиган муҳит ва шароитларни яратишимиш керак. Бунда, аввало, таълим ва тарбияни ривожлантириш, соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, илм-фан ва инновацияларни тараққий эттириш миллий ғоямизнинг асосий устунлари бўлиб хизмат қилиши лозим”, деган сўzlари Урганч давлат университетида фан ва инновацияларни барқарор ривожлантиришга кучли туртки бўлди ҳамда жамоага катта масъулият юклади.

Университетимизда ёш авлоднинг ҳар томонлама билимли, баркамол бўлиб шаклланиши, сифатли ва мукаммал таълим олиб, рақобатбардош, малакали кадрлар бўлиб этиштириш билан бир қаторда, мамлакатни қудратли, миллатни буюк қиласиган ёш олимларни тарбиялаш илм-фани ривожлантиришга ҳам устувор вазифа сифатида қаралмоқда.

Урганч давлат университетида илм-фани амалиёт билан интеграция қилиш мақсадида жаҳон стандартларига мос, энг замонавий ускуналар билан жиҳозланган лабораториялар ташкил этилди. Илмий лабораториялар моддий-техник базасини мустаҳкамлаш баробарида, ёш олимлар етакчи хорижий илмий марказларда қисқа муддатли илмий стажировкаларга юборилди.

Биргина Кимёвий технологиялар факультетига Жаҳон банки маблағлари ҳисобидан қиймати **3 847 263 000 сўм**, университетнинг ўз маблағларидан ҳисобидан эса **500 000 000 сўм**-дан ортиқ ускуналар ўрнатилди. Жиҳозларнинг барчаси ривожланган мамлакатларнинг сўнгги русумидаги ускуналариdir.

Университетимиз олимларига яратилган шароитлар ўзининг натижасини бермоқда. Улар бугун тармоқ корхоналарида мавжуд техник-технологик муаммолар ечимиغا қаратилган илмий ишланмалар борасида янги тадқиқотлар олиб бориб, миллий иқтисодиётимизни ривожлантиришга қаратилган инновацион маҳсулотлар яратмоқда. Профессор-ўқитувчиларимиз “Маҳаллий хомашёлар ва саноат чиқиндилари асосида халқ хўжалиги учун янги тур маҳсулотлар яратиш” мавзусида илмий тадқиқотлар олиб бормоқда.

Жумладан, дунё амалиётида биринчи бўлиб нефtsиз изоляцион битумларнинг [1,2] бир неча туркумларини яратди. Маълумки, жаҳон қурилиш саноатида битумнинг ўрни бекиёс. Ушбу тенгсиз изоляцион материалдан ер усти ва остида, ҳатто сув остида иншоатлар, қурилиш конструкциялари, фундаментлар, магистрал қувурларни гидроизоляция қилишда, коррозия ва эрозиядан ҳимоялашда, шунингдек, том ёпишда фойдаланилadi.

Дунё миқёсида нефть захираларининг тугаб бораётгани, унинг устига нефтдан олинаётган битумларнинг сифати халқаро стандарт талабларга жавоб бермаётган бир пайтда, ноанъанавий янги турдаги хомашёлар асосида нефtsиз битумлар олишнинг илмий-технологик асосларини яратилиши, амалиётга кенг татбиқ қилиниши мамлакатимиз иқтисодиётидаги энгийирик муаммоли масаланинг ечимиdir.

Хозирги кунда мамлакатимизнинг 150 дан ортиқ корхоналарига ва 2 та чет эл фирмаларига нефtsиз битум маҳсулотлари етказиб берилмоқда.

Яна бир муҳим жиҳати госсипол смоласи (ёf-мой комбинатларида чиқинди) қўшимча экологик муаммоларни туғдирмоқда. Ушбу лойиҳани мукаммал амалга ошириш натижасида бир вақтнинг ўзида чиқиндидан халқаро даражадаги битум маҳсулотлари олинди. Натижада чиқинди билан боғлиқ экологик масалалар ечимини топди. Ёf-мой комбинатларини чиқиндисиз корхоналар қаторига қўшилишига замин яратилди.

Университетимиз олимлари яратган ва дунё миқёсида тан олинган иккинчи илмий ишланма — металлар зангини бир зумда тозаловчи воситалар технологиясидир. Ушбу технология ҳам дунёда аналоги йўқлиги, рақобатбардошлиги, импорт ўрнини тўла босиши, экспортга йўналтирилганлиги билан алоҳида аҳамиятга эга. [3]

Маълумки, дунёда металл занглаши катта муаммолардан бири ҳисобланади. Миллиардлаб валюталар занглашнинг олдини олишга сарфланишига қарамасдан, бу муаммо ҳанузгача узил-кесил ҳал қилинмаган. Масаланинг иккинчи томони шуки, занг босган металл юзалар тозаланмаса, ўта салбий оқибатларга олиб келади. Ускуналар, жиҳозлар, конструкциялардаги өмирилиш иншоатларнинг муддатидан олдин ишдан чиқишига, авариялар содир бўлишига сабабчи бўлади. Технологик ускуналарни занглашдан сақлашдек муҳим масала бугунги кунда ҳам ўз ечимини кутмоқда.

Олиб борилган илмий таҳлилларга кўра, металл юзасидаги коррозия қолдиқларини тозалашга қаратилган илмий ишлар салмоғи кўп эмас.

Мавжудлари эса юзани механик тозалашга қаратилган бўлиб, кўп меҳнат ва энергия талаф килади. Бу усулдаги тозалаш ишларини чўл зоналаридаги магистрал қувурлар ва баланд иншоотларда қўллаш имкониятлари чекланган. Қолаверса, бу жараёнда металл асосининг емирилиши кузатилади ва кўп маблағ сарф этилади. Бундан кўринадики, занглаган юзаларни самарали тозаловчи воситаларнинг замонавий, рақобатбардош турларини яратиш технологиясини маҳаллий ресурслар асосида ишлаб чиқиши бугунги куннинг долзарб масаласидир.

Олимларимиз мазкур муаммонинг илмий ечими сифатида металл занглашини тўхтатадиган ва узоқ муддат химоя қилиш хусусиятига эга янги авлод технологиясини яратдилар. Ушбу турдаги воситаларни яратишда 100 фоиз маҳаллий хомашё ва саноат чиқиндиларидан фойдаланилди.

Тадқиқотларга кўра, ишлаб чиқарилаётган ёки импорт қилинаётган пўлат ҳимояланмаса, йилига 12-15 фоиз йўқотишга учрайди. Бу дегани, дунё бўйича 1,7 миллиард тонна пўлатни химоя қилиш учун бир йилда 2,2 триллион доллардан зиёд маблағ сарфланмоқда. Бунинг учун АҚШда 423 миллиард, Россияда 286 миллиард доллардан ортиқ маблағ фақат шу йўналишга ажратилади. Шунингдек, бу тадбирларнинг ўз вақтида олиб борилмагани оқибатида йўқотиш ва аварияларнинг ўрнини қоплашга ҳар қандай ривожланган давлатлар ялпи даромадининг камида 3-4 фоизи кетмоқда. Мамлакатимизда эса ушбу турдаги маҳсулотлар чет давлатлардан валюта эвазига импорт қилиниши ҳисобидан қисман қопланмоқда.

Ушбу илмий ишланма доирасида маҳаллий ресурслар ва саноат чиқиндилари асосида жаҳон стандартларига тўла мос келадиган изоляцион қопламалар олишнинг бутунлай янги технологияси амалиётга кенг татбиқ қилинади.

Юқорида санаб ўтилган учта янги лойиҳанинг илмий янгилигига 5 та патент олинган. Экспорт қилиш учун барча зарурий ҳужжатлар мавжуд.

Дастлабки намуналар “Инновацион ғоялар, технологиялар ва лойиҳалар” республика ярмаркасида намойиш қилинди. Ундан ташқари, импорт ўрнини босувчи, экспортга йўналтирилган маҳсулотлар 2015-2018 йилларда бўлиб ўтган “Халқаро саноат ярмаркаси ва кооперациян биржа”да тақдимот қилинди. Қолаверса, Осиё, Европа, АҚШ ва МДҲ давлатларида ўтказилган турли халқаро ярмаркаларда мутахассислар томонидан алоҳида эътироф этилди.

Жумладан, 2016 йилда Берлин (Германия), 2016 йилда Дубай (БАА), 2016 йилда Ашхабод (Туркменистан) ва 2018 йилда Нью-Йорк (АҚШ)да бўлиб ўтган халқаро ярмаркаларда энг инновацион ва экологик тоза маҳсулот сифатида юксак баҳоланди ва маҳсус сертификат ҳамда дипломлар билан тақдирланди.

Олимларимиз маҳаллий хомашёлар ва саноат чиқиндилари асосида рақобатбардош ўрама материаллар олишнинг ноанъанавий технологиясини яратди [4]. Маълумки, бугунги кунда дунё қурилиш саноатида картон қофоз асосидаги битумли ўрама изоляцион материаллар (рубероид, толь, пергамин, изол ва бошқалар)нинг замон талабларига мос эмаслиги ойдинлашиб қолди. Уй-жой ва саноат обьектларига бўлган талабларнинг ортиб бориши натижасида сўнгги йилларда рубероиднинг бир қанча камчиликлари мавжудлиги кўзга ташланмоқда. Масалан, сув ютиш даражаси юқори, ишлатилишида герметик ғоваклар пайдо бўлади. Атмосфера сувлари қатламлараро ғовакларда тўпланиб, қишида музлайди, оқибатда микроғоваклар кенгайиб, томнинг қатламини бузади, хизмат муддати 5-7 йилдан ошмайди.

Ушбу муаммоларни бартараф этиш мақсадида маҳаллий хомашё ва саноат чиқиндилари асосида ноанъанавий ўрама изоляцион материаллар олишнинг янги технологияси яратилди. Мазкур лойиҳа кенг ишлаб чиқаришга тайёрланмоқда.

Университетимизда олиб борилаётган тадқиқотлардан яна бири Марказий Қизилкум фосфоритлари ва Зинельбулоқ магнезит хомашёлари асосида магнийли азосуперфосфатлар олиш технологиясидир. [5] Ўсимликларда магний элементининг етишмаслиги унинг ўсиши ва ривожланишига, ҳосилнинг ҳажми ва сифати пасайишига олиб келади. Шунингдек, чуқур физиологик бузилишлар келтириб чиқариб, пастки барглар эрта нобуд бўлишига сабаб бўлади. Қолаверса, магний етишмаган ўсимликларнинг вегетация даври сезиларли даражада кечикиб, мева бериш босқичига кирмайди. Алоҳида таъкидлаш лозимки, бу турдаги ўғитлар мамлакатимизда бугунгача ишлаб чиқарилмаган. Тадқиқотлар натижасида илк бор Зинельбулоқ тальк-магнезити минералидан флотацион бойитиш усулида магнезит ажратиб олинди. Биринчи бор магнезиал нордон бўтқани паст навли Марказий Қизилкум фосфорити ёрдамида нейтраллашга эришилган.

Яратилган янги ўғитнинг барча физик-механик хоссалари стандарт талабларга мос келиши исботланган. Агрокимёвий синовлар ўtkазилиб, юқори самарадор магнийли азосуперфосфат ўғитлари қишлоқ хўжалигининг турли экинларида кўллаш учун тавсия қилинган.

Урганч давлат университетида олиб борилаётган энг муҳим илмий тадқиқотлардан яна бири “МЭРС” ва “БИОБАРС” микробиоўғитлариридир [6]. Мазкур изланиш Қозогистон Республикаси Олмаота шаҳридаги Кимё илмий текшириш институти билан ҳамкорликда олиб борилмоқда.

МЭРС микробиоўғити етти турдаги ўсимлик экстрактлари асосида олинган хлорофилл – пептид – витамин – оқсил моддалари ва темир, мис, рух, молибден, марганец, кобальт, бор, йод, микроэлемент тузлар асосида яратилган.

МЭРСни қўлланиш усуллари:

01 уруғларни дориловчи
модда билан аралаштириш

02 ўсимликларни пуркаш

03 минерал ўғит, пестицид ва ер суғоришига
оид бўлган сув билан бирга юбориш

Шунингдек, органик боғловчилар асосида рақобатбардош нефтсиз изоляцион мастикалар олиш технологиясини [7] яратиш борасида ҳам тадқиқотлар олиб борилмоқда. Турли ҳудудларда қурилаётган иморатлар ва иншоотларнинг мустаҳкамлигини таъминлашда фойдаланилаётган материаллар сифатига эътибор қартиш талаб этади. Барча талабларга жавоб берадиган қурилиш материаллари асосида бунёд қилинадиган иншоотларнинг умрбоқийлиги ҳам кафолатланган. Бу жараёнда эса нефтсиз мастикаларнинг янги таркибини аниқлаш ва технологиясини яратиш ҳам бугунги куннинг долзарб масалаларидан биридир.

Тадқиқотнинг афзаллиги илк бор мастиканинг иссиққа бардошлиги ва қаттиқлигини ошириш мақсадида таркибига маҳаллий минерал тўлдирувчилар киритилган ва оптимал натижага эришилган. Янги таркибни стандарт талабларга мослаштириш мақсадида унга трансформатор мойи, нефрас ва резина кукуни каби пластификаторлар киритилиб, паст ҳароратларда эластиклиги ва эгилувчанлигини оширишга эришилди.

Шунингдек, олимларимиз томонидан Оролбўйидаги ноорганик хомашё ресурсларидан фойдаланиб, бир неча турдаги шиша буюмлар олиш технологияси [8] яратилди. Маълумки, мамлакатимизда юқори шаффоффликка эга шиша маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун зарур бўлган кварц қумлари захиралари кам бўлиб, асосан, импорт ҳисобига қондирилмоқда. Тадқиқотчилар Хўжакўл ва Янгиарик конларининг каолинлашган ва дала шпатли кварц қумларини кимёвий, минерал ва донадорлик таркибларини ўрганиб, уларни бойитишнинг ўзига хос технологияларини ишлаб чиқдилар.

Шиша таркибига маҳсус ингредиентларни киритиш мақсадида мамлакатимиздаги табиий газни қайта ишлашда ҳосил бўлаётган глинозёмли (Шўртан ва Устюрт газ-кимё мажмуалари), металлургия саноатидаги кобалъти ва қўрғошин жинсини бойитишдаги (“Олмалиқ КМК”) чиқиндилари асосида сифатли шишалар олинди.

Каолинлашган ва дала шпатли кварц қумларидан шиша идишлар ва майший хўжалик шиша буюмлари ҳамда шиша эмаллар ишлаб чиқариш бўйича олинган илмий натижалар асосида Хўжакўл кони кварц-каолинлашган жинсларидан олинган бойитилган кварц қуми асосида шиша идишлар ишлаб чиқариш технологияси “Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг саноат, қурилиш, транспорт ва ахборот технологиялари масалалари қўмитасининг “2022-2025 йилларда амалиётга жорий этиш бўйича истиқболли ишланмалар рўйхата”га киритилди.

Натижада, Оролбўйи миңтақасида маҳаллий хомашёлардан унумли фойдаланиш ва шиша маҳсулотлари ишлаб чиқариш тармоқларини ривожлантириш имконини берди.

Маҳаллий хомашёлар ва техноген чиқиндилардан фойдаланиб шиша буюмлар олиш технологияси “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмасида амалиётга жорий этилди. Натижада, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш учун четдан келтирилаётган айрим компонентлар ўрнини босувчи маҳаллий хомашё ва иккиласми ресурслардан фойдаланиш имконини берди.

Университетда олиб борилаётган иккинчи йўналиш — қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаб, экспорт-боп шаклга келтиришдан иборат. Олимларимиз томонидан юқори озуқавийлик қийматли қовун шарбатларини ишлаб чиқаришнинг янги технологиясини яратиш борасида илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Қовун шарбати — инсон соғлигини мустаҳкамловчи, асаб системасини тинчлантирувчи, кувватлантирувчи ва фойдали озиқ моддаларни ўзида сақловчи чанқовбосди ичимлик. Шунингдек, қовундан асал олишга эришилди.

Маҳаллий қовун навларини қайта ишлаш корхонасининг ишга туширилиши натижасида республикамизга табиий витаминаларга бой ва юқори озуқавийлик қийматли қовун шарбатини ишлаб чиқариш ва экспортга йўналтириш мамлакатимиз иқтисодиётини ривожлантиришга ҳисса қўшади.

Қолаверса, Озиқ-овқат технологиялари кафедраси тадқиқотчилари томонидан маҳаллий қовунлардан экспортга йўналтирилган янги маҳсулотлар олиш технологиясини яратиш борасида илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Вилоятимизда етиштирилаётган қовунлардан тайёрланадиган маҳсулотлар турларини кўпайтириш учун янги технологиялар жорий қилиш, жаҳон стандартлари асосида янги маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва натижада қовун маҳсулотларининг экспорт имкониятларини кенгайтириш режа қилинган. Ушбу ишда маҳаллий қовунлардан тайёрланган янги маҳсулотлар 100 фоиз табиий, озуқавий қўшимчаларсиз ва консер-

вантларсиз, маҳсулотларни тайёрлашнинг технологиясини паст ҳароратларда қайта ишлаш орқали эришилган. Қовун таркибидаги мавжуд бўлган барча озуқавий моддаларни юқори даражада сақлаб қолишининг имкони топилган. Инсон организми учун ўта зарур бўлган С витамины, А провитамины (каротин), пектин моддалари, фолат кислотаси С, А, В1, В2, РР витаминлари, калий, кальций, магний, фосфор ва темир тузлари тўлалигича сақланган. Уруғларидан 23-25% ёғлар ажратилган. Олинган янги тур маҳсулотлар 100% экспортбоп ҳисобланади [9].

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Жуманиязов М.Ж., Курамбаев Ш.Р., Жуманиязова Д.М., Сайдов Х.У. Исследование антакоррозионных свойств гессиполовой смолы // Журн. “Austrian Journal of Technical and Natural Sciences”, 2019. №11-12. November-Desember. С.81-84.
2. ЎзР патенти № IAP 04550. Битум полимерная композиция // Жуманиязов М.Ж. , Курамбаев Ш.Р., Марахимов А.Р. 2012 й.
3. ЎзР патенти № IAP 04552. Зангни қайта ўзгартирувчи таркиб // Жуманиязов М.Ж. , Курамбаев Ш.Р., Марахимов А.Р. 2012 й.
4. Аитова Ш. К., Жуманиязов М.Ж., Жаббиев Р.М., Разработка новых видов рулонных изоляционных материалов на основе нетрадиционных битумов и изучение их физико-механических свойств // Universum: Технические науки. – Россия, 2019-№11(68)-С.47-51.
5. Жуманиязов М.Ж., Аташев Э.А. “Тальк-магнезит хомашёсини магнийли ўғитларга кислотали қайта ишлаш” // “Композицион материалылар” илмий-техникавий ва амалий журнали. №2. 2021. 183-187 б.
6. Усманов С. Микробиоудобрения серии МЭРС — основа бесплатного и полного питания растений, повышения эффективности минеральных удобрений при сокращении нормы их внесения в 1,5-3 раза, снижения негативного влияния пестицидных препаратов на растения, обеспечения получения качественных урожаев сельскохозяйственных культур на 30-100 % и более. – Алматы, 2008. – 62-65 с.
7. Аитова Ш.К., Жуманиязов М.Ж., Жаббиев Р.М. Саноат чиқиндилари ва маҳаллий хомашёлар асосида яратилган ўрама материалларнинг физик-механик хоссалари // Журн. Kompozitsion materiallar ilmiy-tehnikaviy va amaliy jurnali. – Тошкент, 2019. – 57-61 с.
8. Жуманиязов М.Ж., Юнусов М.Ю., Бабаев З.К., Кудярова К.К. Химический состав и перспективы использования щелочных и щелочно-земельных сырьевых ресурсов Узбекистана в производстве стекла // Композиционные материалы, Ташкент, 2021. № 1-С.6-8.
9. Курамбаев Ш.Р., Ачилова С.С., Каримова Д.З., Сабирова Р.Х. Получения дынного масла из семян дыни “Бишак Хорезмский” с использованием метода холодного отжима // Молодой учёный Казань, 2016. – №8. – 253 с.

ЯНГИЛАНАЁТГАН ЖАМИЯТ УЧУН МУКАММАЛ ВА СИФАТЛИ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ЗАРУР

Акром ТОШПЎЛАТОВ,

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги Илмий-тадқиқот ва инновацион фаолиятни ривожлантириш бошкармаси бошлиғи

КИРИШ

Ҳар бир мамлакатнинг юксалиши, ривожланиши ёки аксинча, инқирозга юз тутиши ўша мамлакатдаги таълим тизимининг қай даражада ривожланганига боғлиқдир. Ҳозирда янгиланаётган жамият учун хамда эркинлашаётган иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий муносабатлар учун, аввало, шу сифатларга мос тарзда фаолият кўрсатишга қодир таълим тизими зарур.

Олий таълимни тизимли ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, замонавий билим ва юксак маънавий ахлоқий фазилатларга эга, мустақил фикрлайдиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жихатидан янги босқичга кўтариш, олий таълимни модернизация қилиш, илфор таълим технологияларига асосланган ҳолда ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини

2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ти ПФ-5847-сон Фармони қабул қилинди [1].

Ушбу Фармонда олий таълим муассасаларида ўқув жараёнини босқичма-босқич кредит-модуль тизимига ўтказиши;

халқаро тажрибалардан келиб чиқиб, олий таълимнинг илфор стандартларини жорий этиш, жумладан, ўқув дастурларида назарий билим олишга йўналтирилган таълимдан амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтирилган таълим тизимига босқичма-босқич ўтиш;

олий таълим мазмунини сифат жихатидан янги босқичга кўтариш, ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ривожланишига муносабиҳ хисса кўшадиган, меҳнат бозорида ўз ўрнини топа оладиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини йўлга қўйиши;

олий таълим муассасаларининг академик мустақиллигини таъминлаш каби бир қанча долзарб вазифалар белгиланди.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШ БЎЙИЧА АМАЛГА ОШИРИЛГАН ИШЛАР

Албатта, кўрсатиб ўтилган вазифаларни бажариш учун бир қанча ислоҳотлар изчилик билан амалга ошириб келинмоқда. Жумладан, Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 4 декабрдаги 967-сон қарори билан 10 та олий таълим муассасаси 2020 йил 1 январдан бошлаб тажриба-синов тариқасида ўзини-ўзи молиялаштириш тизимига ўтказилди [2].

Шунингдек, ҳукуматнинг 2020 йил 27 октябрдаги 655-сон қарори билан Олий таълим муассасаларини нуфузли хорижий олий таълим муассасалари билан ҳамкорликда трансформация қилиш чора-тадбирлари белгиланди [3].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 30 июлдаги Қарори билан олий таълим ташкилотларида таҳсил олиш истагидаги ёшларнинг таълим олиши учун кенг имкониятлар тақдим этиш, тўлов-контракт асосида ўқиётган ҳар бир талабага билим олиш учун қулай шароитлар яратиш, ёшларнинг илм-фанга бўлган интилишларини янада рағбатлантириш ва ёшларни молиявий қўллаб-қувватлаш мақсадида таълим кредитлари ажратиш тизими йўлга кўйилди [4].

Албатта, олий таълим тизими олдига кўйилган вазифаларни бажаришда, аввало, ўқув-услубий фаолиятни такомилаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги 824-сон қарори билан 2020/2021 ўқув йилидан бошлаб, олий таълим муассасаларида ўқув жараёнини босқичма-босқич кредит-модуль тизимига ўtkазиш бошланди [5].

Ўтган вақт мобайнида кредит-модуль тизимини қўллаш жараёнида бир қанча ижобий натижаларга эришиш учун қадамлар ташланди, десак хато бўлмайди. Ўқув режалари қайтадан кўриб чиқилиши натижасида, ўқитиладиган фанлар сони қисқартирилди, номутахассислик фанларини қисқартириш ҳисобига мутахассислик фанлари улуши кўпайтирилди, талабаларда фанларни танлаб ўқиш имконияти пайдо бўлди, танлов фанлари киритилиши ҳисобига ҳар бир талаба ўзининг шахсий таълим траекториясини белгилаш имконига эга бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 24 декабрдаги “Давлат олий таълим

Таълим муассасалари орасида рақобатни кучайтириш, таълим муассасаларининг меҳнат бозори эҳтиёжларига тезкор ва мослашувчан жавоб беришига имкон яратиш учун хорижий давлатлар олий таълим муассасалари ва нодавлат таълим муассасалари сони йилдан-йилга кўпайтириб борилмоқда. Шу билан биргаликда, давлат олий таълим муассасаларида янги таълим йўналишлари ва мутахассисликларини очиш, қабул параметрларини ошириш орқали талабалар қамровини кенгайтиришга эришилмоқда.

муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги [6] ҳамда “Давлат олий таълим муассасалариға молиявий мустақиллик бериш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари [7] давлат олий таълим муассасаларининг мустақиллигини кенгайтириш, улар фаолиятида давлат маъмурий бошқарувини кескин камайтириш ҳамда шу орқали ўзгарувчан меҳнат бозори талабларига жавоб бера оладиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш, олий таълим муассасаларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш, моддий-техник базасини мустаҳкамлаш масалаларини мустақил ҳал этиш, илмий-тадқиқот фаолиятига маблағларни жалб этиш имкониятини кенгайтириш ҳамда олий таълим муассасалари ўртасида рақобат муҳитини ривожлантиришда муҳим қадам бўлди.

ТАКЛИФЛАР

Албатта, олий таълимни ривожлантириш борасида олиб борилаётган ислоҳотларни эътироф этган ҳолда, олий таълим тизимида таълим сифатини ошириш учун қуидаги масалаларга алоҳида эътибор қаратилиши лозим, деб ҳисоблаймиз.

1. ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИГА ҚАБУЛ ЖАРАЁНЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ

Кредит-модуль тизими бўйича ўқув йили бошида икки хафта давомида 1-босқич талабалари кредит-модуль тизими талаблари билан танишиб, ўз шахсий таълим траекториясини аниклаб, ўқишни бошлиши керак. Аммо, қабул жараёнлари чўзилиб кетаётгандиги, талабалар декабрь ойига қадар ўқишга қабул қилинаётгандиги сабабли, амалда 1-босқичларда таълим траекториясини белгилаб олиш имкони бўлмаяпти. Семестр тугагунга қадар талабалар қабули давом этиши уларнинг дарслардан қолиб кетиши, ўз вақтида фанларни ўзлаштира олмаслиги каби ҳолатлар таълим сифатига салбий таъсир кўрсатади.

2. ТАЪЛИМ БОСҚИЧЛАРИ ЎРТАСИДА УЗВИЙЛИК ВА УЗЛУКСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ БОРАСИДАГИ КАМЧИЛИКЛАР

Олий таълим муассасаларига қабул қилинган талабалар аксарият ҳолатларда ушбу таълим босқичи учун талаб этиладиган қўнималарга эга эмаслиги кузатилмоқда. Бунинг асосий сабаби, олий таълимгача бўлган таълим босқичлари ўқув дастурлари, ўқитиладиган фанлари билан олий таълим тизими ўқув дастурлари ва фанларида бир-бирига боғлиқлик, узвийлик таъминланмаганидир. Бундан ташқари,

олий таълимгача бўлган босқич ўқувчилари сўнгти икки йилни дарсларга қатнашиш учун эмас, асосан, олий таълим муассасаларига кириш учун ўтказиладиган тестларга тайёрланиш билан ўтказади. Бу тестлар эса, талабанинг келгусида олиши керак бўлган таълим билан боғлиқлиги таъминланмагани сабабли, олий таълим муассасасига кириш билан унутилади. Таълимнинг ҳар бир босқичи ўртасида узвийлик ва узлуксизлик таъминланиши, ҳар бир босқичда олинган малака ва кўнималар, кейинги босқичга ўтиш имконини беришга йўналтирилган бўлиши керак.

3. ЎҚУВ РЕЖАЛАРИ ЕТАКЧИ ХОРИЖИЙ ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАЖРИБАРИДАН КЕЛИБ ЧИҚҚАН ҲОЛДА ТЎЛИҚ ҶАЙТА КЎРИБ ЧИҚИЛИШИ КЕРАК

Бунда имкон қадар семестр давомида ўқитиладиган фанлар сонини камайтириш, талабада мустақил ўзлаштириш қўнималарини шакллантиришга эътибор қаратиш керак. Шунингдек, ҳозирги ўқув режаларида мажбурий фанлар сони қўплиги талаба томонидан танлов фанларини ўқиш имкониятини қисқартириб юбормоқда. Биз бир таълим йўналиши ёки мутахассислиги доирасида таълим олаётган барча талабалар бир хил фанларни ўқиши керак, деган қараашдан воз кечишимиз лозим. Одатда, битта йўналишни битирганлар бир соҳанинг турли вазифаларида ишлаши табиий (масалан, иқтисодиёт йўналишини битирган талаба, молия бўлимлари, банкларда, иқтисодиёт бўлимлари ёки хусусий соҳада ишлаши мумкин). Шу сабабдан, талабаларда бир таълим йўналиши ёки

мутахассислиги доирасида келгусида танлайдиган касбидан келиб чиқиб, танлов фанларини ўқиш имконияти яратилиши керак. Кредит-модуль тизими жорий қилинишидан кўзланган асосий мақсадлардан бири айнан ҳар бир талаба келгусида танлайдиган касбидан келиб чиқиб, ўз шахсий таълим траекториясини белгилаб, шу траектория асосида таълим олишини ташкил қилиш ҳисобланади.

Шунингдек, талабаларда якуний давлат аттестациясини топширишда битирув малакавий ишини ёзиш ёки фанлараро имтиҳон топширишни танлаш ихтиёрий бўлиши керак. Коида тариқасида, магистратурада ўқишини ва кейинчалик илмий фаолият билан шуғулланмоқчи бўлганлар битирув малакавий ишини, амалиётга кетадиганлар эса фанлараро имтиҳон топширишни танлашлари маъқул бўлар эди.

Амалиёт масаласини ҳам кўриб чиқиши керак. Хорижий давлатлардаги олий таълим муассасаларида, одатда, ижтимоий-гуманитар фанлар бўйича таълим олаётган талабалар учун амалиётлар ихтиёрий ҳисобланади. Талаба ўзи хоҳласа таътил вақтида ёки дарсдан кейин амалиёт ўташи мумкин.

Фикримизча, ўқув режаларидан малакавий амалиётларни чиқариб, фақат битирув олди амалиётини қолдириш керак. Бунда 1-3 босқичларда асосий иш берувчи ҳамкор ташкилотлар билан амалиёт тўгараклари ташкил қилиш орқали талабаларни касбга йўналтириш мумкин. Бундан ташқари, дуал таълимни йўлга қўйиш ҳам талабалар амалиёти масаласига ечим бўлади.

Фан хусусиятидан келиб чиқиб, машғулотларни маъзуза ва семинар/амалий машғулот кўринишларига бўлиб ўтказиш амалиётини қайта кўриб чиқиш лозим.

Семинарда талабани ҳар дарс сўроқ қилишдан қочиши керак. Ривожланган давлатлар олий таълим муассасаларида амалий машғулотлар маърузанинг давоми сифатида ўтилади ва талабалар баҳоланмайди, семестр давомида уларга 1-2 та ёзма топшириқ берилади ҳамда якуний имтиҳон ўтказилади. Шу усулда фан бўйича талабанинг умумий баҳоси чиқади. Бундай ёндашув талабаларга мустақил фикрлаш ва таҳлил қилиш қобилиятини ривожлантириш имкониятини яратади.

4. КАДРЛАР САЛОҲИЯТИ

Бугунги кунда олий таълим муассасаларида талабалар қабули сонининг ошиб бориши малакали профессор-ўқитувчилар танқислигини келтириб чиқарганлигини тан олишимиз лозим. Олий таълим муассасаларида фаолият юритаётган айрим профессор-ўқитувчилар кредит-модуль тизими талабларини тушунмаслиги, изланишни хоҳламаслиги, талабаларнинг фанларни ва ўқитувчиларни танлаши мумкинлигини қабул қила олмаётганлиги ҳам кузатилмоқда. Олий таълим муассасалари имкон қадар тезрок барча профессор-ўқитувчиларни кредит-модуль тизими билан тўлиқ таништиришни ташкил қилиш, истиқболли, хорижий тилларни биладиган магистратура битирувчиларини таълим муассасасига ишга олиб қолиш, ўқитувчиларни хорижий таълим ташкилотларига стажировкага юборишини ташкил қилиш масаласига жиддий эътибор қаратиш керак.

Бир ўқитувчига тўғри келадиган талабалар сони нисбати сўнгти икки йилда 1:12,0 дан 1:16,0 га кўтарилиши ҳам кадрлар сифатига ўз таъсирини кўрсатмоқда. Натижада, ўқитувчилар юкламаларининг ортиб кетаётганлиги кузатилмоқда.

Олий таълим муассасаларида ўқитувчилар юкламалари қайта кўриб чиқилиши, ортиқча қоғозбозликлар ракамлаштириш орқали камайтирилиши лозим. Бугунги кунда айrim ўқитувчилар тегишли юкламани бажариш учун 5-6 тагача фанлардан дарс машғулотлари олиб бориши ҳолатлари мавжуд. Бу эса, ўз навбатида, таълим сифатига салбий таъсир кўрсатади. Ўқитувчининг олиб борадиган фанлари сони 2-3 тадан ошмаслигига эришишимиз керак.

Олий таълим муассасалари ўз имкониятларидан келиб чиқиб, ўқитувчилар юкламаларини мустақил белгилаш хуқуқига эга бўлиши лозим. Илмий тадқиқотларни ривожлантириш учун кўпроқ илмий изланишлар олиб бораётганларга дарс машғулотлари камроқ берилиши мақсадга муовфик. Ўқитувчиларнинг ўқув юкламаларини камайтиришга юқорида таъкидланимиздек, ўқув режаларини илғор хорижий тажриба асосида қайта кўриб чиқиш, машғулотларни маъруза ва семинарларга бўлиш масаласини такомиллаштириш, назарий таълимни мустақил таълим ҳажмини ошириш орқали камайтириш, амалиётларни ташкил қилишнинг янгича шаклларини жорий қилиш ёрдамида эришиш мумкин.

5. ЎҚУВ АДАБИЁТЛАРИ

Олий таълим тизимидағи энг катта муаммолардан бири замонавий талабларга жавоб берадиган ўқув адабиётларининг етишмаслиги ҳисобланади. Мавжуд адабиётлар ҳам “академик” тилда ёзилганлиги сабабли, талабаларнинг тушуниши қийин бўлмоқда. Шунингдек, ўқув адабиётларини тайёрлаш, экспертизадан ўтказиш, нашрга рухсат бериш, ўқув адабиётлари тайёрлаган муаллифларни рағбатлантириш масалаларини замонавий талаблардан келиб чиқсан ҳолда тартибга соладиган тизим яратилиши керак.

Шу билан биргаликда, олий таълим муассасаларида талабаларнинг дарслеклар билан таъминланганлик даражасини аниқловчи мезонларни ҳам кўриб чиқиш керак, деб ҳисоблаймиз.

Ривожланган хорижий давлатлар олий таълим муассасаларида қоғозда чоп этилган ўқув адабиёти билан таъминлаш бўйича мезонлар, талаблар мавжуд эмас. Улар талабага онлайн ресурслардан муаллифлик хукуқларини ҳимоя қилган ҳолда бепул фойдаланиш имкониятини яратиб беради.

Онлайн ресурслар ривожланиб бораётган хозирги даврда бизда ҳам бундай илғор тажрибаларни қўллаш имкониятларини ташкил қилиш керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон Фармони // Конунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/4545884>.
- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 3 декабрдаги “Олий таълим муассасаларини босқичма-босқич ўзини ўзи молиялаштириш тизимига ўтказиш тўғрисида”ги 967-сон қарори // Конунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/4628440>.
- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 27 октябрдаги “Олий таълим муассасаларини нуфузли хорижий олий таълим муассасалари билан ҳамкорликда трансформация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 655-сон қарори // Конунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/5068549>.
- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 30 июлдаги “Олий таълим ташкилотларида таълим олиш имкониятларини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПК-5203-сон қарори // Конунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/5540437>.

Таълимни номарказлаштириш бу — ваколатларни ташкилотнинг кўйи даражаларига ўтказиш ҳисобланиб, мазкур жараён деконцентрация ёки маъмурий марказлизлаштириш деб аталади. Таълим муассасаларининг автономияси, яъни раҳбарларни ўзи сайлаш ва тегишли кенгаш бошқарув қарорларини қабул қилиш имкониятига эга бўлади. Номарказлаштиришнинг яна бир шакли деволюция эса, ҳокимиятнинг кўйи бўғинларга ўтказилишини назарда тутади. Бунда таълимни ташкил этиш, олиб бориш масъулияти миңтақавий ёки маҳаллий даражадаги умумий мақсадли ҳукуматларга ўтказилади. Хусусан, Ҳиндистон ва Покистонда таълимни назорат қилиш маҳаллий (туман) даражадаги ҳукуматлар ваколатига киради [1]. Олий таълимда номарказлашув ташкилий бошқарув, молиявий ва академик мустақилликда яққол кўринади. Номарказлаштириш тизими аксарият дунё давлатларида кўлланилмоқда.

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА НОМАРКАЗЛАШТИРИШ: ХОРИЖИЙ ВА МИЛЛИЙ ТАЖРИБА

БОШҚАРУВНИ НОМАРКАЗЛАШТИРИШ ҚАНДАЙ НАТИЖА БЕРАДИ?

Ҳар қандай тажриба амалиётга татбиқ этилаётганда унинг ижобий ва салбий жиҳатлари ўрганилади. Худди шундай таълимни номарказлаштиришнинг ҳам ютуқ ва камчиликлари бор. Қўйида шулар хусусида фикр юритамиз. Номарказлаштиришнинг бир нечта афзалликлари бўлиб, катта ва мураккаб тизими ўз ичига олган ташкилотларни юкоридан бошқариш деярли имконсиз. Боиси, бу жараёнда бюрократия авж олиши, маҳаллий эҳтиёжлар эътибордан четда қолиши мумкин. Номарказлаштирилган бошқарув тизимида эса кўйи бўғинларнинг ўзида муаммолар ечим топади. Бу билан ходимларнинг ўз устида ишлаши, мавжуд имкониятлардан унумли фойдаланиши учун ҳам шароит яратилади.

Шунингдек, бошқарув фаолиятини олиб борувчи шахс бевосита ўша бошқарув жараёни ичida бўлади. Яъни у ҳал қилиниши лозим бўлган масаланинг ичida, унинг моҳиятини яхши англайди ва асосли, энг муҳими, самарали ечим бера олади. Таълим муассасаларига автономия берилиши бошка томондан ташкилотнинг мақсад ва вазифаларига содиқлигини ривожлантиради. Агар раҳбарга маблағларни тўплаш ва сарфлаш ваколати берилса, у, ўз навбатида, иш сифатини ошириш, рақобатбардош ходимлар жамоасини шакллантириш, пировардида, сифатли меҳнат муҳитини ташкил этишга ҳаракат қиласи.

Бундан ташқари номарказлаштириш жавобгарлик ва баҳолаш механизмларини ўрнатишни талаб қиласди. Бу ютуқларни рағбатлантиришда самарали ишлашни таъминлайди [2]. Биргина мисол, Тайванда молиявий мустақиллик берилган университетлар йирик маблағларни олиб келадиган лойиҳаларни амалга ошириб даромад топади, давлат олий таълим муассасаларида эса бу ҳақда ҳатто ўйлаб ҳам кўрилгани йўқ.

ТАРАҚҚИЁТНИНГ ИНКОР ЭТИЛМАС КУЧИ

Америка Кўшма Штатларида университетлар йирик шахарларда эмас, аксинча, шахарлар университетлар атрофига ташкил этилган. Стенфорд шахри бунинг яққол мисолидир. Бугун ҳам қайси ҳудудларда кучли университетлар бўй кўрсатса, минглаб компаниялар ва корхоналар ўша томонга интилади. Мақсад — тараққиётнинг инкор этилмас кучи — ақлий салоҳият ва “қайноқ” инсон капиталини қўлга киритишидир. АҚШдаги талабаларнинг 26 фоизи ёки ҳар 4 тадан биттаси хусусий олийгоҳларда таълим олади. Аудитория сифими кичик бўлгани боис, бундай таълим муассасаларининг сони давлат университетлари сонидан 3 баробар кўп. Яъни, жами олийгоҳлар сонига нисбатан ҳар 4 та олийгоҳнинг 3 таси хусусийдир. Ўз навбатида, ҳар 3 та хусусий олийгоҳнинг 2 таси хусусий нотижорат, 1 таси эса — хусусий тижорат олий таълим муассасаси ҳисобланади [7].

Ўзининг таълим тизими билан кўпгина давлатларга нисбатан олдинда бўлган Финляндия ҳам номарказлаштириш жараёнини фаол амалга оширган. Эътиборли томони, мазкур давлатда таълим муассасаларининг академик мустақиллиги мавжуд, аммо улар умумий талабларни ҳам бажармоғи керак. Бунда учта жиҳатга алоҳида эътибор берилади.

ЖАҲОН ТАЖРИБАСИ ҚАНДАЙ?

Таълим тизимини номарказлаштириш жарайёни Германияда Иккинчи жаҳон урушидан сўнг бошланди [4]. Бунда олий таълим муассасаларини номарказлаштириш сиёсатининг мазмун-моҳияти, уларни молиявий-иктисодий қўллаб-қувватлаш, даставвал, федерал хукумат томонидан амалга оширилди. Кейинчалик Ландер (штат)ларнинг зиммасига юклатилди. Тизимни амалиётга татбиқ этишда ҳудуднинг ижтимоий-иктисодий инфратузилмаси, талаб-эҳтиёжи инобатга олинди. Аввал олий таълимни молиялаштириш тўлиқ Федерал хукумат томонидан амалга оширилган бўлса, кейинчалик ҳудудлар билан келишув асосида олий таълим муассасаларига маблағ ажратилди. Жаҳон тажрибаси таҳлилига кўра, таълим Греция, Италия ва Туркия каби давлатларда марказлаштирилган. Канада, Норвегия, Буюк Британия ва АҚШда эса номарказлаштирилган тизим асосида бошқарилади [5]. Албатта, номарказлаштириш мамлакатдаги умумий сиёсий муҳитга мос келиши зарур. Хусусан, Америка Кўшма Штатларидаги марказий хукумат таълим билан боғлиқ масалаларнинг атиги 6 фоиз, Францияда эса 59 фоизга дахл қила олади [6].

Биринчи талаб:

таълим муассасаларининг силлабуслари ва ўқув жараёни мазмунини ташкил этадиган бошқа ўқув дастурлари миллий ривожланиш стратегиясидан келиб чиқиши керак.

Иккинчи талаб:

ўқув жараёнининг сифати юкори бўлиши, бунда таълим доимий ривожланиб бориши, талабаларни баҳолашга алоҳида эътибор қаратилиши муҳим. Талабаларни баҳолаш ўқув жараёнининг ажралмас қисмини ташкил қилади.

Авваллари Финляндияда талабаларни баҳолашда таълим ташкилоти билан бирга мустақил тузилмалар ҳам иштирок этган бўлса, бугунги кунда асосий масъулият ўқитувчиларнинг ўзига юкланмоқда. Талабаларда ўз-ўзини баҳолаш имконияти ҳам мавжуд. Талабалар якуний назоратга қадар маҳсус тизим орқали ўзларининг билимларини текшириб кўриши мумкин. Ёмон натижа қўрсатган талабалар билан эса ўқитувчилар якуний назоратга қадар бирга ишлайди, уларга кўмаклашади.

Учинчи талаб:

ўқитувчиларнинг ўқитиш тажрибаси ва талабаларнинг ўзлаштириш кўрсаткичлари доимий мониторинг қилинади, ўзаро тажриба алмашиш асносида маҳорат ошириб борилишига эътибор қаратилади [8].

Канадада таълим вилоят ва худудий ҳуқуматлар томонидан бошқарилади. Таълим беришнинг бу номарказлашган моделини молиялаштириш учун маблағ мулк солиги (58,4%), маҳаллий бошқарув (25%) ва бошқа вилоят грантлари (14,6%) асосида йиғилади. Федерал ҳуқумат бошқарувидаги таълим муассасаларида ишчилар синфи, қуролли кучлар аъзоларининг фарзандлари, қамоқхона маҳбуслари ва рўйхатдан ўтган ҳиндуларга таълим берилади [9].

ЎЗБЕКИСТОН ТАЪЛИМИДА НИМАЛАР ЎЗГАРМОҚДА?

Ўзбекистонда ҳам бир неча ўн йилликлар давомида таълим ягона марказ орқали бошқариларди. Айтиш керакки, яқин вақтгача олий таълим муассасаларига академик ва молиявий мустақиллик бериш, уларнинг бошқарув жараёнидаги имкониятларини кенгайтириш хақида тасавур ҳам йўқ эди.

Ўзбекистонда амалга оширилган ислоҳотлар жараёни олий таълим тизимиға ҳам татбиқ этила бошланди. Олий таълимни изчил номарказлаштириш учун муҳим қадамлар ташланди. Давлат назорати ва иштирокини қисқартириш бўйича тажриба тўпланди. Олий таълимни ривожлантириш борасида талай ислоҳотларга қўл урилди. Таълимда хорижий давлатларнинг илғор тажрибалари имплементация қилинди. Натижада, олий таълимда ўз-ўзини ташкил этиш ва бошқариш каби тушунчалар қўлланила бошланди.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепциясида олий таълим муассасаларини босқичма-босқич ўзини ўзи молиялаштириш тизимиға ўтказиш, молиявий барқарорликни таъминлаш, меҳнатга ҳақ тўлаш тизимини такомиллаштириш, молиялаштиришнинг самарали ва шаффоф механизмларини жорий этиш каби муҳим масалаларга эътибор қаратилди. Тажриба тариқасида давлат улушининг 51 фоиздан кам бўлмаган қисмини сақлаб қолган ҳолда, айрим давлат олий таълим муассасаларини (олий ҳарбий таълим муассасалари бундан мустасно) давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, уларда корпоратив бошқарув тамойилларини жорий этиш белгиланди [10].

ТАЖРИБА ЎЗИНИ ОҚЛАДИМИ?

Мазкур вазифалар ижросини таъминлаш мақсадида 2020 йил 1 январдан 10 та олий таълим муассасаси (Самарқанд давлат чет тиллари институти, Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, Тошкент давлат юридик университети, Тошкент давлат иқтисодиёт университети, Тошкент молия институти, Тошкент давлат шарқшунослик институти, Тошкент фармацевтика институти, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, Урганч давлат университети, Тошкент темир йўл муҳандислари институти) тажриба-синов тариқасида ўзини ўзи молиялаштириш тизимиға ўтди [11]. Давлат раҳбарининг 2019 йил 11 июлдаги “Олий ва ўрта маҳсус таълим тизимиға бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорига мувоғиқ, ўзини ўзи молиялаштириш тизимиға ўтадиган олий таълим муассасаларига бир нечта ваколатлар берилди [12]. Хусусан, юқори малакали мутахассисларни жалб этиш, ходимларга устамалар ва моддий рағбатлантиришнинг бошқа турлари миқдорларини мустақил белгилаш шулар жумласидан. Бундан ташқари, иқтидорли, ижтимоий химояга муҳтоҷ бўлган талабаларни қўллаб-куватлаш, ўқитишнинг инновацион шакл ва услубларини жорий этиш ҳамда ходимларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш, моддий-техник базани мустаҳкамлаш, дастурий таъминотлар, замонавий ахборот-коммуникация воситалари, ўқув ва илмий лабораториялар ҳамда сарфланадиган лаборатория материалларини, шу жумладан китоблар, журналлар, ўқув

адабиётлари харид қилиш ва чоп эттириш учун маблағларни мустақил сарфлаш имкониятига эга бўлди. Бу олий таълимнинг номарказлашуви жараёни йўлида ташланган муҳим қадамдир. 2020-2021 йиллар давомида молиявий мустақиллик берилган олий ўқув юртлари таълим муассасасининг номарказлашириш истиқболи юқори эканини амалда исботлай олди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб давлат раҳбарининг 2021 йил 24 декабрдаги “Давлат олий таълим муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори қабул қилинди, у асосида 35 та олий таълим муассасасига академик мустақиллик берилди.

Хулоса қилиб айтганда, олий таълим муассасаларини бозор талабларига мослаштириш, уларга молиявий ва академик мустақиллик берилиши уларнинг халқаро рейтингларда ўз ўрнини мустаҳкамлаш, илмий тадқиқотларни тижоратлаштириш борасидаги фаоллигини оширади. Хусусий олий таълим муассасаларини ташкил этилиши, улар сонининг ортиб бориши эса таълимни сифатли ташкил этишга замин яратади. Бу каби ислоҳотларнинг қулоч ёзиши соғлом рақобат муҳитини вужудга келтиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Decentralization and Education // <https://education.stateuniversity.com/pages/1903/Decentralization-Education.html>.
2. Annick M.Brennen. Centralization Versus Decentralization. 2002. – P.32.
3. William Yat Wai Lo. Decentralization of higher education and its implications for educational autonomy in Taiwan // June 2010. Asia Pacific Journal of Education. – P. 127-139.
4. “Decentralization and reform of higher education. Can Germany be an example for Italy?” by Gabrielle Ballarino Italian journal of sociology of education, 2, 2011. – P. 48-49.
5. Education Encyclopedia // <http://education.stateuniversity.com>.
6. Love Edquist. Decentralization of Educational Management in – Viyetnam. – June 2005. – P. 24.
7. Юнусов X. Ўзбекистонда олий таълим ислоҳотларининг долзарб муаммолари ва уларни ҳал этишда АҚШ тажрибасининг аҳамияти // <https://cyberleninka.ru/article/n/zbekistonda-oliy-talim-islo-otlarining-dolzarb-muammolari-va-ularni-al-etishda-a-sh-tazhibasining-a-amiyati>.
8. Lavonen J. Governance decentralisation in education: Finnish innovation in education. // Revista de Educación a Distancia. Núm. 53. Artíc. 1. 31-Marzo-2017. – P. 2-22.
9. David Waddington “Challenges of Canada’s Decentralized Education System” // 2018/ page 3.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni // <https://lex.uz/docs/4545884>.
11. O‘zini o‘zi moliyalashtirish tizimiga o‘tgan OTM kontrakt miqdorini o‘zi mustaqil belgilaydi // <https://kun.uz/news/2020/06/13/ozini-ozi-moliyalashtirish-tizimiga-otgan-otm-kontrakt-miqdorini-ozi-mustaqil-belgilaydi>.
12. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 3-dekabrdagi “Oliy ta’lim muassasalarini bosqichma-bosqich o‘zini o‘zi moliyalashtirish tizimiga o‘tkazish to‘g‘risida”gi qarori // https://nrm.uz/contentf?doc=607974_o_E2%80%98zbekiston_respublikasi_vazirlar_mahkamasining_03_12_2019_y_967-son_oliy_talim_muassasalarini_bosqichma-bosqich.

МИНТАҚАВИЙ ВА ХАЛҚАРО ТЕНДЕНЦИЯЛАР ДОИРАСИДА ОЛИЙ ТАЪЛИМНИНГ СИФАТИНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Дунёда таълим соҳаси мамлакатларнинг ижтимоий-иктисодий тараққиётини таъминловчи етакчи омил саналади. Аҳолининг билим даражаси, таълим ва фан инфратузилмаси тараққиёти, ривожланган, янги билимлар, инновацион фаолияти, ишлаб чиқаришдаги янги технологиялар иқтисодиётни барқарор ва самарали ривожлантиришнинг зарурий шартидир. Таълим хизматлари бозорининг шаклланиши жаҳонда рўй берадиган глобаллашув шароитида мамлакатларнинг халқаро меҳнат ва янги технологиялар бозорларига кириб боришининг воситасига айланиб бормоқда. Шу нуқтаи назардан, жаҳон таълим хизматлари бозори юқори даражадаги хизматлари бозорида рақобат

кучаймоқда. Бу ривожланган мамлакатларда таълим тизимини такомиллаштиришга алоҳида эътибор берилишига сабаб бўлмоқда.

Сифатли олий таълим олишга бўлган интилиш:

- олий таълим сифатига бўлган талабларнинг ўзгариши;
- инновацион таълим технологиялари ва ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш;
- XXI асрда глобал тус олган давлат томонидан олий таълим бошқарувининг либераллаштирилиши каби омиллар соҳа ривожига сезиларли таъсир кўрсатди.

“Таълим сифати” тушунчаси кенг қамровли бўлиб, таълим олувчининг таълим мазмани (билим, фаолият юритиш усуллари, ижодий фаолият тажрибаси, хиссий-ахамиятли муносабатлари)ни ўзлаштириши, индивидуал имкониятлари, таълим жараёнининг турли босқичларида эришадиган жисмоний, рухий,

ахлоқий ва фуқаролик ривожланишнинг маълум бир даражасини англатади. Таълим сифатини бошқариш деганда, лойиҳалаштиришни таъминлаш, таълим жараёнлари шароитларига эришиш ва қўллаб-қувватлаш, уни амалга ошириш ва натижаларини таҳлил қилиш фаолияти тушунилади.

Дунёда таълимнинг бешта сифат босқичи мавжуд:

- 01** **фаолиятга йўналтирилган**
- 02** **жараёнга йўналтирилган**
- 03** **тизимга йўналтирилган**
- 04** **занжирсизон тизимга йўналтирилган**
- 05** **умумий сифат менежменти**

Ҳар бир сифат даражаси олий таълим муассасасининг ривожланганлик даражасини аниқловчи саволлар ва воситалар орқали аниқланади. Олий таълим муассасаси мазкур беш даражани тартиб бўйича, кетма-кет, биринчидан бошлаб ва такомиллашишнинг охирги энг юқори даражаси билан тутатади. Ҳар бир мезонда “Деминг цикли” (Plan – Do – Check – Act) амалга оширилади, яъни доимий такомиллашиш жараёнини қўзлайди. Мазкур цикл олий таълим муассасаларида сифатни таъминлашда методологик асос сифатида хизмат қиласди [1].

Олий таълим сифатини таъминлаш учун шарт-шароитларни яратиш бўйича фаолият доирасида республикамизда иқтисодиёт, ижтимоий соҳа, илм-фан, технологиялар, меҳнат бозори ва уларни ривожлантиришнинг устувор эҳтиёжлари талабларига мувофиқ олий таълим мазмuni ва тузилиши модернизацияланган. Халқаро тенденцияларни ҳисобга олиб, меҳнат бозорининг турли малакали кадрларга бўлган эҳтиёжларини мониторинг қилиш, битирувчиларни иш билан таъминлаш тизимлари яратилди. Таълим муассасаларининг моддий-техник базаси ва инфратузилмаси замонавийлаштирилмоқда. Халқаро сифат

стандартларига мослашган ҳолда, таълимнинг бошқа босқичларида олий ўқув юртларига тайёрлаш мазмuni ўзгартириляпти. Олий таълим интеграциясининг турли моделларини қайта ишлаш таъминланмоқда. Интеграцион ва фанлараро дастурлар олий мактабида чукурлаштириш, уларнинг юқори технологиялар билан бирлашиши содир бўлмоқда. Олий таълим муаммоларини камайтиришда иш берувчи ҳамда бошқа ижтимоий шерикларнинг иштироки такомиллашмоқда.

Маълумки, Ўзбекистонда жорий қилинётган таълим тизимининг миллий модели таълим соҳасини ривожлантириш борасидаги хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиш ва мамлакатимизга хос бўлган жиҳатларни эътиборга олган ҳолда ишлаб чиқилган. Мамлакатимизда таълим тизимининг миллий моделини шакллантириш босқичма-босқич амалга оширилиб, янги таълим тизими узлуксиз такомиллаштириб борилмоқда. Бир тарафдан жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, иккинчи тарафдан дунёда рўй берәётган глобаллашув жараёни янги шарт-шароитларни, ўзгаришларни вужудга келтиряпти.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ти Қарори [2] асосида минтақавий ва халқаро тенденциялар доирасида олий таълимнинг долзарблиги ва унинг сифатини таъминлаш мақсадида олий таълим тизимини келгусида янада такомиллаштириш ва комплекс ривожлантириш бўйича вазифалар белгиланди. Хусусан, ҳар бир олий таълим муассасаси жаҳоннинг етакчи илмий-таълим муассасалари билан яқин ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиши, ўкув жараёнига халқаро таълим стандартлари га асосланган илғор педагогик технологиялар,

ўкув дастурлари ва ўкув-услубий материаларини кенг жорий қилиши, ўкув-педагогик фаолиятга, мастер-класслар ўтказишга, малака ошириш курсларига хорижий ҳамкор таълим муассасаларидан юқори малакали ўқитувчилар ва олимларни фаол жалб қилиш, уларнинг базасида тизимли асосда республикамиз олий таълим муассасалари магистрант, ёш ўқитувчи ва илмий ходимларининг стажировка ўташларини, профессор-ўқитувчиларни қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил қилиш каби мухим масалаларга эътибор қаратилди. Бундан ташқари Қарорда қуидагилар назарда тутилган:

олий маълумотли мутахассислар тайёрлашнинг мақсадли параметрларини шакллантириш, олий таълим муассасаларида ўқитиши ўйналишлари ва мутахассисликларини истиқболда минтақалар ва иқтисодиёт тармоқларини комплекс ривожлантириш, амалга оширилаётган ҳудудий ва тармоқ дастурларининг талабларини инобатга олган ҳолда оптималлаштириш;

таълим жараёнига олий таълимнинг ўкув режа ва дастурларини янги педагогик технологиилар ва ўқитиши усулларини кенг жорий этиш, магистратура илмий-таълим жараёнини сифат жиҳатидан янгилаш ва замонавий ташкилий шаклларни жорий этиш асосида янада такомиллаштириш;

янги авлод ўкув адабиётларини яратиш ва уларни олий таълим муассасаларининг таълим жараёнига кенг татбиқ этиш, олий таълим муассасаларини замонавий ўкув, ўкув-методик ва илмий адабиётлар билан таъминлаш, шу жумладан, энг янги хорижий адабиётлар сотиб олиш ва таржима қилиш, ахборот-ресурс марказлари фондларини мунтазам янгилаб бориш;

педагог кадрларнинг касб маҳорати сифати ва савиясини узлуксиз юксалтириш, хорижда педагог ва илмий ходимларнинг малакасини ошириш ва стажировкасини ўтказиш, олий таълим муассасалари битирувчиларини PhD ва магистратура дастурлари бўйича ўқитиши, олий таълим муассасалари, қайта тайёрлаш ва малака ошириш марказлари ўкув жараёнларига юқори малакали хорижий олимлар, ўқитувчи ҳамда мутахассисларни кенг жалб қилиш;

олий таълим муассасалари илмий салоҳиятини мустаҳкамлаш, олий таълимда илм-фанни янада ривожлантириш, унинг академик илм-фан билан интеграциялашувини кучайтириш, олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларининг илмий-тадқиқот фаолияти самарадорлиги ва натижадорлигини ошириш, иқтидорли талаба-ёшларни илмий фаолият билан шуғулланишга кенг жалб этиш;

олий таълимнинг маънавий-ахлоқий мазмунини ошириш, талаба-ёшларни мустақиллик ғояларига, юксак маънавият ва инсонийликнинг миллий анъаналарига содиқлик руҳида тарбиялаш, уларда ёт ғоя ва мағкураларга нисбатан иммунитет ва танқидий тафкурни мустаҳкамлаш бўйича кенг кўламли маърифий ва тарбиявий ишларни олиб бориш;

олий таълим муассасалари моддий-техник базасини ўқув ва илмий-лаборатория бино ва корпслари, спорт иншоотлари, ижтимоий-муҳандислик инфратузилмаси обьектларини қуриш, реконструкция қилиш ва капитал таъмирлаш, олий таълим илм-фанининг устувор йўналишлари бўйича ўқув-илмий лабораторияларини замонавий асбоб ва ускуналар билан жиҳозлаш орқали янада мустаҳкамлаш;

олий таълим муассасаларини замонавий ахборот-коммуникация технологиялари воситалари билан жиҳозлаш, олий таълим муассасалари талabalari, ўқитувчилари ва ёш тадқиқотчиларининг жаҳон таълим ресурслари, замонавий илмий адабиётларнинг электрон каталоглари ва маълумотлар базаларига кириш имкониятларини кенгайтириш.

Юқоридаги вазифаларни муваффақиятли амалга ошириш учун таълим сифатини кўтаришга хизмат қиласиган қўйидаги асосий воситаларга алоҳида эътибор қаратиш лозим:

1.

Намунавий ўқув режа, намунавий фан дастурлари ва давлат таълим стандартларини иш берувчилик талаб ва эҳтиёжларини инобатга олган ҳолда меъёрий ҳужжатларнинг мазмунини такомиллаштириш

3.

Шаффоффлик ва адолатни таъминлаш мақсадида талабалар билимини баҳолашнинг кредит тизимини Ўзбекистон олий таълим муассасаларида босқичма-босқич амалга ошириш

2.

Олий таълим муассасасини аттестация ва аккредитациялашда минтақавий ҳамда халқаро тажрибалардан фойдаланиб, олий таълим сифатига ижобий таъсир этувчи ютуқларни миллий таълим хусусиятларини инобатга олган ҳолда такомиллаштириш

4.

Олий таълим тизими сифатининг мониторингини замонавий талаблар, асосида шакллантириш. Яъни талабаларнинг реал билим, кўнинма ва касбий компетенциясини аниқлаш тизимини йўлга қўйиш ва шундан келиб чиқиб, олий таълим муассасаларининг рейтингини аниқлаш, соғлом рақобатни юзага келтириш

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Минтақавий ва халқаро тенденциялар доирасида олий таълимнинг долзарбилиги ва унинг сифатини таъминлашга тўсиқ бўлаётган бир қатор муаммолар сақланиб қолаётганини ҳам инкор эта олмаймиз. Бу муаммолар ва уларни бартараф этиш механизми Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июндаги “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори[3]да атрофлича фикр юритилган.

Хусусан:

биринчидан, олий таълим тизимида ўқитишни ташкил этиш жараёни, таълим олаётган талабалар билимини баҳолаш тизими бугунги кун талабларига жавоб бермаяпти;

иккинчидан, профессор-ўқитувчиларнинг фаолиятини, билимини ва педагогик қўник-масини баҳолашнинг замонавий тизими мавжуд эмаслиги таълим сифатига салбий таъсир кўрсатмоқда;

учинчидан, олий таълим муассасаларига кириш тест саволлари абитуриентнинг мантиқий фикрлаш қобилиятини аниқлаш имконини бермаётгани иқтидорли ёшларни олий таълим муассасаларига қабул қилишда муаммолар келтириб чиқармоқда;

тўртингчидан, олий таълим муассасаларидаги таълим жараёни устидан самарали жамоатчилик назоратининг ўрнатилмагани ушбу соҳада кўплаб муаммоларнинг, энг аввало, коррупцион ҳолатлар содир этилишига сабаб бўлмоқда;

бешинчидан, олий таълим муассасаларининг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ва тизимли ўзгаришлардаги иштироки ҳамда ташаббускорлиги сезилмаяпти, уларнинг ушбу йўналишдаги фаолияти ҳанузгача қониқарсиз бўлиб қолмоқда;

олтинчидан, республикамида олиб борилаётган туб ислоҳотларнинг мазмуни ва мохијатини оммавий аҳборот воситалари орқали халқимизга, кенг жамоатчиликка тушунтиришда олий таълим муассасаларининг фаол иштироки йўлга қўйилмаган;

еттингчидан, олий таълим муассасалари инновацион ва технологик ғоялар билан фикр алмашадиган ҳақиқий мулоқот марказларига айланмаган. Тегишли соҳаларда мавжуд муаммо ва камчиликларни тизимли ўрганиш, таҳлил қилиш ва уларнинг ечими бўйича таклиф киритиш борасида профессор-ўқитувчилар, ёш олимлар ва талабаларнинг ташаббуслар кўрсатиши учун зарур шарт-шароитлар яратилмаган.

Юқорида таъкидланган мулоҳазалардан келиб чиқиб, олий таълим тизимининг сифатига таъсир этувчи омиллар, дея қуидагиларни санаш мумкин:

Ўқув жараёни сифати	Профессор-ўқитувчиларнинг педагогик маҳорати ва илмий салоҳияти	Олий таълим муассасасининг моддий-техник таъминоти сифати
Таълим маркетинги хизматлари сифати	Олий таълим муассасасининг сифати	Олий таълим муассасаси раҳбариятининг маъмурий бошқарув сиёсати
Битирувчиларнинг билим-кўнималари сифати	Олий таълим муассасаларини молиялаштириши сифати	Олий таълим муассасаларига кирадиган абитуриентлар билимининг сифати
АРМ ва кутубхона хизмати сифати		

Таълим сифати муҳим категориялардан бири бўлиб, унга мувофиқ, ҳалқаро амалиётда беш асосий йўналиш ажратилади: биринчидан, таълимнинг сифатини таъминлаш — олий ўқув юртининг нуфузини ошириш, чунки бундай олий ўқув юртнинг битирувчиси меҳнат бозорида қулайроқ мавқега эга бўлади; иккинчидан, таълим стандартларига мувофиқлик; учинчидан, мижозни қаноатлантирувчи таълимгина сифатли ҳисобланиши мумкин; тўртинчидан, истеъмолчи сифатни белгилайди ва унинг ҳар қандай истаги бажо келтирилади; бешинчидан, олий ўқув юрти жамиятга, ўзи жойлашган минтақага фойда келтиради.

Хулоса килиб шуни айтиш мумкини, бугун минтақавий ва ҳалқаро тенденциялар доирасида олий таълимнинг сифатини таъминлаш: олий таълим тизимида малакали ва ракобатбардош кадрларни тайёрлаш долзарб ижтимоий-иктисодий масала бўлиб, етук мутахассисларни тайёрлаш жараёнига хорижий тажрибаларни татбиқ этиш ҳамда ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланиш, олий таълим тизимини бошқаришнинг модернизациялашган корпоратив ҳамкорлигини ривожлантириш, таълимнинг меъёрий-хукукий асосларини мустаҳкамлаш, таълим жараёнини ташкиллаштириш ва молиявий-хўжалик фаолиятини юритишдаги хукуқ ва эркинлигини кенгайтириш долзарб масала ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- Нуждин В.Н. Информатизация и система тотального управления качеством высшего образования: лекция-доклад. – М.: Исслед.центр проблем качества подготовка специалистов, 2018. – 250 с.
- Wei, F. “Research on the application of PDCA cycle mode in the management of universities” // Journal of Advanced Oxidation Technologies. – 2018. – №21(2), 201805561.
- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори. <https://lex.uz/docs/-3171590>.
- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июндаги “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3775 – сонли Қарори. <https://www.lex.uz/docs/3765586>.
- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3151-сонли Қарори. <https://lex.uz/docs/3286194>.

Сунъий ақл мўъжизалари – тараққиётнинг янги босқичи

Ўзбекистонда кўплаб соҳа ва тармоқларда сунъий интеллект воситалари, дастурлар, ро-ботларни қўллаш амалиётига ўтилмоқда. Президентимизнинг 2021 йил 17 февралдаги “Сунъий интеллект технологияларини жадал жорий этиш учун шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори бу борадаги ишларни амалга оширишда муҳим дастуриламал бўлмоқда. Қарорга мувофиқ, сунъий интеллект технологияларини жорий этиш бўйича 2021-2022 йилларда амалга ошириладиган тажриба-синов лойиҳалари рўйхати тасдиқланди. Унга кўра, қишлоқ хў-жалиги соҳасида ерни масофадан зондлаш маъ-лумотлари асосида тупроқ ва қишлоқ хўжалиги экинлари ҳолатини, шунингдек, қишлоқ хўжалиги техникалари, жумладан, комбайнлар ишини мониторинг қилиш жараёнида, тижорат банклари фаолиятини мониторинг қилиш самарадорлигини ошириш ва улар томонидан тартибга солиш талаблари (SubTech ва RegTech) бажарилишини соддалаштириш, хизматлар кўрсатиш сифатини таҳлил қилиш, фойдаланувчиларни масофадан биометрик идентификациялаш (Face-ID) ва кредит таваккалчиликларини баҳолашда сунъий интеллектдан фойдаланилади. Шу билан бирга, молия, солик, транспорт, энергетика, соғлиқни сақлаш, фармацевтика соҳаларида, “электрон ху-кумат”ни жорий этишда ана шундай юқори технологиялар татбиқ қилинади.

Сунъий интеллектни ривожлантириш ҳамда давлат органлари ва бошқа ташкилотлар фаолиятида, шунингдек, ушбу соҳада норматив-хуқуқий базани тайёрлашда маслаҳатчи сифатида қатнашиш учун “Сбер” (Россия Сбербанкининг сунъий интеллект лабораторияси) гурухининг етакчи мутахассислари жалб қилиниши кўзда тутилган.

Абдужаббор ОБИДОВ,

Тошкент давлат иқтисодиёт университети
“Рақамли иқтисодиёт ва ахборот технологиялари”
кафедраси доценти, техника фанлари номзоди

“Нима учун айнан “Сбер” гурухи?

Гап шундаки, ушбу банк сунъий интеллектни жорий этишнинг байроқдорига айланган. Бу факт бугунги кунда ИТ-компаниялари қаторида Россияда ва бутун дунёда бизнес муҳитини ўзгартиromoқда. Сбербанк масъулларининг сўзига кўра, сунъий интеллект компаниядаги ички жараёнларни бошқариш учун ҳам қўлланилади: хужжатларни таниб олиш ва ходимлар ишини автоматик равишда режалаштириш, қарорларни қабул қилишни автоматлаштириш, рискларни бошқариш, бизнесни режалаштиришни амалга оширади.

Сбербанк сунъий интеллект лабораторияси мутахассислари томонидан ишлаб чиқилган сўнгги технологиялар ҳаёт учун зарур бўлган кенг қўламли хизматларни, жумладан, тиббиёт ва таълим соҳасини қамраб олган.

Сунъий интеллект — хаёл ва ҳақиқат

Сунъий интеллект Алишер Навоий каби ғазал бита оладими, Рафаэль сингари расм чизиши, Толстой сингари роман ёзиши ёки Паганини сингари скрипка чалиши мумкинми? Бу саволларга жавоб бериш мушкул. Бироқ, сунъий интеллектнинг тадрижий ривожи бир вақтлар фақат хаёл бўлган воқеликларни бугун ҳаётга кўчирмоқда.

2018 йил октябрь ойида “Christie” кимошибди савдосида ярим миллион долларга портрет сотилди, бу сунъий интеллект билан чизилган тарихдаги биринчи расм эди. Maxsus дастур сўнгги беш аср давомида яратилган 15 минг портретни таҳлил қилди ва ўз асарини яратди. Ёки Американинг “Warner Music” компанияси “Endel” интеллект билан дунёдаги биринчи шартномани имзолади, бу сунъий нейрон тармоқ бир йилда бир нечта дискларни чиқаришга ваъда бериб, тез орада симфониялар ёзадиган биринчи виртуал композитор — AIVAга айланди. Энг қизифи, уни ном чиқарган мусиқа уюшмаси тенг ҳуқуқли вакил сифатида ўз сафига қўшган.

Аввалроқ, яна бир сунъий интеллект нашр қилинмаган 11 минг китобни таҳлил қилиб, иккита роман ва қисса ёзганди. Бугунги кунда бундай сунъий воситалар шеърлар ёзиши, эртаклар ўйлаб топиши, ҳатто ҳайкалларни чаплаб ҳосил қилиши мумкин. Лекин, уларнинг иқтидори, қобилияти вафо ва садоқат кўйчиси шоира Зулфия даражасида, “Қизил қалпокча” эртагини тўкиган Шарль Перро ёки “Венера” ҳайкалини ясаган Пракситель каби эмасдир, бироқ, улар ҳақиқатан ҳам ижод намуналари яратмоқда.

Академик Чехонин фикрича, сунъий интеллект мисли кўрилмаган юксакликка кўтарилиди. Шунга қарамай, у иккинчи даражали. Чунки, бу интеллектлар одамлар тузган алгоритмларга мувофиқ ишлайди. Гарчи ҳозирда кутилмаган, мантиқка тўғри келмайдиган қарорлар ўйлаб

топадиган сунъий интеллектлар яратиш давом этаётган бўлса-да, бу ҳолатда ҳам мумкин бўлган ижодкорлик руҳини, креативлигини унинг яратувчиси — дастурчи-нейрофизиолог киритаётгани сир эмас.

Яқин 60-100 йил ичидаги бизни нималар кутмоқда?

“Сунъий ақл” атамасини илк бор 1956 йилда АҚШнинг Дартмутуниверситетида бўлиб ўтган илмий конференцияда олим Жон Маккарти тилга олганди. Аммо, мазкур воқеадан 61 йил ўтибгина, шахматчиларни хайратга солган “AlphaZero” интеллектуал дастури яратилди. Хўш, мазкур дастурнинг интеллекти қанчалик юқори? Бу саволга жавоб топиш мақсадида уни ўша пайтдаги энг кучли “Stockfish8” компьютер дастури билан куч синашишга солишиди.

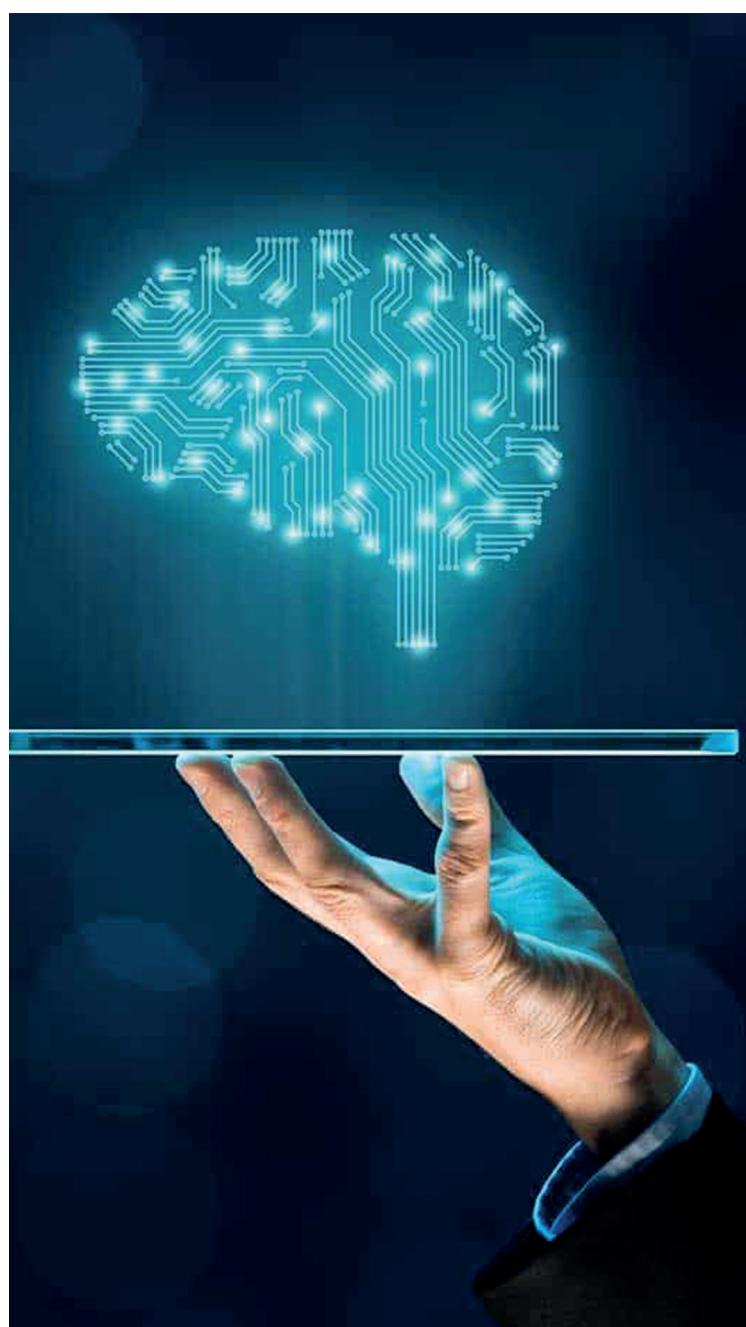
Нима учун дерсиз, чунки “Stockfish8” компьютер дастури барча чемпиону тождор шахматчиларни бемалол мағлуб этарди-да. “Stockfish8” бир сонияда 80 миллион юришни таҳлил қилиши мумкин бўлган. Фараз қилинг-а, биз ростданми, дегунимизча, сунъий интеллект шунча вазифаларни бажаради. Ақл бовар қилмайди. Миямизга сиғдира олмайдиган ҳақиқат бу. Бироқ, “AlphaZero” дастури барча машҳур шахматчиларнинг оёғини қалтиратган дастурни осонликча, 4 соат мобайнидаги 100 партияда “дабдала”сини чиқариб ташлади. Қандай қилиб дерсиз, у ахир шахмат ўйинини билмайдиган, фақатгина доналар қандай юриши-ю, натижада мот қилиш кераклиги тушунтирилган сунъий интеллект эди-ку. Ҳамма гап шунда-да! Интеллект базасида олдиндан тайёрланган ўйин схемаси бўлмасада, у солиштиришлар, “фикрлашлар” асосида билими ошиб борадиган алгоритм билан тўлдирилган эди.

Шундай экан, 60-100 йил ичида бизни нималар қутаётганини ҳеч ким тушунтириб беролмаса керак. Сунъий интеллектларга фикрлаш, билимини тўлдириб бориш каби схемалар жойлаштирилса-я?! Ўз-ўзини тиклайдиган терминаторлар юзлаб, минглаб, миллионлаб пайдо бўлса-чи? Одамзод ҳоли нима кечади? Ахир, унинг оддий компьютер дастурларидан асосий фарқи, бу — ўз-ўзини ўрганиш, ўз-ўзини такомиллаштириш имконияти. Шу сабаб уни мияга қиёслаб, бежиз “нейрон тармоғи” деб аташмайди. Бошқача қилиб айтганда, сунъий интеллект ўзини ўзи ясай олади. Шу ўринда бир муҳим савол: принципиал жиҳатдан сунъий интеллектни такомиллаштиришнинг чегараси борми? Охир-оқибат у инсоният устидан хукмонлик қилмайдими? Ҳозирги кунда бу хақда фикрлар турлича. Масалан, бошқа миллиардерлар сингари ўз маблағини ҳашаматли яхталарга эмас, балки инсониятни ривожланишнинг юқори босқичига кўтаришга сарфлайдиган Илон Маск “Сунъий интеллект яқин орада ядро бомбасидан ҳам даҳшатли бўлиб қолади”, деб ҳисоблайди. “Facebook” эгаси Марк Цукерберг эса “Янги технологиялар ҳар доим ҳам яхшилик ёки ёмонлик қилиш мақсадида яратилиши мумкин. Сунъий интеллектнинг кенг тарқалиши ортидан келадиган ижобий натижани эса яқин 5-10 йил ичида кўрамиз”, дейди.

Шундай қилиб, сунъий интеллект ёрдамида яратилган ёки яқин келажакда пайдо бўладиган янгиликлар ҳақида яна нималарни айтса бўлади? Учувчисиз транспорт воситалари, самолётлар, шифокорсиз тиббий диагностика, янги дори воситаларини яратиш, кундалик ҳаётдаги барча юмушлар — пиширишдан тортиб, кир ювишгача уй роботи бажариши, ўсимликларни сугориш, эгаси келгунига қадар ресторанга пицца ёки ширинликларга буюртма бериш, барча банк операциялари, ҳар қандай вазиятда мижозлар билан алоқа ўрнатиш, таржима қилиш, жанг майдонида одам ишти-

рокисиз курашадиган ҳарбий тизимлар... Бу рўйхатни узоқ давом эттириш мумкин. Аммо, эътибор бериш керакки, санаб ўтилган сунъий интеллект функциялари нейрон тармоқ учун тор йўналтирилган вазифалардан иборат. Мураккаброқ ҳисоблаш, юзни аниқлаш, иқтисодий ахборот, тиббий хулоса ва анкеталар ёки ҳарбий маълумотларни қайта ишлаш. Бу сифатлар асосида ҳар доим сунъий интеллектни одамдан фарқлай олиш осон.

Кейинги қадамда худди инсон сингари ҳар хил ҳаракатлар ва операцияларга қодир бўлган универсал сунъий интеллектлар яратилади. Энди у мукаммал математик масалани ҳал қилиши, уйни тозалаши, болани боғчадан олиб келиши, унга тушлик тайёрлаши мумкин. Бугунги кунда бу вазифаларни бажаришга сунъий интеллект имконсиз, аммо, кўплаб тадқиқот марказлари айнан шу имкониятни яратиш устида ишламоқда. Сўнгра эса, учинчи қадам навбати келади. Бу қадамнинг аҳамияти шундаки, унда сунъий ақл “ҳис қилиш” фазасини ўзидан ўтказа оладими, яъни одамзод даражасида “яшайдими?”, деган савол ечилиши керак.

Хозиргача энг кучли сунъий интеллектларнинг ҳеч бири ўз мавжудлигини билмайди. Инсон ички “мени”га, ўзини ўзи

идентификациялашга, субъектив тажрибага эга бўладиган сунъий интеллектлар тизимларини яратадими? Кейинги масала моҳияти шу.

Бизнинг ақл-идрокимиз қандай ишлашини ҳали ҳам билмаймиз. Фикрлар ва ҳис-туйғулар қандай ва қаерда шаклланади. Аввал шуларнинг тагига этишимиз зарур.

Шу кунларда Москвадаги ҳар олтинчи янги лойиҳада сунъий интеллект атамаси учрайди. Аввалги йилларда қабул қилинган 2030 йилгача сунъий интеллектни ривожлантириш миллий стратегиясига Россия 90 миллиард рубль ажратган бўлса, АҚШ ҳар йили 200 миллион долларни бу соҳадаги тадқиқотларга сарфлаб, биринчи учлик пешқадами бўлиб турибди, ундан кейинги ўринларни Хитой ва Буюк Британия банд этган.

Жумбоқ

Қизиқ, парадоксал вазият: “Вояджер” ва “Пионер” деган зондлар бошқа галактикага учаяпти дейлик, аммо биз Ерда, икки қулоқларимиз орасидаги кўкиш-оқ, бир ярим кило оғирликдаги мия, деб аталган биомассанинг қандай ишлашини ҳалигача идрок эта олмаймиз.

Ҳеч қандай парадоксга ҳожат йўқ. Тараққиёт 500 миллион йилдан ортиқ ривожланишда ҳосил қилган бу шедевр мия ишлашига одам генларининг 80 фоиздан ортиғи жалб қилинган бўлиб, у 100 миллиарддан ортиқ нейронга эга. Ҳар бир нейрон ўн мингдан ортиқ алоқаларни тутади. Бу комбинациялар сонини ҳисоблашнинг ўзи мушкул, чунки улар коинотдаги зарралардан ҳам кўп, деган тахмин бор. Лахзада ҳар бир сўроқ, саволга жавоб бериш учун бу нейронлар қандай бирлашади-ю, қаердан жавоб маълумоти ҳосил килинади? Бу масала ҳамон жумбоқлигача қолиб келяпти.

Мия фаолиятини, унинг тузилишини ўрганиш учун катта интеллектуал кучлар ва маблағлар ташланган. Дунёда эълон қилинаётган ҳар тўртта мақоладан бири биомедицинага тегишли бўлса, учдан иккиси мия тўғрисидаги фанга бағишланган. Нима учун? Чунки мия, бу — биз. Бироқ, миянинг тилсимлари шунчалик кўпки, Ердаги технологиялар кучи улар қошида ожиз.

Миядаги маълумотларни компьютерга ёки компьютердан мияга тўғридан-тўғри ўтказишнинг жозибали истиқболи муқаррар равишда инсон миясининг ўта мураккаблигига дуч келиб, чилпарчин бўлиши турган гап. Бу чивинлар ташкил этган булатлар қобигида айнан биттасига хос бўлган овозини ажратиб олишга уринишга ўхшаб кетади. Аммо, бундай вазифаларни ҳал этишга машиналарда ўқитиши алгоритмлари имконият беришини Сколтех тадқиқотчилари исботлашга уринаётган масалалар сирасига киради. Нейрон тармоғи ақлий юкланишини ўлчаш аниқлиги бўйича олдинда бўлса-да, аммо ҳис-туйғуларни баҳолашда ҳозирча муваффақиятсизликка учради.

Чегарасиз олам

Сўнгги йиллардаги воқеалар бутун дунёни сунъий интеллект бўйича тадқиқотлар сонини жиддий равишда оширишга ва уни барча соҳада амалга оширишни тезлаштиришга мажбур қилди.

Коронавирус пандемияси сунъий интеллект технологияларини фаол ривожлантириш ва эрта татбик этишга кучли турткни берди. Жамиятнинг барча қатламларида, профессионал ва ёш гуруҳларида масофавий алоқаларга шошилинч эҳтиёж мавжуд. Шу кунларда деярли барча алоқалар чатлар, тезкор хабарчилар (мессенжерлар), электрон почта орқали аудио ва матн форматида амалга ошириляпти.

Хозирги вақтда мутахассислар ҳал қилишга интилаётган долзарб вазифалардан бири, бу — одам нутқининг мазмуни, кайфияти, интонацияси ва нюансларини, жумладан, профессионал жаргонлар, иборалар ва сўзлашув ибораларини компьютер орқали англаш.

Қисқа вақт ичидаги дунё тиббиётида улкан ўзгаришлар юз берди. Жумладан, россиялик мутахассислар сунъий интеллектга асосланган барча турдаги ишланмаларни фаол равишда жорий этишни бошлади. Бу шифокорлар юкини сезиларли даражада камайтириб, тиббий ёрдам

сифати ва самарадорлигини оширишга ёрдам бермоқда.

Биометрия ва компьютер орқали кўриш барча фаолият йўналишларида, айниқса, хавфсизлик соҳасида улкан салоҳиятга эга.

АҚШ Мудофаа вазирлиги яқин келажакда учувчисиз учадиган қурилмаларга юқори зичлик, тузилиш мураккаблиги ва хилмачиллиги билан ажралиб турадиган, шаҳар шароитида хавфсизлик таҳдидларини аниқлашга ёрдам берадиган сунъий интеллектга асосланган платформани ишлаб чиқишини режалаштирумокда. Мазкур тизим иши таҳдид солиши мумкин бўлган шахсларни яққол аниқлаб, уларни оломон ичидаги қоришиб кетишига йўл қўймайди, ҳар қандай душманлик ҳаракатларини кундалик фаолият остида яширишига имкон бермайди.

Аслида бунга ўхшаш тизим Хитойда амалда. Аэропортга келаётган йўловчининг видео ёки суратидан унинг кайфияти, соғлиғи даражаси, ҳатто қанақа фикрда эканини ҳам сунъий интеллект орқали таҳлил қилиб, аниқлайдиган технологиялар қўлланилмоқда. Бу сайёҳларга кайфиятига қараб мезбонлик қилишда, шунингдек, хавфсизлик масаласида муҳим аҳамият касб этмоқда.

Тирик ақл, бу — ҳисоблаш машинаси эмас

“UNESCO Courier” журналининг 2018 йил 3-сонида аргентиналик файласуф ва психо-тахлилчи Мигел Бенасаяг билан сунъий интеллектга боғлиқ сухбат берилган. Олимнинг фикрича, тирик мавжудотнинг бутун мураккаблигини компьютер коди билан ифода этиш ҳеч бир ҳақиқатга тўғри келмайди, тирик ақл, бу — ҳисоблаш машинаси эмас. Инсон ақл-идроқини бошқа барча ақлий ва физиологик жараёнлардан ажralган ҳолда кўриб чиқишининг имкони йўқ.

Дарҳақиқат, “Машина одамнинг ўрнини боса оладими?” деган савол ўз-ўзидан мантиқсиз. Ҳодисаларнинг маъносини математик ҳисобкитоблар билан эмас, балки тирик мавжудот беради. Шундай қилиб, сунъий интеллектни ўрганадиган кўплаб олимларнинг фикрига кўра, тирик ва сунъий ақл ўртасидаги фарқ, биринчи навбатда, сифатга эга ва умуман, миқдорий эмас.

Худди шундай, баъзи одамлар робот

билин “дўст” эканини айтади. Ҳатто робот билан “мулоқот” ўтказишга имкон берадиган смартфон учун илова ҳам мавжуд.

Сунъий интеллектнинг асосий камчилиги тирик организмларнинг яшаш тарзини кодлаштиришида. Баъзи сунъий интеллект бўйича мутахассислар, масалан, конструктор ўйини билан банд ўғил болалар каби ўзларининг техник ютуқлари билан шунчалик чалғишидаки, улар содир бўлаётган воқеалар тўғрисида тўлиқ тасаввур қилиш қобилиятидан айрилиб, редукционизм тузоғига тушади.

1950 йилда америкалик математик ва кибернетика асосчиси Винер “инсон телеграфияси” имконияти тўғрисида ёзганди. Қирқ йил ўтгач, трансгуманистлар ушбу ғояни ривожлантириб, гўёки реал дунёдаги барча обьектларни маълумотлар блоклари сифатида тақдим этиш, кейин эса уларни бир ҳисоблаш мосламасидан иккинчисига ўтказиш мумкин, деган “юклаб олиш” гипотезасини ишлаб чиқди.

Янгиликка интилишнинг ёмон томони борми?

Тирик мавжудотларни маълумотлар блоклари шаклида намойиш этиш орқали моделлаштириш мумкин, деган фикр француз биологи Пьер-Анри Гуенда ҳам учрайди, лекин буни хомхаёл, деб билади аргентиналик олим.

Постмодерн жамиятда биз энди нарсалар ва ҳодисалар ўртасидаги муносабатлар ҳақида ўйламаймиз ҳамда редукционизм ва индивидуализмга интилиш тенденциялари ҳукмронлик қиласди. Платоннинг умумий уйи (фори) ўрнини трансгуманистларнинг абадий ҳаёт тўғрисидаги ваъдаси эгаллайди. Юонон файласуфи учун ҳаётнинг мазмуни моддий дунёда эмас, балки ғояларда эди. Йигирма тўрт аср ўтгач, трансгуманистлар ҳақиқий ҳаётни танада эмас, балки алгоритмларда кўради. Тана улар учун симулятордан бошқа нарса эмас: ундан барча керакли маълумотларни чиқариб, табиий етишмовчиликлардан холос бўлинса, ўлмасликка эришилади, деб ҳисоблайди улар.

Сизни нима кўпроқ ташвишга солмоқда, деган саволга олимнинг жавоби шундай бўлган: мени янгиликка ҳаддан ташқари интилиш ташвишлантиради. Бугун тараққиёт ҳеч кимни қизиқтирмайди. Агар тараққиёт олдинга силжишни назарда тутса, унда инновацияларнинг бошланғич нуқтаси ҳам, яқуний нуқтаси ҳам йўқ, улар ижобий ҳам, салбий ҳам эмас. Шу сабабли, уларга танқидий муносабатда бўлиш керак. Чунки, компьютерда матн билан ишлаш ёзув машинкасидан фойдаланишдан анча осонроқ ва бу аниқ ютуқ. Бироқ, ҳар бир смартфонда ўнлаб турли хил дастурлар ўрнатилган, аммо уларнинг қанчаси ҳақиқатан ҳам кераклигига қанча одам ҳайрон.

Муҳими шундаки, юқори босимда ишлаш ва қўнгилоchar технологияларга қойил қолиши ақл-идрокимиз, ўзимиздаги яратиш қобилиятимизни хирадлаштириб қўймасин...

Келажак бизнеси

Пало-Альто Калифорниядаги Силикон водийси марказида жойлашган ва унинг тарихий маркази ҳисобланади. Баъзан, уни ҳатто Силикон водийсининг норасмий пойтахти, ҳам дейишади. Шу сабабли, шаҳарнинг ўзида ва унинг чеккасида технологик компанияларнинг, жумладан, “Facebook”, “Google”, “Hewlett-Packard”, “Xerox”, “Apple”, “Tesla Motors” каби гигантларнинг юқори концентрацияси мавжуд.

Бу ерда ишга юқори ҳақ тўланади: кўпчилик уй хўжаликлари ҳар йили 160 минг доллардан, 40 фоиз оилалар эса 200 минг доллардан кўпроқ маош олади. Пало-

Альтода 66,5 минг киши яшайди.

Бу гигант корпорацияларнинг қайси бирида сунъий интеллектга қизикиш йўқ, деб ўйлайсиз. Ҳаммасида бор. Чунки, улар илғор. АҚШда “Amazon”, “Google”, “IBM”, “Microsoft” ва “Oracle”, Хитойда “Alibaba”, “Baidu” ва “Tencent” ривожланиш учун катта пултикаётганлардан ҳисобланиши ҳеч кимга сир эмас. Бу инвестиция киритишлар ҳам бежиз кетмайди, чунки башорат асосида 2024 йилда сунъий интеллект бозори 554,3 миллиард долларгача фойдага чиқади ва унинг 40 фоизи Шимолий Америкага тегишли бўлади.

ISSN 2181-3051

Ўзбекистонда олий таълим / 2022 / №1
Высшее образование в Узбекистане — Higher education in Uzbekistan

Юридик фанлар доктори, профессор Х.Т.Одилқориевнинг “Давлат ва ҳуқуқ назарияси” дарслигига ТАҚРИЗ

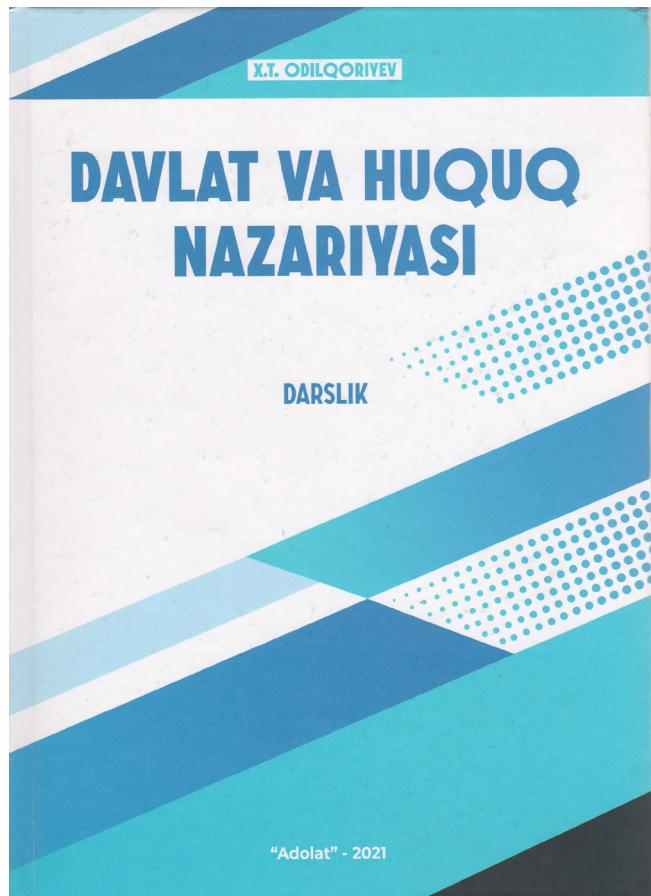
Мамлакатимизда сўнгги йилларда давлат ва жамият ҳаётининг турли соҳаларида, хусусан таълим соҳасида ҳам олиб борилаётган ислоҳотлар самарали бўлишида ўсиб келаётган ёш авлодни замонавий талабларга жавоб берадиган, сифатли дарслик ва ўқув қўлланмалари билан таъминлаш муҳим аҳамият касб этмоқда. Шу жиҳатдан олганда, юридик фанлар доктори, профессор Х.Т.Одилкориев томонидан тайёрланган ва “Адолат” нашриётида лотин алифбосига асосланган ўзбек тилида нашр этилган “Давлат ва ҳуқуқ назарияси” дарслиги долзарб аҳамиятга эга бўлиб, бугунги кун талабларига жавоб берадиган янги авлод дарсликларидан бири ҳисобланади.

Маълумки, “Давлат ва ҳуқуқ назарияси” умумназарий ҳукукий фан бўлиб, барча юридик фанлар учун методологик асос бўлиб хизмат қиласди. “Давлат ва ҳуқуқ назарияси”ни яхши ўрганмасдан туриб, бошқа юридик фанларни ўзлаштиришнинг имкони йўқ. Чунки давлат ва ҳукукка оид илмий тушунча ва қарашлар ҳақида етарлича тасаввурга, билимларга эга бўлган талабагина келгусида етук малакали ҳуқуқшунос бўлиб етишиши мумкин.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда олий таълимга, жумладан юридик таълимга катта эътибор қаратилмоқда. Бинобарин, юридик таълим сифатига замонавий етук юридик кадрларни тайёрлаш вазифаси узвий боғлиқdir. Юридик кадрлар фаолияти эса мамлакатда конунийликнинг мустаҳкамланиши, инсон ҳуқуқларининг ҳимояланиши билан бевосита боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикасида юридик таълим ва фанни тубдан такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги

ПФ-5987-сон Фармони мамлакатимизда юридик таълим сифатини ошириш ва юридик кадрларни тайёрлаш вазифасини янги юқори босқичга олиб чикишга қаратилган чора-тадбирларни ўз ичига олган. Фармонда қатор вазифалар сирасида янги авлод дарсликлари ва ўқув қўлланмалари туркумини амалга оширилаётган ҳукукий ислоҳотларни инобатга олиб, хорижий олимлар ва мутахассисларни жалб этган ҳолда тайёрлаш, шунингдек, мамлакатдаги ислоҳотларнинг замонавий босқичи эҳтиёжлари ва илгор хорижий тажрибани ҳисобга олган ҳолда ўқув режалари ва дастурларини янгилаш ва қайта кўриб чикиш бўйича чора-тадбирлар мажму-

ини ишлаб чикишни таъминлаш белгиланган.

Мазкур дарслик таркибий жиҳатдан кириш, икки бўлим ва йигирма беш бобдан иборат. Биринчи ва иккинчи бобларда давлат ва ҳуқуқ назариясининг предмети ва методи ҳамда давлат ва ҳуқуқнинг вужудга келиши масалалари тўғрисида сўз юритилган. Давлат назарияси, дебномланган биринчи бўлимда давлат ҳақида умумий таълимот; давлатнинг шакллари; давлатнинг функциялари; давлат механизми; жамиятнинг сиёсий тизими ва давлат масалалари баён этилган. Дарсликнинг иккинчи бўлимни ҳуқуқ назариясига бағишлиланган бўлиб, унда ҳукуқнинг моҳияти; ҳуқуқ принциплари ва функциялари; ҳукуқнинг шакли; ҳуқуқ ижодкорлиги; ҳуқуқ нормаси; ҳукуқий онг ва ҳукуқий маданият; ҳукуқий муносабатлар; ҳуқуқ тизими ва қонунчилик тизими; ҳукуқий тизим ва ҳукуқий ислоҳот; ҳукуқнинг харакатланиши ва уни амалга ошириш; ҳуқуқ нормаларини шарҳлаш; ҳозирги дунё ҳукуқий тизимлари; ҳукуқий тартибга солиш механизми; қонунийлик ва ҳукуқий тартибот. Интизом; юридик ихтилоф (коллизия); ҳукуқий хулқ-

автор, хукуқбузарлик ва юридик жавобгарлик; фуқаролик жамияти ва хукукий давлат; давлат ва хукук назариясининг долзарб муаммолари ва миллий хукуқшуносликнинг устувор вазифлари каби мавзулар таҳлил этилган ва ёритиб берилган.

Мазкур дарсликнинг ижобий жиҳатлари ва ютуқлари шундаки, унда “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси” ҳамда сўнгги йилларда Асосий қонунимиз – Конституциямизга мамлакатимизда олиб борилаётган ислоҳотлар талаблари асосида киритилган ўзгартиш ва қўшимчалар, қонунчиликдаги янгиликлар, Ўзбекистон Республикасида маъмурӣ ислоҳотлар концепцияси, янгиланаётган суд-хукуқ тизимининг қонунчилик базаси, каби долзарб масалаларга оид норматив ва амалий маълумотлар илмий-ўқув истевъомлига моҳирона киритилган. Муаллиф назарий хуросалар, таъриф ва тўхтамларни изоҳлаш ҳамда исботлашда мазкур манбаларга ва уларни қўллаш амалиётига қатъий таянган.

Ушбу дарсликнинг яна эътирофга сазовор жиҳатларидан бири – Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан қабул қилинган фармон ва қарорларда илгари сурилган инновацион ғоялар мазмуни очиб берилганлиги, жумладан, инсон шаъни ва қадр-қиммати, фуқаронинг қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш механизmlари ва кафолатлари яратилаётганлиги амалий мисоллар орқали асослаб берилган.

Катта ҳажмга эга бўлган мазкур дарсликнинг ўзига хос хусусияти барча мавзуларнинг юксак илмий даражада ва пухта методологик заминга асосланиб батафсил талқин қилинганида, назарий тадқиқот усусларининг имкониятлари кенг намойиш этилишида кўринади. Давлат ва хукуқнинг тарихан вужудга келиши, шаклланиши, ривожланиши ва амал қилиши масалалари юкори назарий савияда, илмий изчилликда, комплекс равищада кўриб чиқилган.

Дарсликни яратишда муаллиф хорижий ва миллий давлатчилик ҳамда хукуқ тараққиёти тажрибасига мурожаат қилиб, уларга кенг ўрин берган. У томонидан нафакат мустақиллик йилларида юртимиизда яратилган давлатчилик ва хукукий ривожланиш тажрибаси, шу билан бирга, умуминсоний ҳамда миллий-маънавий қадриятларга, замонавий давлатчилик ва хукуқ концепцияларига, халқимизнинг бой хукукий меросига таянилганлиги ҳам эътиборга молик.

Хукуқшунос олим Х.Т.Одилқориев давлат ва хукуқ назариясининг предметини, яъни таҳлил

мавзусини муайян тарзда кенгайтирган. Унинг ўрганиш доирасига кўплаб замонавий илмий категорияларни киритиб, уларга батафсил таъриф ва тавсиф берган. Масалан, бундай илмий тушунчалар қаторида “социал (ижтимоий) давлат”, “хукукий макон”, “хукукий сиёsat”, “хукукий тафаккур”, “юридик жараён ва амалиёт”, “хукукий презумпциялар”, “юридик ихтилофлар”, “юридик масъулият”, “хукукий рағбат” ва бошқаларни кўрсатиб ўтиш мумкин. Дарсликда давлат ва хукуқ ҳодисаларига ижтимоий қадриятлар нуктаи-назаридан баҳо бериш руҳи сезилиб туради.

Мазкур дарсликнинг яна бир муҳим янгилиги – хукуқшунос олимнинг узоқ йиллик илмий кузатишлари натижасида шаклланган бой хукукий билим ва тажрибасига таяниб, давлат ва хукуқ назариясининг долзарб муаммолари ва миллий хукуқшуносликнинг устувор йўналишларига атрофлича тўхтабиб ўтган. Таъкидлаш лозимки, дарсликда давлат ва хукуқ ривожланишининг истиқболлари мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотлар ҳамда мамлакатни янгиланиш жараёнлари ҳисобга олинган ҳолда ёритиб берилган.

Умуман олганда, юридик фанлар доктори, профессор Х.Т.Одилқориев томонидан ёзилган “Давлат ва хукуқ назарияси” дарслиги мустақиллик йилларида юриспруденция йўналишида чоп этилган ҳамда давлат ва хукуқ назариясига оид илмий тушунча, категория ва қоидаларни батафсил таҳлил қилган ва баён эта олган мукаммал дарсликлардан бири ҳисобланади.

Мазкур дарслик олий ўқув юртларининг юриспруденция йўналишида таҳсил оладиган талабалар, ўқитувчилар, илмий изланувчилар, амалиётчи хукуқшунослар ҳамда давлат ва хукуқ масалаларига қизиқувчи китобхонлар учун зарур манба бўлиб хизмат қиласи, деган умиддамиз.

**Шуҳрат ЯҚУБОВ,
Олий таълимни ривожлантириш
тадқиқотлари ва илғор технологияларни
татбиқ этиш маркази директори
юридик фанлар доктори, профессор.**

ЎЗБЕКИСТОНДА — ОЛИЙ ТАЪЛИМ —

Таҳрир кенгаши раиси:

Абдуқодир Тошқулов

Ўзбекистон Республикаси Олий ва
ўрта маҳсус таълим вазири

Бош муҳаррир:

Шуҳрат Ёқубов

Олий таълимни ривожлантириш тадқиқотлари ва
илгор технологияларни татбиқ этиш маркази директори

Таҳрир кенгаши аъзолари:

Оқил Салимов

Рустам Холмуродов

Қаландар Абдураҳмонов

Комилжон Каримов

Рахимжон Ҳакимов

Абубакр Ўразов

Улуғбек Асроров

Садоқат Махсумова

Садоқат Самандарова

Дизайнерлар:

Сайджалолхон Фозиев

Муҳаммад Йўлдашев

Шерзод Собиров

Манзил:
**Тошкент шаҳри,
Шифонур кӯчаси, 75-й**

Журнал Ўзбекистондаги
олий таълим мұассасаларига
тарқатилиди.

Мұассис: Ўзбекистон Республикаси
Олий ва ўрта маҳсус таълим
вазирилги, Олий таълимни
ривожлантириш тадқиқотлари ва
илгор технологияларни татбиқ этиш
марказы.

Адади 500 нұсха.

COLORPACK

“Kolorpak” МЧЖ босмахонасида
чоп этилди. 100206, Тошкент,
Янги шаҳар кӯчаси, 1-А

Электрон почта:
rmtxat@edu.uz

Телефон:
(+998 71) 207-03-43

Сайт манзили:
www.edujournal.uz

Журнал Ўзбекистон
Республикаси Президенти
Администрацияси хузуридаги
Ахборот ва оммавий
коммуникациялар агентлигидан
1495-ракамли гувоҳнома билан
29.12.2021 санасида рўйхатдан
ўтказилган.

МУНДАРИЖА:

ТАҲРИРИЯТ МИНБАРИ

2

Таълим – тараққиёт асоси

Абдуқодир Тошқулов

4

Ислоҳотлар учун муносиб майдон

Оқил Салимов

6

**Олий таълимда янги босқич даври
келди**

Қаландар Абдураҳмонов

8

“Ўзбекистонда олий таълим”

журналининг қадами қутлуғ бўлсин

Рустам Холмуродов

10

**Олий таълим мұассасаларига академик
бошқарув мустақиллиги берилди**

(Рахимжон Ҳакимов билан сұхбат)

Садоқат Махсумова

18

ХОРИЖДА ОЛИЙ ТАЪЛИМ

**Япония олий таълимининг ўзига
хос жиҳатлари (ўзбек олимларининг
таҳлиллари асосида)**

Умидахон Ашуррова,
Алишер Умирдинов, Эркин Қўрғонов

24

**ЎҚУВ-УСЛУБИЙ
ЖАРАЁН**

Кредит-модуль тизими:

муаммо ва ечимлар

Мансур Эшов, Мансурбек Султонов

Тадқиқот

Олий таълимни ривожлантириш тадқиқотлари ва илғор технологияларни татбиқ этиш маркази

30**Таълим сифатига ҳамма бирдек масъул (Бахридин Зарипов билан сұхбат)**

Садоқат Махсумова,
Садоқат Самандарова

66**Статистик таҳлил:**

2021 йилда олий таълим муассасаларининг илмий-тадқиқот соҳасидаги ишлари ҳолати

36**МИЛЛИЙ
ТАЖРИБА****70****Яратилған инновацион лойиҳалар ишлаб чиқаришга йўналтирилмоқда**

Баҳром Абдуллаев

**ИЛМ-ФАН
ВА
ИННОВАЦИЯЛАР****42**

Дунё университетлари рейтинги:
ўзбек олий таълим муассасалари
қандай килиб ва қачон ушбу
рейтинглардан муносиб ўрин
эгаллади?

Мирзиёд Мирсаидов, Тоҳиржон Султонов

**ОЛИЙ
ТАЪЛИМ
ИСТИҚБОЛЛАРИ****48**

Халқаро рейтингларга кириш:
натижа, муаммо, истиқбол
Гўзал Бобоева

Янгиланаётган жамият учун
мукаммал ва сифатли таълим
тизими зарур

Акром Тошпӯлатов

76

Олий таълимда номарказлаштириш:
хорижий ва миллий тажриба

Тўйчи Ахмедов

81**54**

Илмий тадқиқотларни
такомиллаштиришининг инновацион
йўниалишлари
Исломжон Зокиров

Минтақавий ва халқаро тенденциялар
доирасида олий таълимнинг сифатини
таъминлаш масалалари

Қаҳрамон Тўхсанов, Алижон Ҳамроев

86**60**

Ўзбекистон олий таълим тизимида
форсайт технологиялар
Октябр Раҳимов, Дилрабо Раҳимова

Сунъий ақл мўъжизалари –
тараққиётнинг янги босқичи
Абдужаббор Обидов

92

Edu Uz Mobile

Иловаси

Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги расмий веб-сайтининг мобил иловаси

Мобил илова имкониятлари:

- янгиликларни тезкор етказиш
- интерактив хизматлар
- олий таълим муассасалари ҳақида маълумотлар

Олий ва ўрта маҳсус ҳамда профессионал таълим тизимига оид сўнгги янгиликлар ва тадбирлар тӯғрисидаги маълумотлардан хабардор бўлиш учун юқлаб олинг!

vacancy.edu.uz

Олий ва профессионал таълим муассасаларида мавжуд бўш иш ўринларига хужжатларни онлайн юбориш платформаси

stipendiya.edu.uz

Иктидорлор талабалар учун номдор давлат стипендияларига онлайн ариза топшириш платформаси

magistr.edu.uz

Олий таълим муассасаларининг магистратура босқичига кириш имтиҳонларида иштирок этиш учун онлайн ариза топшириш платформаси

doktorantura.edu.uz

Докторантлар ва мустакаб изланувчилар учун номдор давлат стипендияларига онлайн ариза топшириш платформаси

transfer.edu.uz

Олий таълим муассасаларида ўқишини кўчириш ва тиклаш учун онлайн ариза топшириш платформаси

help.edu.uz

Олий, ўрта маҳсус ва профессионал таълим тизимига оид энг кўп бериладиган саволларга жавоблар портали